

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

PRACE GEOGRAFICZNE NR 151

STRUKTURY I PROCESY SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE W REGIONIE KATOWICKIM

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

*

PRACE GEOGRAFICZNE NR 151

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ

№ 151

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ
И ПРОЦЕССЫ В КАТОВИЦКОМ РЕГИОНЕ

*

GEOGRAPHICAL STUDIES

No 151

THE SOCIO-DEMOGRAPHIC STRUCTURES AND
PROCESSES
IN THE KATOWICE REGION

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

PRACE GEOGRAFICZNE NR 151

STRUKTURY I PROCESY SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE W REGIONIE KATOWICKIM

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
ZBIGNIEWA RYKŁA

Tom zawiera również Spis zawartości
„Prac Geograficznych” 1–150 (1945–1987)

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

1989

KOMITET REDAKCYJNY

REDAKTOR NACZELNY: ANDRZEJ WRÓBEL
ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO: ANDRZEJ S. KOSTROWICKI
CZŁONKOWIE: PIOTR KORCELLI, JANUSZ PASZYŃSKI, MARCIN ROŚCISZEWSKI
LESZEK STARKEL, ZBIGNIEW TAYLOR
SEKRETARZ: IRENA STAŃCZAK

Redaktor Wydawnictwa Hanna Jurek

Redaktor techniczny Adam Nowak

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1989

Printed in Poland

PL ISSN 0373-6547
ISBN 83-04-02923-5

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1989.
Nakład: 760 egz. Objętość: ark. wyd. 14,20; ark. druk. 9,25 + 2,75 dodatek;
ark. A₁-16. Papier druk. sat. kl. III, 80g, 70×100. Oddano do składowania
1987.10.31. Podpisano do druku 1988.12.28. Druk ukończono w styczniu
1989. Wroclawska Drukarnia Naukowa. Zam. 641/87. K-7. Cena zł 650.—

SPIS TREŚCI

Przedmowa (Z. Rykiel)	7
I. Wstęp	9
1. W kierunku geografii społecznej (Z. Rykiel)	9
Zarys problemu	9
Struktury społeczno-przestrzenne	11
Powiązania społeczno-przestrzenne	12
Zagrożenia społeczne	13
Uwagi końcowe	15
2. Struktury przestrzenne regionu katowickiego (Z. Rykiel)	17
3. Delimitacja konurbacji katowickiej (J. Runge, T. Zadrozny)	23
Założenia badawcze	23
Analiza empiryczna	24
Wnioski	28
II. Procesy migracyjne	29
4. Układ przestrzenny i mechanizmy migracji (Z. Rykiel)	29
5. Struktura migracji (A. Szajnowska-Wysocka)	37
6. Preferencje migracyjne (Z. Rykiel, A. Szajnowska-Wysocka)	41
Skłonność do migracji	41
Preferencje migracyjne młodzieży	44
Preferencje migracyjne rodziców	53
Podsumowanie	58
7. Migracje a bariery przestrzenne (Z. Rykiel)	61
Zarys problemu	61
Zastosowanie modelu grawitacji do badania barier przestrzennych	62
Wyniki empiryczne	64
III. Struktury i powiązania społeczno-przestrzenne	67
8. Powiązania małżeńskie a problemy integracji społecznej (Z. Rykiel)	67
Zarys problemu	67
Charakterystyka danych i jednostek przestrzennych	68
Analiza powiązań między miastami	71
Analiza powiązań w strefach	85
Analiza powiązań między strefami	90
Uwagi końcowe	91
9. Niektóre problemy świadomości regionalnej (Z. Rykiel)	93
Rozwój świadomości regionalnej	93
Obszar i metoda badań	95
Wyniki analizy empirycznej	96
Wnioski	105
10. Wyobrażenia i stereotypy Śląska (Z. Rykiel)	107
Pojęcie Śląska a badanie wyobrażeń o nim	107

Analiza zasięgu pojęcia Śląska	110
Analiza wyobrażeń Śląska	114
Stereotypy Śląska	118
11. Struktura społeczno-przestrzenna miasta Katowic (<i>G. Węclawowicz</i>)	121
Wprowadzenie	121
Warunki rozwoju społeczno-przestrzennego Katowic	122
Analiza składowych głównych	122
Analiza zróżnicowań społeczno-przestrzennych	129
IV. Zakończenie	137
12. Główne struktury społeczno-przestrzenne regionu katowickiego (<i>Z. Rykiel</i>)	137
Literatura	141
Социально-демографические структуры и процессы в Катовицком регионе (резюме)	145
The socio-demographic structures and processes in the Katowice region (summary)	147

PRZEDMOWA

W powojennej historii polskiej geografii społeczno-ekonomicznej stosunek badaczy do regionu katowickiego cechował się ambiwalencją. Z jednej strony region ten frapował badaczy swym potencjałem gospodarczym i złożonością struktur, z drugiej natomiast owa złożoność struktur onieśmiała badaczy, zniechęcając ich do prowadzenia badań. Tendencje te były wzmacniane uwarunkowaniami pozamerytorycznymi. Skomplikowana historia tego regionu oraz złożone problemy społeczne były uznawane przez początkowe dziesięciolecia powojenne za tematy mogące budzić niepożądane emocje społeczne i jako takie sprzeczne z polską racją stanu. Można sądzić, że było to przekonanie uproszczone, gdyż problemy społeczne można likwidować przez ich rozwiązywanie, a nie przez ich ignorowanie i przemilczanie. W rezultacie wiedza o regionie katowickim opierała się w znacznym stopniu, a częściowo opiera się nadal, na stereotypach i mitach. Badacze z zewnątrz poprzestawali na ogół na badaniach makroskalowych, zakładając *explicite* lub *implicite*, że region katowicki jest obszarem jednolitym, bez struktury wewnętrznej. Badacze z regionu katowickiego, znacznie mniej zresztą liczni, reprezentowali z kolei — z wyboru lub konieczności — przekonanie o specyfice własnego regionu, czyniąc niezbyt wiele dla szerszej popularyzacji jego rzeczywistych problemów.

Celem niniejszego tomu jest przybliżenie Czytelnikowi niektórych przynajmniej struktur, procesów i problemów regionu katowickiego, przedstawionych wspólnym wysiłkiem badaczy z tego regionu i spoza niego. Zamierzeniem autorów było przygotowanie takiego opracowania złożonego z indywidualnych prac, którego układ i treść tworzyłyby na tyle logiczną i wzajemnie powiązaną całość, na ile było to obecnie możliwe.

Część pierwsza pracy ma charakter wstępu, w którym przedstawiono obszar i przedmiot badań. Rozpoczyna ją rozdział poświęcony postulowanym kierunkom rozwoju polskiej geografii społecznej. Zaległości w badaniu problemów społecznych regionu katowickiego są szczególnie duże, dlatego właśnie problemy społeczne uwypuklono w rozdziale wstępnym jako pożądany przedmiot badań, które mogłyby być kontynuacją między innymi dorobku niniejszego tomu. W rozdziale 2 przypomniano główne koncepcje układów osadniczych oraz przemysłowych (a w ramach tych pierwszych — układów miejskich i regionalnych) w kontekście struktury przestrzennej regionu katowickiego. W rozdziale 3 przedstawiono jeden z układów miejskich — konurbację katowicką. Opracowanie to zasługuje na uwagę, gdyż jest, o ile wiadomo, jedyną dotychczas w Polsce próbą wyznaczenia zasięgu skupiska wielkomiejskiego na podstawie faktycznego zasięgu form zainwestowania miejskiego. Przyjęta proce-

dura badawcza umożliwiła oderwanie się od granic administracyjnych miast, które mają w regionie katowickim luźny związek z faktycznymi obszarami zainwestowania miejskiego. Wyniki delimitacji podważają obiegową opinię o ogromnych rozmiarach konurbacji katowickiej. W rzeczywistości jej rząd wielkości nie odbiega zasadniczo od rozmiarów największych aglomeracji miejskich w Polsce.

Druga część pracy jest poświęcona procesom migracji. Otwiera ją rozdział 4, w którym omówiono podstawowe struktury przestrzenne migracji w regionie katowickim. Zagadnienie to rozszerzono w rozdziale 5, a w rozdziale 6 przedstawiono wyniki badań ankietowych dotyczących kierunków zamierzonych migracji i przyczyn preferencji migracyjnych. Część drugą zamyka rozdział 7, w którym są zawarte wyniki modelowania wpływu barier przestrzennych na migracje między miastami regionu katowickiego.

Część trzecia jest poświęcona strukturalnym i powiązaniom społeczno-przestrzennym. Opracowania zawarte w tej części w największym stopniu realizują postulat badania problemów społecznych regionu katowickiego. Rozdział 8 jest poświęcony analizie powiązań małżeńskich. Jest to przyczynek do poznania procesu integracji społecznej między miastami i strefami regionu katowickiego. W następnym rozdziale (9) przedstawiono problemy świadomości regionalnej na podstawie badań ankietowych w regionie katowickim. Z kolei na badaniach ankietowych poza tym regionem oparto analizę wyobrażeń Śląska (rozd. 10). Stwierdzono, że znaczna część tych wyobrażeń ma postać stereotypów. Stereotypy te rzutują na kształtowanie się niekształconych map mentalnych Śląska i wieloznaczności tego pojęcia. Część czwartą zamyka rozdział 11, przedstawiający wyniki badania struktury społeczno-przestrzennej Katowic w nawiązaniu do koncepcji ekologii czynnikowej. Ostatni rozdział jest próbą podsumowania merytorycznych wyników badań zawartych w całej pracy.

Badania przedstawione w części trzeciej mają, jak można sądzić, walor nowości — i to nie tylko w odniesieniu do dotychczasowych badań regionu katowickiego, ale również w stosunku do badań w geografii polskiej w ogóle. W szerokim zakresie korzystano tu z innych źródeł informacji niż materiały urzędów statystycznych. Były to informacje zbierane w terenie — w urzędach stanu cywilnego oraz metodą ankietową. Badania ankietowe, których wyniki przedstawiono w rozdziałach 6, 9 i 10 wnoszą pewien wkład do badania opinii społecznej zbiorowości miejskich regionu katowickiego.

Na zakończenie pragnę podziękować współautorom za wkład w powstanie niniejszego tomu. Szczególne podziękowania wyrażam Panom Profesorom: Bohdanowi Jałowickiemu, Piotrowi Korcellemu i Andrzejowi Wróblowi, którzy zadali sobie trud przeczytania pierwotnej wersji pracy i których życzliwe uwagi przyczyniły się do udoskonalenia tekstu. Dziękuję również Kolegom: doc. dr. hab. Janowi Łobodzie, dr. Romanowi Matykowskiemu i dr. Tadeuszowi Stryjakiewiczowi za pomoc organizacyjną w przeprowadzaniu badań ankietowych, wykorzystanych w rozdziale 10. Powyższe słowa nie zmniejszają w niczym odpowiedzialności autorów poszczególnych rozdziałów, a zwłaszcza redaktora tomu, za wszelkie słabości i niedociągnięcia.

I. WSTĘP

Zbigniew Rykiel

1. W KIERUNKU GEOGRAFII SPOŁECZNEJ

ZARYS PROBLEMU

Przedmiot i zakres geografii społecznej w Polsce nie były dotychczas szerzej omawiane. Z tego właśnie powodu w niniejszym rozdziale przedstawiono propozycję przedmiotu tej dyscypliny geograficznej. Koncentrowanie się na problematyce ekonomicznogeograficznej było szczególnie wyraźne w wypadku regionu katowickiego. Tłumaczenie tego faktu potencjałem gospodarczym regionu jest tylko częścią prawdy. Nie mniejsze znaczenie miał fakt, że w dotychczasowej historii nauk geograficznych w Polsce geografia społeczna zajmowała miejsce marginesowe. W mniejszym lub większym stopniu odnosiło się to do wszystkich dotychczasowych paradygmatów geografii polskiej.

W ramach paradygmatu klasycznego (lata 1919–1948), nawiązującego do filozofii neokantowskiej i charakteryzującego się determinizmem geograficznym, dopatrywano się ścisłego związku między naturą a kulturą. W ramach geografii zachowywano więc ściśle powiązania między geografiami fizyczną a antropogeografią. Z jednej strony oznaczało to, że przynajmniej niektóre problemy z dziedziny geografii społecznej znajdowały się w polu zainteresowań antropogeografii, z drugiej natomiast, że z powodu słabej specjalizacji w ramach geografii nie istniała geografia społeczna jako odrębna dyscyplina naukowa, problemy zaś z tej dziedziny leżały na uboczu głównego nurtu zainteresowań antropogeograficznych (Rykiel 1983).

Wzór dogmatyczny z lat pięćdziesiątych charakteryzował się wprowadzeniem trwałego podziału geografii na fizyczną i tzw. ekonomiczną. Podział ten był trwały z dwóch powodów. Pierwszym z nich była gwałtowna zmiana warunków społeczno-gospodarczych w latach pięćdziesiątych, tj. forsowne uprzemysłowienie i szybka urbanizacja, z których analizą słabo wyspecjalizowana geografia klasyczna radziła sobie z najwyższym trudem. Drugim powodem była dogmatycznie rozumiana ideologizacja geografii „ekonomicznej” po 1949 r. Geografom fizycznym wyznaczono zadanie niezbędnej przy realizacji ambitnych zadań gospodarczych inwentaryzacji zasobów przyrody, badania ekonomicznogeograficzne stawały się natomiast ryzykowne politycznie, co dotyczyło zwłaszcza klasycznej teorii lokalizacji w okresie planu sześcioletniego. Całość zainteresowań dawnej antropogeografii zredukowano

wówczas do geografii ekonomicznej, zagadnienia produkcji uznano za rdzeń zainteresowań tej dyscypliny, ignorując całkowicie problemy społeczne zarówno zastane, jak i stworzone przez forsowne uprzemysłowienie. Rezultatem tego była zdehumanizowana i zdesocjalizowana geografia ekonomiczna, dla geografii społecznej natomiast w ówczesnym paradygmacie nie było miejsca (Rykiel 1984b).

Paradygmat ilościowy z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych nawiązywał do tendencji scjentystycznych oraz do filozofii neopozytywistycznej. Neopozytywizm przeciwstawiał *naukę pozytywną* ocenom normatywnym, co powodowało „ucieczkę w metodę” w celu uniknięcia konieczności odpowiedzi na kłopotliwe pytania stawiane przez rzeczywistość społeczną. Badania empiryczne były przede wszystkim pretekstem do doskonalenia metod. Badania z zakresu geografii społecznej, mimo że wprowadzone kuchennymi drzwiami, w geografii polskiej tego okresu pojawiły się jednak. Fascynacja metodami ilościowymi kierowała uwagę polskich geografów społeczno-ekonomicznych w stronę czołówki światowej, gdzie za pomocą tych metod badano także problemy społeczne. W ten właśnie sposób rozpowszechniły się w geografii polskiej np. badania struktur społeczno-przestrzennych miasta w ramach koncepcji ekologii czynnikowej. W ramach paradygmatu ilościowego możliwości rozwoju geografii społecznej w Polsce były jednak ograniczone, gdyż problemów badawczych szukano raczej w metodzie i w naśladowaniu obcych wzorów niż w analizie rzeczywistości społecznej (Rykiel 1983).

Szanse rozwoju geografii społecznej w Polsce można wiązać z rozwijającym się po 1980 r. paradygmatem strukturalistycznym. Podstawą rozwoju geografii społecznej jest wzrost roli problemów społecznych we współczesnej Polsce, zwiększona świadomość istnienia tych problemów oraz świadomość, że geografowie powinni się włączyć do ich rozwiązywania. Rozpowszechnia się pogląd, że geografię społeczną należy rozumieć jako krytyczną naukę społeczną zajmującą się przestrzennymi aspektami problemów społeczeństwa, zbiorowości regionalnych i lokalnych, człowieka oraz obywatela. Przedmiot geografii społecznej powinien wynikać z obserwacji i analizy rzeczywistości społecznej w Polsce, nie zaś z naśladownictwa prac wprawdzie interesujących i wartościowych, lecz analizujących rzeczywistość zgoła odmienną.

Niewielki udział problemów społecznych w badaniach z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej jest w wypadku regionu katowickiego jeszcze wyraźniejszy niż w odniesieniu do całej Polski. Przez cały okres powojenny, a zwłaszcza w latach siedemdziesiątych, region ten uznawano za silny i prestiżowy, w którym należało dostrzegać zjawiska i procesy pozytywne, nie wypadało natomiast mówić o nim krytycznie (Kukliński 1976; Rykiel 1985e). Obecnie jednak istnieje pilna potrzeba zmiany optyki; w regionie katowickim należy dostrzec obszar problemowy, a nie region silny. Istnieje więc wyraźna potrzeba podjęcia badań również z zakresu geografii społecznej tego regionu. W dalszej części niniejszego rozdziału przedstawiono zarys projektu struktury takich badań. Jest to próba identyfikacji przedmiotu geografii społecznej w konkretnym czasie i miejscu.

Problemy badań geografii społecznej można podzielić na trzy zasadnicze grupy tematyczne: 1) struktury społeczno-przestrzenne, 2) powiązania społeczno-przestrzenne i 3) zagrożenia społeczne.

STRUKTURY SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE

W ramach grupy badań poświęconych strukturalom społeczno-przestrzennym można zidentyfikować następujące szerokie tematy badawcze: 1) strukturę społeczną, 2) jakość życia i 3) zróżnicowania kulturowe a problemy integracji społecznej.

Badania geograficzne struktury społecznej obejmują trzy podtematy. Pierwszym z nich jest zróżnicowanie przestrzenne struktury klasowo-warstwowej regionu. Dotychczasowe badania tej struktury prowadzono w ujęciach makroskalowych — dla całego kraju lub co najmniej regionu. Bardziej interesujące natomiast byłyby obecnie badania zróżnicowań przestrzennych tej struktury, gdzie jednostkami odniesienia byłyby poszczególne miasta lub nawet ich części.

Drugim podtematem jest struktura ekologiczna miast. Badania te dotyczą szczególowszej skali przestrzennej niż poprzednie i opierają się na rejonach statystycznych lub obwodach spisowych oraz na cechach struktury społeczno-demograficznej, infrastruktury społecznej i warunków mieszkaniowych. Wśród prac należących do klasycznego nurtu badań ekologicznych miast polskich znajduje się opracowanie wykonane dla Sosnowca (Ziółkowski 1960). Badania w ramach koncepcji ekologii czynnikowej nie obejmowały dotychczas miast regionu katowickiego. Wyniki takiego badania dla Katowic przedstawiono w rozdziale 11.

Jako trzeci podtemat można zidentyfikować badania kontrastów społecznych. Celem tych badań powinna być identyfikacja stref i rozmiarów niedostatku — z jednej strony, a dostatku — z drugiej.

Drugi temat koncentruje się wokół koncepcji jakości życia. W ramach tego tematu można zidentyfikować pięć podtematów. Pierwszym z nich są badania infrastruktury społecznej, drugim — dostępność do usług z punktu widzenia egalitaryzmu społecznego. Zagadnienie dostępu do usług wiąże się z optymalizacją struktury hierarchicznej miast i osiedli, gdzie egalitaryzm społeczny jest kryterium tej optymalizacji. Trzecim podtematem są problemy zdrowotności i funkcjonowania służby zdrowia, czwartym — zagadnienia jakości środowiska i jego percepcja, a piątym — badanie subiektywnej satysfakcji z poziomu życia.

Trzecim tematem w omawianej grupie są badania zróżnicowań kulturowych i problemów integracji społecznej. Zróżnicowania kulturowe mają zapewne większe znaczenie w regionie katowickim niż w innych regionach Polski. Wynika to z różnej przeszłości historycznej poszczególnych części tego regionu (przynależności do wszystkich trzech zaborów oraz do ziem odzyskanych). Ponadto ciągła ekspansja przemysłowa po II wojnie światowej powodowała — w ramach nakazowo-rozdzielczego systemu gospodarki — stały deficyt siły roboczej. Miało to wpływ na znaczne napływy migrantów z odległych części Polski, co z kolei przyczyniało się do zwiększenia zróżnicowań kulturowych zbiorowości regionalnej. W ramach tego tematu można wyróżnić trzy podtematy: 1) obiektywne zróżnicowania kulturowe, 2) zróżnicowania infrastruktury psychospołecznej, a więc postaw, ocen, systemu wartości itp., 3) badanie integracji społecznej.

W badaniach integracji społecznej można wyróżnić ujęcie przestrzenne i nieprzestrzenne. W ujęciu nieprzestrzennym bada się integrację między poszczególnymi grupami społecznymi w ramach tej samej jednostki przestrzennej, np. miasta.

Badania W. Mrozek (1964) wykazały, że w latach sześćdziesiątych do integracji społecznej w ujęciu nieprzestrzennym dochodziło głównie w grupie zawodowej górników. Badania te dotyczyły jednakże wyłącznie integrowania się ludności napływowej z miejscową. Innym typem integracji społecznej w ujęciu nieprzestrzennym jest integrowanie się ze sobą poszczególnych grup imigrantów o różnym pochodzeniu terytorialnym. Można wysunąć hipotezę, że miasta stanowiące główne ośrodki napływu migrantów są rodzajem tygła, w którym stapiają się wzorce kulturowe poszczególnych grup społeczno-terytorialnych. W latach siedemdziesiątych najbardziej charakterystycznymi ośrodkami tego typu procesów były niewątpliwie Tychy, Jastrzębie Zdrój i Dąbrowa Górnicza.

W ujęciu przestrzennym bada się z kolei integrację społeczną między zbiorowościami różnych miast lub podregionów. Badania Z. Rykła (1985g) dotyczą integracji społecznej w ujęciu przestrzennym między Górnym Śląskiem, Zagłębiem Dąbrowskim i okręgiem chrzanowskim (por. rozdz. 8). Istotnym zadaniem badawczym wydaje się również integracja społeczna w ujęciu przestrzennym w ramach poszczególnych miast regionu, których poszczególne części (dzielnice) mają własne tradycje praw miejskich lub przynależności administracyjnej do odrębnych powiatów. Najbardziej oczywistymi przykładami tego rodzaju wydają się: Ruda Śl., Piekary Śl., Wodzisław Śl., Tychy, Tarnowskie Góry i Dąbrowa Górnicza.

POWIĄZANIA SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE

W ramach badań poświęconych powiązaniom społeczno-przestrzennym, można wyróżnić cztery tematy: 1) powiązania przestrzenne, 2) zachowania przestrzenne, 3) wyobrażenia przestrzenne i 4) powiązania społeczne.

Przez powiązania przestrzenne należy rozumieć powiązania tworzące infrastrukturę regionalnego systemu osadniczego. Można do nich zaliczyć powiązania transportowe i telekomunikacyjne, podziały administracyjne oraz układy organizacyjne i instytucjonalne. Powiązania transportowe umożliwiają, a podziały administracyjne oraz układy organizacyjne i instytucjonalne wymuszają lub stymulują, określone przemieszczenia ludności. Tak więc np. układ tras środków komunikacji zbiorowej i dana częstotliwość kursowania pojazdów na tych trasach oddziałują na prawdopodobieństwo przemieszczeń między poszczególnymi miastami regionu.

Zachowania przestrzenne obejmują stałe i sezonowe przemieszczenia ludności, a więc migracje, dojazdy do pracy i do usług oraz przemieszczenia w celach towarzyskich i rekreacyjnych. Dotychczasowe badania zachowań przestrzennych w regionie katowickim koncentrowały się na dwóch pierwszych typach interakcji, badania układu przestrzennego pozostałych typów interakcji podjęto dopiero niedawno.

Wyobrażenia przestrzenne wchodzi w skład powiązań społeczno-przestrzennych, gdyż wiążą jedne elementy regionalnego systemu osadniczego z innymi (miasta zamieszkania z miastami postrzeganymi i ocenianymi). Do wyobrażeń przestrzennych można zaliczyć świadomość regionalną, preferencje i dyspreferencje przestrzenne, wyobrażenia i stereotypy przestrzenne, postrzeganie miasta przez jego mieszkańców oraz postrzeganie świata zewnętrznego i jego odbicie w kulturze.

Świadomość regionalna jest tą częścią świadomości społecznej, która odnosi się do poczucia odrębności własnego regionu lub własnej grupy regionalnej. Badania świadomości regionalnej powinny obejmować poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, z jakimi miejscowościami utożsamia się badana zbiorowość regionalna lub lokalna (które z nich jest skłonna zaliczać do swych stron rodzinnych), a także — z jaką nazwą regionu lub grupy regionalnej jest skłonna się identyfikować. W regionie katowickim badania świadomości regionalnej były prowadzone przez Z. Rykła (1985a) (por. rozdz. 9).

Badania preferencji przestrzennych powinny wykazać miejscowości i społeczności lokalne wzbudzające pozytywne odczucie w badanej zbiorowości (chęć odwiedzić, chęć migracji) oraz przyczyny tego stanu rzeczy (por. rozdz. 6). Analogicznie, badania dyspreferencji przestrzennych powinny udzielić odpowiedzi na pytanie, jakie miejscowości bądź społeczności lokalne i regionalne wzbudzają niechęć u badanej zbiorowości lokalnej oraz jakie są tego przyczyny. Badania preferencji i dyspreferencji przestrzennych w regionie katowickim były prowadzone przez Z. Rykła (1984d, 1985d).

Badania wyobrażeń i stereotypów Śląska powinny dać odpowiedź na pytanie, z jakimi miejscowościami bądź obszarami utożsamia się obecnie pojęcie Śląska — zarówno w regionie katowickim, jak i poza nim — oraz jakie cechy i zjawiska uznaje się za charakterystyczne dla tego obszaru. Badania w tej dziedzinie zostały zapoczątkowane przez Z. Rykła (1985a; por. rozdz. 10).

Badania postrzegania miasta przez jego mieszkańców mają swe pierwowzory w przedwojennych badaniach F. Znanieckiego (1931) dla Poznania oraz powojennych amerykańskich K. Lyncha (1960). Z tego ostatniego źródła zrodziła się koncepcja map wyobrażeń, która może być przydatna do badania postrzegania struktur przestrzennych. Badania odbicia świata zewnętrznego w kulturze nawiązują z kolei do kierunku geografii humanistycznej i charakterystycznych dla niej niekonwencjonalnych źródeł informacji geograficznej, takich jak literatura piękna i język potoczny. Z. Rykiel (1984b) badał np. odbicie świata zewnętrznego w przysłowiach, wyrażeniach potocznych i idiomach funkcjonujących w języku polskim.

Ostatnim tematem badań powiązań społeczno-przestrzennych są powiązania społeczne. Są to takie powiązania, których istota nie leży w pokonywaniu odległości ani w rzeczywistości, ani nawet w wyobraźni — choć powiązania te zachodzą w przestrzeni. Do tak rozumianych powiązań społecznych należą powiązania finansowe, pocztowe i telekomunikacyjne oraz rodzinne i małżeńskie. Ich badanie powinno obejmować analizę przepływów pieniężnych i listowych między miastami, analizę połączeń telefonicznych, a także analizę powiązań małżeńskich badanych zbiorowości lokalnych (por. rozdz. 8).

ZAGROŻENIA SPOŁECZNE

Trzecią grupę badań z zakresu geografii społecznej regionu katowickiego stanowią zagrożenia społeczne. W ramach tej grupy można zidentyfikować sześć tematów: 1) zagadnienia patologii społecznej, 2) kwestię mieszkaniową jako syndrom

dezorganizacji społecznej, 3) zagrożenia zdrowia i zanieczyszczenia środowiska, 4) infrastrukturę moralną, 5) patologię instytucji oraz 6) rozwój gospodarczy a cele społeczne.

Do badań patologii społecznej należy analiza zróżnicowań przestrzennych przestępczości, uzależnień i zachowań dewiacyjnych. Analiza zróżnicowań przestrzennych przestępczości powinna obejmować badanie współzależności między poszczególnymi rodzajami przestępstw oraz między natężeniem przestępczości a cechami społeczno-ekonomicznymi obszarów. Przez analogię do praktyki geografii światowej badania zróżnicowań przestrzennych przestępczości można by prowadzić między innymi w ramach koncepcji ekologii czynnikowej (Pyle i in., 1974). Pozwoliłoby to na wzbogacenie badań struktury ekologicznej miast polskich. Badania problematyki uzależnień powinny z kolei obejmować zróżnicowania przestrzenne zjawisk alkoholizmu, narkomanii, lekomanii, nikotynizmu, a także analizę ich współzależności i następstw społecznych. Wśród zachowań dewiacyjnych należałoby objąć badaniami prostytucję, zboczenia seksualne i samobójstwa.

Szczególne miejsce wśród badań zagrożeń społecznych w regionie katowickim powinna zająć kwestia mieszkaniowa jako syndrom dezorganizacji społecznej. Jako pierwszy podtemat należałoby tu zidentyfikować analizę potrzeb mieszkaniowych oraz możliwości ich zaspokojenia. Drugim podtematem byłaby kwestia mieszkaniowa a zagrożenia rodziny. Należałoby więc zbadać współzależności między brakiem samodzielnego mieszkania a nerwicami, rozwodami, alkoholizmem i narkomanią, dewiacjami, przestępczością itd. Trzecim podtematem powinny być duże skupiska hoteli robotniczych jako obszary patogenne. Wreszcie czwartym podtematem powinny być koszty społeczne kryzysu mieszkaniowego. W tych ramach należałoby podjąć próbę oszacowania kosztów kryzysu mieszkaniowego, wyrażoną choćby tylko w kategoriach ekonomicznych.

W ramach badań zagrożeń zdrowia i zanieczyszczenia środowiska można wyróżnić sześć podtematów: 1) zanieczyszczenia wody, 2) zanieczyszczenie powietrza, 3) skażenia żywności i choroby brudnych rąk (w tych ramach należałoby przeprowadzić analizę zróżnicowań przestrzennych zachorowań na czerwonkę i bakteryjne zatrucia pokarmowe oraz badanie decyzji Inspektoratu Sanitarnego o unieruchomieniu zakładów produkcyjnych z powodu zagrożenia sanitarnego), 4) źródła hałasu, 5) szkody górnicze, 6) koszty ekonomiczne i społeczne degradacji środowiska. Należałoby podjąć badania współzależności między stanem środowiska a zagrożeniami zdrowia i życia ludzkiego. Pożądana byłaby próba oszacowania kosztów ekonomicznych i społecznych zaniedbań oraz pseudooszczędności w dziedzinie ochrony środowiska. Pozwoliłoby to stwierdzić, czy stać nas na oszczędności na ochronie środowiska i ile te oszczędności nas kosztują. W badaniach tych warto by nawiązać do — prowadzonych pod innym kątem — prac prof. F. Pionka z Akademii Ekonomicznej w Katowicach.

Badania infrastruktury moralnej opierają się na założeniu, że chore czyny rodzą się z chorych myśli. Badania te obejmują trzy podtematy. Pierwszy z nich to etos i wydajność pracy oraz zróżnicowanie przestrzenne tych zjawisk, drugi — to zróżnicowania przestrzenne przejawów nietolerancji i objawów tolerancji, trzeci — to

higiena i porządek jako wartości społeczne i kulturowe. Za punkt wyjścia tych badań można przyjąć spostrzeżenia R. Hartshorne'a (1933) z lat międzywojennych, że linia Brynicy i Przemszy stanowi barierę kulturową na skalę kontynentalną, która dotyczy również stosunku do higieny. Badania współczesne mogłyby wykazać, co zmieniło się w tym względzie przez ostatnie 50 lat.

W ramach badań patologii instytucji można wyróżnić cztery podtematy. Pierwszy z nich to funkcjonowanie podziału administracyjnego. Ważnym zadaniem w regionie katowickim jest zbadanie wpływu przebiegu obecnej południowo-wschodniej granicy woj. katowickiego na dezorganizację powiązań społeczno-przestrzennych. Należałoby także zbadać, jaki jest wpływ formalnego nieistnienia jednostek szczebla powiatowego na tendencję do nadmiernego rozszerzania granic administracyjnych miast. Warto byłoby również zbadać postawy mieszkańców miast mniejszych włączanych do większych, co wiąże się z utratą samorządności przez miasta mniejsze. Badania B. Jałowieckiego (1984) w Sławkowie wykazały, że włączenie tego miasta do Dąbrowy Górniczej spowodowało ogólne niezadowolenie społeczności lokalnej z następujących powodów: konieczności uciążliwych dojazdów w celu załatwienia najdrobniejszej sprawy urzędowej, arbitralnego sposobu wprowadzenia w życie tej decyzji oraz utraty obywatelstwa znanego miasta trzynastowiecznego na rzecz dziewiętnastowiecznego osiedla przemysłowego.

Drugim podtematem w ramach badania patologii instytucji powinna być rejonizacja usług i działalności publicznych, która jest związana z nakazowo-rozdzielczym systemem gospodarczym, ignoruje natomiast prawa i wygodę konsumenta i obywatela. Trzecim podtematem powinno być funkcjonowanie systemu edukacji, a czwartym — zróżnicowania przestrzenne działań niepraworządnych, np. w świetle orzeczeń Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Szóstym tematem w ramach badań zagrożeń społecznych są relacje między rozwojem gospodarczym a celami społecznymi. Można tu wyróżnić dwa podtematy: konsekwencje społeczne kryzysu oraz konsekwencje społeczne industrializacyjnego modelu rozwoju.

Myślą przewodnią całej trzeciej grupy badań, poświęconych zagrożeniom społecznym, powinna być świadomość, że skutkiem ignorowania praw ekonomicznych jest kryzys gospodarczy, skutkiem ignorowania praw rozwoju społecznego — wzrost dezorganizacji społecznej (tj. patologii, demoralizacji i dezintegracji), a skutkiem ignorowania praw przyrody — doprowadzenie regionu katowickiego na skraj katastrofy ekologicznej.

UWAGI KOŃCOWE

W innym miejscu postawiono tezę, że polska geografia społeczno-ekonomiczna lat osiemdziesiątych powinna być geografią z ludzką twarzą i w ludzkiej skali (Rykiel 1983). Pierwszy z tych postulatów oznacza, że wśród badań geograficznych geografia społeczna powinna zająć miejsce na miarę wagi problemów społecznych we współczesnej Polsce, a nie tylko być ozdobą geografii „ekonomicznej”. Drugi postulat wynika z pierwszego i dotyczy warstwy metodologicznej. Przedmiotem i celem

geografii społecznej musi być odejście od wielkości zagregowanych, od zajmowania się „ludnością”, „masami ludzkimi” i „siłą roboczą” na rzecz problemów społeczeństwa, zbiorowości regionalnych i lokalnych, człowieka i obywatela.

Takie podejście wymaga zmiany skali przestrzennej. Dotychczas badacze spoza regionu katowickiego traktowali zazwyczaj ten region jak element większej całości, sam pozbawiony struktury wewnętrznej. Z kolei wśród badaczy z regionu katowickiego przeważały ujęcia w mniejszej skali, w izolacji od szerszego kontekstu przestrzennego (Szajnowska 1984), a za to przy użyciu tych samych metod co w badaniach ogólnopolskich, choć metody te w badaniach w mniejszej skali były narzędziem mało precyzyjnym. Odczuwa się natomiast brak badań drobnoskalowych — w skali wewnątrzmiejskiej i wewnątrzosiedlowej.

Mniejsza skala pozwala na badania wnikliwsze, wymaga jednak oderwania się od oficjalnych publikacji statystycznych jako jedyne, czy nawet głównego źródła danych. Jednym z podstawowych źródeł muszą się stać informacje uzyskiwane bezpośrednio w instytucjach zajmujących się badanym wycinkiem rzeczywistości, których to GUS często w ogóle nie zbiera. Drugim z zasadniczych źródeł danych muszą być badania ankietowe i wywiady, będące np. jedynym możliwym źródłem informacji o wyobrażeniach przestrzennych i świadomości społecznej. Taki sposób zbierania danych musi prowadzić do zwiększenia błędu pomiaru, lecz jedyną na to radą jest opanowanie socjologicznych metod weryfikacji danych ankietowych oraz statystycznych metod minimalizacji błędu pomiaru. Przyjęcie za podstawę badań wskazanych wyżej źródeł informacji będzie musiało pociągnąć za sobą zwiększenie roli badań terenowych, co w rezultacie może się przyczynić do obumarcia podstaw stereotypu utożsamiającego geografa społeczno-ekonomicznego z geografem zza biurka. Nieporozumieniem byłoby natomiast przekonanie, że rozwój geografii społecznej jest równoznaczny z odejściem od metod ilościowych i technik statystycznych. Metody te zachowują swą przydatność, zmienia się natomiast jedynie ich funkcja, gdyż z celu i kamienia filozoficznego badań stają się one ich narzędziem.

Celem niniejszego rozdziału była identyfikacja potencjalnego pola badawczego geografii społecznej oraz zasygnalizowanie, jakie badania z tej dziedziny zostały już podjęte; część z nich zamieszczono w niniejszym tomie. Jest oczywiste, że znacznie więcej problemów badawczych czeka na podjęcie.

2. STRUKTURY PRZESTRZENNE REGIONU KATOWICKIEGO

Terytorialny system społeczno-gospodarczy w środkowej części południowej Polski, nazywany w niniejszej pracy *regionem katowickim*, można rozpatrywać z dwóch różnych punktów widzenia: systemu osadniczego i układu przemysłu (systemu przemysłowego). W kategoriach systemów przemysłowych badany obszar jest zazwyczaj utożsamiany z Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym (GOP). Chociaż istnieje ogólna zgoda co do identyfikacji Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, definicje i delimitacje tego systemu przemysłowego są różne u różnych badaczy. W tym kontekście warto przypomnieć, że nazwy Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego użyto po raz pierwszy w uchwale rządu z 1953 r., ustalającej założenia planu przestrzennego zagospodarowania tego obszaru. Jako jednostka planistyczna (region jako narzędzie działania), GOP składał się ze strefy A — obejmującej 15 (a po likwidacji odrębności administracyjnej Nowego Bytomia i Szopienic w 1959 r. — 13) miast wydzielonych z powiatu — oraz strefy B, obejmującej 4 powiaty (i 1 miasto wydzielone) otaczające strefę A. W kolejnych wersjach planów przestrzennych dla tego obszaru jego delimitacja różniła się w szczegółach od pierwowzoru (Barteczek 1977). Obszar GOP-u był jednak ograniczony do centralnej części ówczesnego (i obecnego) woj. katowickiego. Jako odrębne układy przemysłu zidentyfikowano Rybnicki Okręg Węglowy, Bielski Okręg Przemysłowy, Zachodniokrakowski (Chrzanowsko-Jaworznicki) Okręg Przemysłowy, Krakowski Okręg Przemysłowy, Częstochowski Okręg Przemysłowy i Opolski Okręg Przemysłowy. Szczegółowa delimitacja tych układów przemysłu była przedmiotem prac empirycznych, w których każdy z tych układów traktowano jak region jako przedmiot poznania. Wszystkie siedem okręgów przemysłowych obejmowano niekiedy nazwą *aglomeracji okręgów przemysłowych* (Fierla 1969). W praktyce planistycznej pojęcie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego utożsamiano jednak z biegiem lat coraz bardziej z woj. katowickim, zwłaszcza po reformie administracyjnej z 1975 r.

Jako system osadniczy, badany obszar można utożsamiać z poszczególnymi koncepcjami układów miejskich i regionalnych. Pod pojęciem układów miejskich rozumie się tu formy osadnictwa wielkomiejskiego nie wykraczające znacznie poza skalę lokalną. Formy osadnictwa wielkomiejskiego wykraczające poza tę skalę objęto natomiast pojęciem układów regionalnych. Wzrost zainteresowania problematyką osadnictwa wielkomiejskiego — układami miejskimi i regionalnymi —

nastąpił wtedy, gdy uzewnętrzniła się sprzeczność między koncepcjami i terminologią odnoszącą się do osadnictwa sprzed rewolucji przemysłowej a powszechnością form osadnictwa wielkomiejskiego nie przystających do tych koncepcji.

Można wyróżnić dwie zasadnicze koncepcje układów wielkomiejskich: morfologiczną i funkcjonalną. W ujęciu morfologicznym formy osadnictwa wielkomiejskiego opisywano za pomocą pojęć *aglomeracji*, *konurbacji* i *obszaru zurbanizowanego*, a w ujęciu funkcjonalnym — za pomocą pojęć *obszaru metropolitalnego* i *zespołu miejskiego* (Korcelli 1973).

Za twórcę pojęcia *konurbacji*, chociaż nie twórcę tego terminu, uważa się C. B. Fawcetta, dla którego konurbacja była obszarem zainwestowania miejskiego; jej delimitacja wymagała znajomości danego obszaru i korzystania z map topograficznych (Korcelli 1967). Na podstawie praktyki identyfikacji konurbacji w Wielkiej Brytanii można stwierdzić, że pojęcie to odnosiło się do skupisk wielkomiejskich liczących około miliona mieszkańców.

Pojęcie *obszaru zurbanizowanego*, rozpowszechnione w literaturze amerykańskiej, odnosi się zasadniczo do innego rzędu wielkości. Rutynowo wyznaczano obszary zurbanizowane wokół miast liczących ponad 50 tys. mieszkańców. Ich granice wyznaczano na podstawie map topograficznych i zdjęć lotniczych oraz wizji lokalnych (Korcelli 1967).

Pojęcie *aglomeracji* jest znacznie ogólniejsze, a przez to znacznie bardziej wieloznaczne od dwóch poprzednich. Jest ono szeroko stosowane w naukach technicznych. W kontekście osadnictwa zostało rozpowszechnione zwłaszcza w literaturze francuskiej, gdzie oznacza ono każde zwarte osiedle mające ponad 50 mieszkańców (Dalmasso 1984). Prawie każde osiedle, a na pewno każde miasto, byłoby więc w tym rozumieniu aglomeracją. Dlatego też pojęcie to, jeśli ma być precyzyjne, wymaga przydawki (*aglomeracja miejska*, *aglomeracja wielkomiejska*), bez której może być jednoznaczne tylko w danym kontekście.

Najbardziej rozpowszechnioną koncepcją funkcjonalną osadnictwa wielkomiejskiego jest koncepcja *obszaru metropolitalnego*. Pod tym pojęciem rozumiano w Stanach Zjednoczonych obszar powiązany funkcjonalnie z miastem liczącym ponad 50 tys. mieszkańców. Obszar metropolitalny stanowił agregację jednostek administracyjnych — zasadniczo rzędu powiatów, lecz np. w Nowej Anglii, mającej gęstość sieci osadniczej zbliżoną do warunków europejskich, jednostkami tymi były gminy. Przyjęcie jednostek administracyjnych za podstawę agregacji wynikało z tego, że obszary metropolitalne wyznaczano do celów statystycznych; granice obszarów metropolitalnych różniły się zatem od granic, jakie można by wyznaczyć do celów poznawczych (Korcelli 1967).

W literaturze polskiej koncepcją wykazującą pewne analogie z obszarem metropolitalnym była koncepcja *zespołu miejskiego*. Była to jednak zasadniczo koncepcja urbanistyczna (planistyczna), a nie statystyczna i jako taka nie mogła stanowić alternatywy dla obszaru metropolitalnego. Koncepcja ta nawiązywała do międzywojennej koncepcji „Warszawy funkcjonalnej” J. Chmielewskiego i S. Syrkusa. W 1947 r. pojęcie warszawskiego zespołu miejskiego uzyskało sankcję ustawową; w 1961 r. wyróżniono 9 dalszych zespołów miejskich (w tym miasto Wrocław),

liczących po co najmniej 200 tys. mieszkańców, które objęto wspólnymi dla każdego zespołu miejskiego planami zagospodarowania przestrzennego.

Nie jest celem niniejszego rozdziału przedstawienie wszystkich pojęć i koncepcji związanych z osadnictwem wielkomiejskim. Skoncentrowano się na tych kilku pojęciach, które znalazły szerszy oddźwięk w Polsce. Na początku lat siedemdziesiątych trwała ożywiona dyskusja na temat pojęć, która jednak szybko zbieczyła na tory normatywne. Wyniki tej dyskusji opublikowano m.in. w zeszycie 73 „Biuletynu KPZK PAN”. Zabiegi normatywne były zadaniem niewdzięcznym, gdyż poszczególne terminy były uprzednio używane w określonych znaczeniach i kontekstach, nie było więc możliwości ich zmiany. Dążenie do ujednoczenia terminologii wykazywało wszelkie symptomy nominalizmu; dążono przede wszystkim do przyjęcia jednego ogólnie akceptowanego terminu, oznaczającego formę osadnictwa wielkomiejskiego, pominięto natomiast fakt, że istnieje zasadnicza różnica koncepcji analizy form osadnictwa wielkomiejskiego, czyli różne terminy stosowane w tym kontekście mają odmienne znaczenia. W rezultacie zwyciężyło stanowisko zwolenników terminu *aglomeracja*, argumentujących — skądinąd słusznie — że jest to termin najogólniejszy. *Obszar metropolitalny* krytykowano, argumentując, że w tradycji europejskiej nie do przyjęcia jest „metropolia” mająca 50 tys. mieszkańców (por. Duncan i in. 1960). W ten sposób zawężono jednak dyskusję nad dwiema koncepcjami do czysto technicznej kwestii identyfikacji i delimitacji skupisk wielkomiejskich.

Przyjęcie tak ogólnego, a zatem wieloznacznego, terminu jak *aglomeracja* spowodowało jednak, że miano wprowadzić do czynienia z jednym terminem, ale za to z wieloma jego znaczeniami. W badaniach przestrzennych terminem tym określano dwie zasadniczo odmienne koncepcje: (1) aglomerację miejską — będącą specyficznym lokalnym układem osadniczym oraz (2) aglomerację przemysłu, czyli okręg przemysłowy. Termin *aglomeracja miejsko-przemysłowa*, który pojawiał się w pracach o skromniejszych ambicjach teoretycznych, był krytykowany za niejasne przesłanki logiczne, na jakich się opierał (Gontarski 1980; Rykiel 1984b).

Próba ujednoczenia terminologii dotyczącej osadnictwa wielkomiejskiego zakończyła się połowicznym sukcesem. Wprowadzić termin *aglomeracja* przyjęto w opracowaniach planistycznych i popularnonaukowych, lecz w opracowaniach poznawczych okazało się nieuniknione definiowanie pojęć na użytek każdego konkretnego opracowania. W kontekście niniejszego tomu warto wspomnieć o wątpliwościach, jakie wywołała próba wyparcia przez termin *aglomeracja* terminu *konurbacja*. Najwięźlejszym ujmując, wątpliwości te sprowadzały się do pytania czy rdzeń regionu katowickiego jest aglomeracją, czy konurbacją. Przyjmując, że chodzi tu o aglomerację miejską, trzeba stwierdzić, że pytanie to jest źle postawione, gdyż istniejąca alternatywa nie jest alternatywą terminologiczną, lecz koncepcyjną. Chodzi mianowicie o różne koncepcje układów osadniczych na tym samym obszarze. Można przyjąć, że konurbacja jest zespołem kilkunastu miast, które jako całość pełnią funkcje ośrodka regionalnego, co wynika z semantyki tego terminu. Aglomeracja jest natomiast rozleglejszym układem osadniczym, obejmującym konurbację i jej strefę podmiejską — cokolwiek by się rozumiało pod tym ostatnim terminem

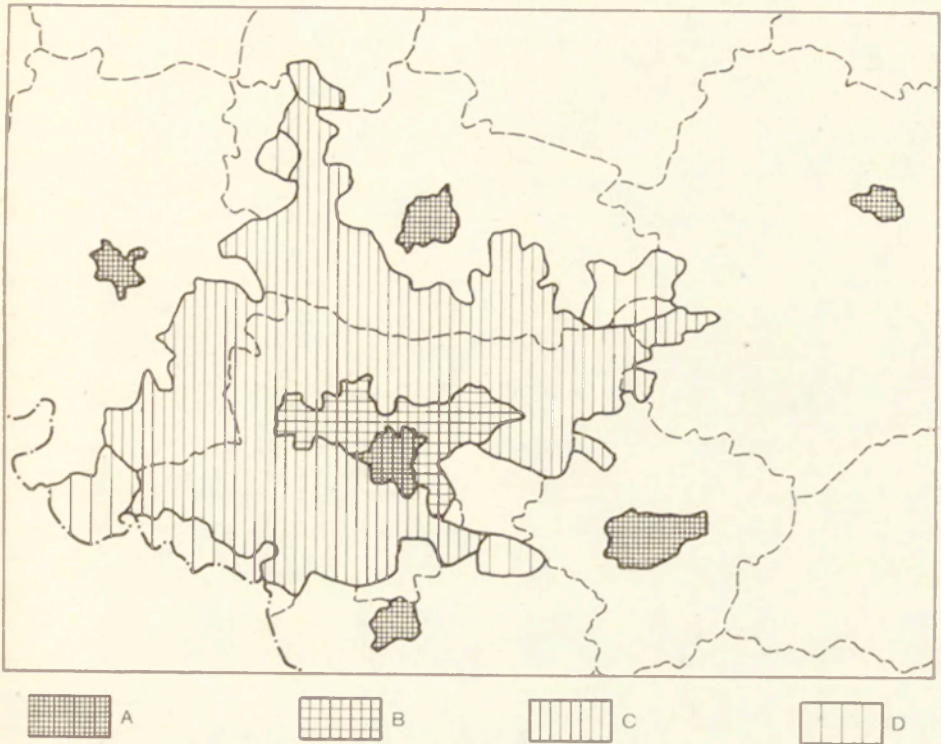
(Rykiel 1985g). W literaturze wskazywano jednak również, że konurbacja jest zespołem miast i osiedli o podobnych funkcjach, w związku z czym ich wzajemne powiązania są słabe (Schöller i in. 1984). Delimitację konurbacji katowickiej według kryteriów morfologicznych przedstawiono w rozdziale 3. Za aglomerację katowicką, tj. konurbację i jej strefę podmiejską, można natomiast uznać konurbację katowicką z jej otoczeniem (por. rozdz. 3, ryc. 4).

Elementem łączącym koncepcje układów miejskich z koncepcjami układów regionalnych jest stwierdzenie empiryczne, że aglomeracje miejskie są zarówno pod względem strukturalnym, jak i funkcjonalnym, związane silniej ze swym zapleczem regionalnym niż ze sobą (Rykiel 1978, 1985b, f). Wiodącymi elementami struktury systemu osadniczego są więc nie tyle miasta czy metropolie, ani nawet aglomeracje, konurbacje czy obszary metropolitalne, co regiony miejskie (Hall i in.. 1973; Korcelli 1977, 1981). Wzrost zainteresowania układami regionalnymi wynika ze spostrzeżenia, że hierarchiczny układ ośrodków centralnych w regionie ulega przekształceniu wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym, wiążącym się ze zmniejszeniem „oporu odległości”. Wyrazem tych przekształceń jest specjalizacja funkcji — w tym rozdzielenie miejsc zamieszkania, pracy, usług i wypoczynku — już nie w skali wewnątrzmięskiej, lecz w skali regionalnej. Ośrodkami koncentracji ludności i działalności gospodarczej stają się całe regiony miejskie, w których ramach obserwuje się z kolei dekoncentrację (Korcelli 1981).

Na uwagę zasługują w tym miejscu dwie koncepcje układów regionalnych: *dzienny system miejski i (funkcjonalny) region miejski*. Pierwsza z nich jest koncepcją węższą. Opiera się ona na założeniu, że liczbę ludności współczesnego wielkiego miasta określa nie deterministycznie rozumiana wielkość wyrażona w kategoriach zamieszkania, lecz wielkość probabilistyczna wyrażona w kategoriach uczestnictwa (Alonso 1971). W związku z rozdzieleniem miejsc zamieszkania, pracy, usług i wypoczynku, obszarem lokalizacji zbiorowości miejskiej jest nie „miasto”, lecz obszar, w którym domyka się dobową działalność tej zbiorowości, a więc *dzienny system miejski*. Dostępność danych dla poszczególnych rodzajów interakcji przestrzennych istotnych w tym kontekście nie jest jednakowa, a więc pierwszym przybliżeniem delimitacji dziennych systemów miejskich była delimitacja metropolitalnych rynków pracy (Hall i in. 1973).

Dzienne systemy miejskie nie wyczerpują oczywiście całego obszaru kraju, gdyż obejmują one tylko obszary, w których ramach domyka się działalność dobową zbiorowości „metropolitalnych”. Rozszerzeniem tej koncepcji jest koncepcja *regionu miejskiego*, zwanego niekiedy funkcjonalnym (Korcelli 1981). Koncepcja ta zakłada, że działalność człowieka nie da się sprowadzić do sumy jego działalności dobowych, gdyż w repertuarze jego zachowań przestrzennych znajdują się również takie, których cykl jest dłuższy (tygodniowy, miesięczny, kwartalny). Cały obszar kraju dzieli się więc bez reszty między regiony miejskie, gdyż nie ma obszarów, które w dostatecznie długim cyklu nie byłyby powiązane z któryś z ośrodków regionalnych (Duncan i in., 1960; Dziewoński 1971).

W niniejszej pracy obszar badany zdefiniowano pod względem koncepcyjnym w kategoriach regionu miejskiego, dlatego podstawowym i najogólniejszym terminem

Ryc. 1. Dzienny system miejski i region miejski konurbacji katowickiej

A – ośrodki regionalne, B – konurbacja, C – dzienny system miejski, D – pozostała część regionu miejskiego

The daily urban system and the urban region of the Katowice conurbation

A – regional centres, B – conurbation, C – daily urban system, D – rest of the urban system

jest *region katowicki*, rozumiany jako obszar przewagi wpływów regionalnych Katowic (lub całej konurbacji) nad analogicznymi wpływami sąsiednich ośrodków regionalnych — Opola, Częstochowy, Kielc, Krakowa i Bielska-Białej. Warto dodać, iż na badanym obszarze region miejski jest tylko nieznacznie rozleglejszy od dziennego systemu miejskiego (ryc. 1), gdyż różnica wynosi 14 podstawowych jednostek podziału administracyjnego. Pojęcia *aglomeracji katowickiej* i *konurbacji katowickiej* są znacznie węższe (por. rozdz. 3), pojęcie *Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego* opisuje natomiast układ przestrzenny *przemysłu*, podczas gdy przedmiotem niniejszego tomu jest regionalny system *osadniczy*.

Jerzy Runge, Tadeusz Zadrożny

3. DELIMITACJA KONURBACJI KATOWICKIEJ

ZAŁOŻENIA BADAWCZE

W literaturze przedmiotu można wyróżnić dwie zasadnicze koncepcje badania układów osadniczych: morfologiczną i funkcjonalną (por. rozdz. 2). Ta pierwsza, wymagająca analizy map topograficznych, zdjęć lotniczych i znajomości badanego obszaru, posłużyła do próby delimitacji konurbacji górnośląskiej.

Założywszy, że konurbacja jest specyficzną formą układu osadniczego, należy przyjąć, iż tworzy ona w przestrzeni właściwe sobie formy zainwestowania, odróżniające ją od obszarów otaczających. Przy takim ujęciu termin *konurbacja* może być równoznaczny z pojęciem ciągłego obszaru zabudowy, obejmującym oprócz zabudowy mieszkaniowej również wszelkie inne formy zainwestowania miejskiego (tereny przemysłowe, kolejowe, parki, obiekty sportowe i inne).

Z takim ujęciem wiążą się jednak pewne problemy metodyczne, dotyczące włączania eksklaw lub wyłączania enklaw (Korcelli 1967). Na użytek niniejszego opracowania włączono do obszaru zabudowanego tereny oddzielone od głównego kompleksu miejskiego wąskim (do 100 m) pasem ziemi wykorzystywanej rolniczo, tereny przemysłowe i poprzemysłowe (składowiska, hałdy, stawy, zbiorniki przemysłowe, bocznice kolejowe) oraz tereny intensywnej działalności ogrodniczej (szklarnie). Wyłączono natomiast liniowe formy zabudowy postępujące na zewnątrz od miasta wzdłuż szlaków komunikacyjnych oraz większe obszary działalności rolniczej i leśnej w obrębie miast. Występujące w obrębie obszaru zabudowanego eksklawy nie zabudowane o powierzchni mniejszej niż 100 m² włączono do niego, zakładając, iż przyjęta wielkość zawiera się w granicach dokładności odwzorowania (1 mm). Pozostałe eksklawy zaznaczono na mapie. Charakteryzowany ciągły obszar zabudowy wyznaczono na podstawie map topograficznych w skali 1:100 000 z 1982 r. Wokół obszarów zabudowanych wykreślono ekwidystantę 100 m. Po nałożeniu siatki kwadratów 5×5 cm i obliczeniu udziału procentowego powierzchni zabudowanej, otrzymano jej rozkład zgeneralizowany. Ostatnim krokiem badawczym było określenie zasięgu przestrzennego konurbacji górnośląskiej. Wykorzystano w tym celu metodę najbliższego sąsiada (Golachowski i in. 1974).

ANALIZA EMPIRYCZNA

Ciągły obszar zabudowy w woj. katowickim w 1982 r. przedstawiono na rycinie 2. Można zauważyć dwa rejonu intensywnej zabudowy, czyli centralną i południowo-zachodnią część regionu. W części centralnej dominuje zabudowa wielkomiejska, w południowo-zachodniej duży udział ma natomiast zabudowa podmiejska, tworząc wyraźnie zarysowaną się strefę ciągłą między Rybnikiem, Wodzisławiem Śl., Jastrzębiem Zdrojem i Żorami. Oba rejonu oddziela strefa charakteryzująca się mniejszą powierzchnią zabudowaną. Jest to obszar Knuruwa, Leszczyn, Gierałtowic, Orzesza, Mikołowa i zachodniej części Tych. Oprócz dwóch zasadniczych obszarów koncentracji zabudowy można zauważyć także inne, np. południowy — obejmujący Pszczynę i Czechowice-Dziedzice, a także południowo-wschodni — z Chrzanowem i Trzebiną.

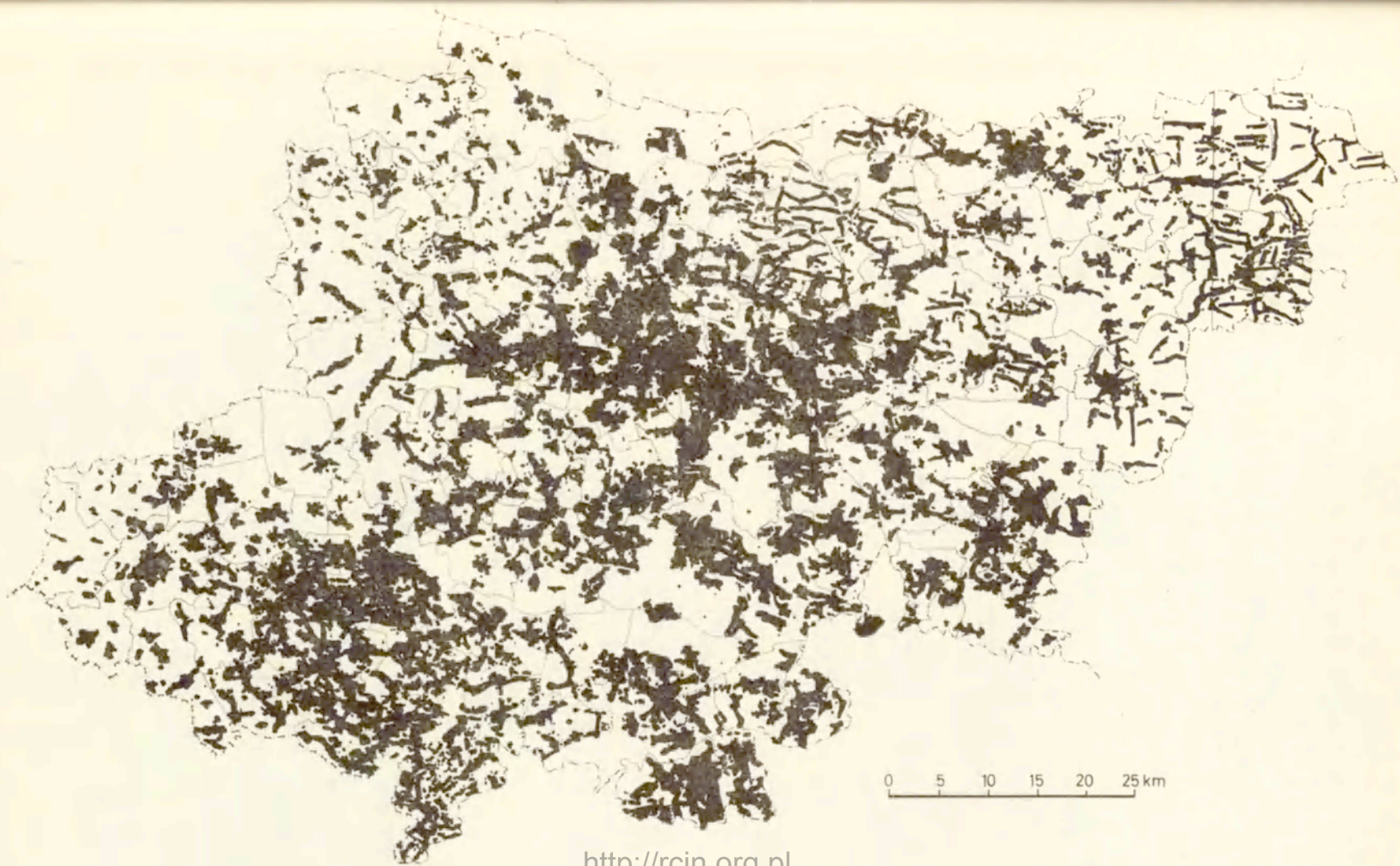
Należy zwrócić uwagę na charakter całego układu osadniczego badanego obszaru; występuje tu mianowicie intensywne łączenie się stref osadnictwa wielu miejscowości niezależnie od przebiegu granic administracyjnych. Jest to szczególnie widoczne w części centralnej (Chorzów i Świętochłowice). Z drugiej strony znaczna część miast składa się z kilku lub kilkunastu względnie odosobnionych dzielnic. Występują także liczne pojedyncze obszary zabudowy. Liczba i rozkład tych stref osadnictwa wskazują, iż proces scalania w jeden wielkomiejski czy regionalny układ osadniczy pod względem morfologicznym jeszcze się nie dokonał. Odosobnione i pojedyncze formy występujące w części zachodniej, północnej i północno-wschodniej sugerują, że granice konurbacji w tych częściach regionu nie wykraczają poza granice administracyjne woj. katowickiego. Było jednak konieczne przeanalizowanie rozkładu zabudowy w województwach sąsiadujących, tj. bielskim i miejskim krakowskim, o czym wspomniano w dalszej części rozdziału.

Generalizacji obszaru przestrzennego z ryciny 2 dokonano za pomocą izolinii 25, 50 i 75% powierzchni zabudowanej (ryc. 3). Obszar o ponad 50% powierzchni zabudowanej ma postać siedmiu stref:

- 1) Gliwice, Zabrze, Bytom, Ruda Śl., Świętochłowice, Chorzów, Katowice, Siemianowice Śl., Mysłowice, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Będzin, Czeladź, Piekary Śl.;
- 2) Mikołów, Łaziska Górne, Tychy;
- 3) Chrzanów, Trzebinia;
- 4) Rybnik, Gaszowice, Wodzisław Śl., Świerklany, Mszana, Jastrzębie Zdrój, Zebrzydowice;
- 5) Żory;
- 6) Pszczyna;
- 7) Czechowice-Dziedzice.

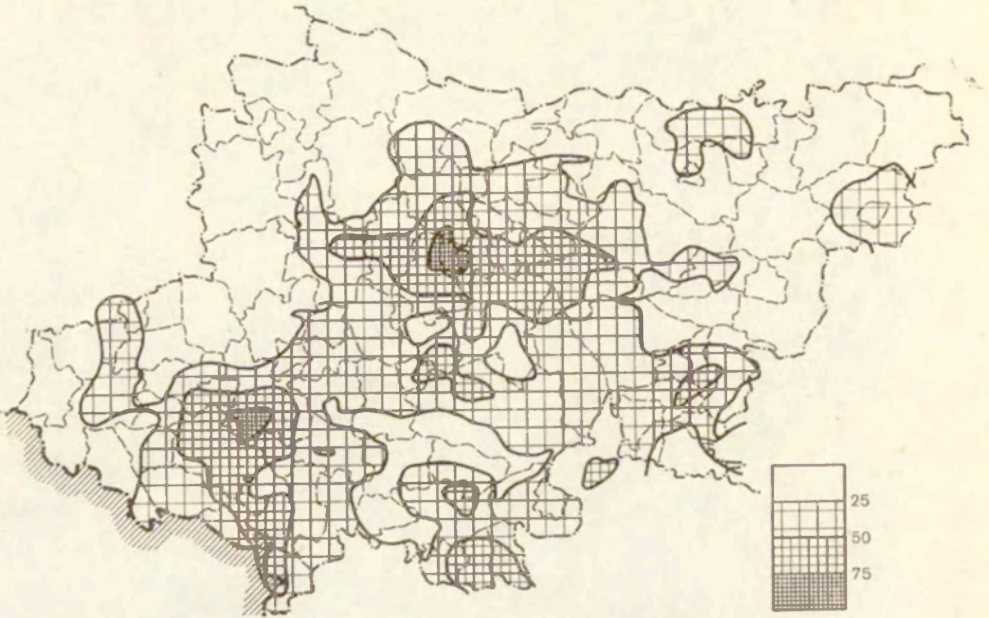
Maksymalna intensywność zabudowy (ponad 75%) występuje wokół Świętochłowic w centralnej części regionu oraz wokół centrum Rybnika w części południowo-zachodniej.

Znaczna część woj. katowickiego jest objęta izolinia 25%, przy czym zaznaczają się dwa izolowane obszary — wokół Zawiercia i Wolbromia. Strefa o mniejszej intensywności zabudowy (poniżej 25%), występująca na południe od strefy central-

<http://rcin.org.pl>

Ryc. 2. Ciągły obszar zabudowy w woj. katowickim, 1982

Ryc. 3. Udział procentowy obszaru zabudowanego w powierzchni ogólnej regionu katowickiego, 1982

The percentage of the built-up areas in the Katowice voivodship, 1982

nej, oddziela od niej Czechowice-Dziedzice i Pszczynę, co sugeruje przynależność tych miejscowości do systemu osadniczego Bielska-Białej. Należy także zwrócić uwagę na dwie mniejsze strefy o słabszej intensywności zabudowy, oddzielające Tychy i Mikołów od centrum regionu, jak również na odizolowanie Kuźni Raciborskiej i Raciborza od strefy południowo-zachodniej.

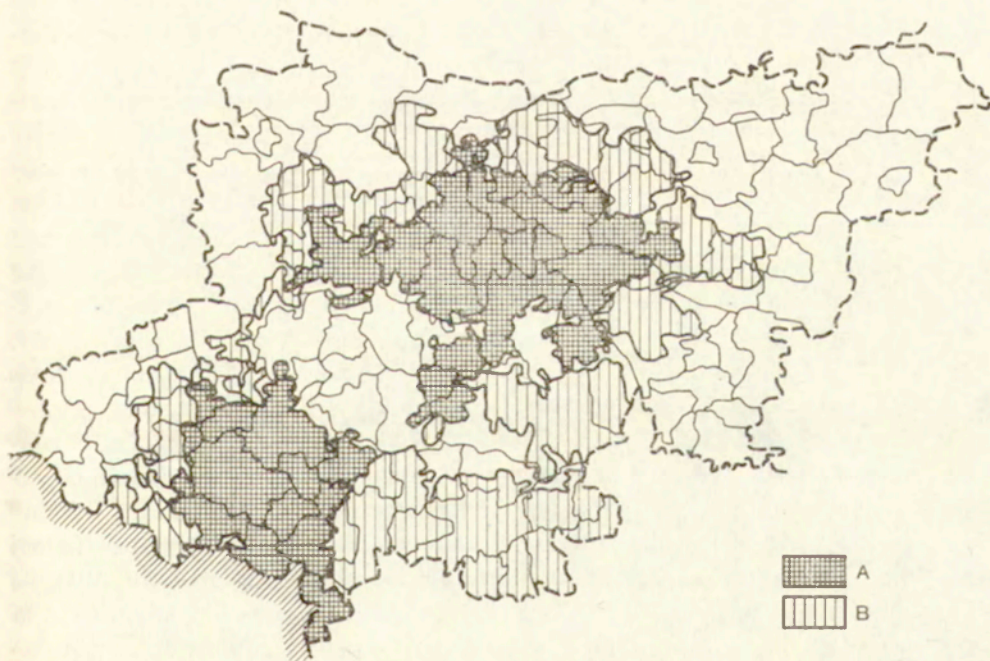
Ponieważ strefy intensywnej zabudowy wykraczały w niektórych miejscach poza woj. katowickie, analizowano ich rozkład na terenach przyległych, tj. w woj. bielskim i miejskim krakowskim. Dlatego na rycinie 3 występuje obszar o intensywności ponad 50%, odzwierciedlający strefę zabudowy Oświęcimia.

Przyjęto, że dwa wyróżnione obszary intensywnej zabudowy, tj. centralny i południowo-zachodni, można identyfikować z konurbacjami. Ich delimitacji dokonano na podstawie metody najbliższego sąsiada. Metoda ta polega na połączeniu odcinkiem każdego punktu (obszaru) z jego najbliższym sąsiadem. Tworzą się w ten sposób skupienia pierwszego rzędu, które z kolei łączą się w skupienia drugiego rzędu, wyszukując najbliższych sąsiadów spośród elementów skupień pierwszego rzędu. Postępowanie to powtarza się na coraz wyższym szczeblu, aż do połączenia całego zbioru miejscowości w jeden wspólny dendryt, będący najkrótszym połączeniem wszystkich miejscowości.

W niniejszym opracowaniu poprzestano na uzyskaniu skupień pierwszego i drugiego rzędu. W rezultacie otrzymano w pierwszym kroku dwie konurbacje, w drugim natomiast ich otoczenia (ryc. 4). W skład pierwszej konurbacji, o przebiegu równoleżnikowym, wchodzi: Gliwice, Zabrze (bez Rokitnicy i Makoszów), Ruda Śl., Świę-

tochłowice, Chorzów, Bytom (bez Stolarzowic), część gm. Świerklaniec, Piekary Śl., część gm. Bobrowniki, gm. Psary, Będzin, zachodnia część Dąbrowy Górniczej (Dąbrowa, Gołonóg i Strzemieszyce), Sosnowiec (bez Maczek), Czeladź, Siemianowice Śl., północna część Mysłowic (bez Imielina i Chełma Wielkiego), północna, środkowa i zachodnia część Katowic, Mikołów (bez Borowej Wsi), Łaziska Górne, zachodnia część Tych (Wyry i Gostyń) i część Orzesza (Mościska). Wyróżniony obszar można nazwać konurbacją katowicką. Druga z wyróżnionych konurbacji — rybnicka — obejmuje Rybnik, gm. Gaszowice, część gm. Lyski, Wodzisław Śl., część gm. Lubomia, większą część gm. Gorzyce, gm. Godów, gm. Mszana, gm. Świerklany, zachodnią część Żor (bez Baranowic), większą część Jastrzębia Zdroju i większą część gm. Zebrzydowice. Obie konurbacje są od siebie oddzielone dość wąską strefą szerokości 5–10 km, stanowiącą obszar leśny między Łaziskami Górnymi a Żorami. Nie należy się więc w najbliższym czasie spodziewać połączenia obu obszarów.

Otoczenie konurbacji katowickiej jest bardzo rozczłonkowane, z wyraźnie widocznym wpływem układu komunikacyjnego na jego kształt. Otoczenie konurbacji rybnickiej rozciąga się z kolei zasadniczo z zachodu na wschód. Zasięg obu konurbacji, nawet wraz z ich otoczeniem, nie wykracza w zasadzie poza granice woj. katowickiego; w południowej części regionu można zauważyć, jak się zdaje, wpływ systemu osadniczego Bielska-Białej (Czechowice-Dziedzice i Pszczyna). Biorąc pod uwagę ten fakt, wydaje się celowe wyłączenie tego obszaru z otoczenia konurbacji rybnickiej.

Ryc. 4. Konurbacje w woj. katowickim

A — konurbacja, B — otoczenie

Conurbations in the Katowice voivodship

A — conurbation, B — setting

Interesująco przedstawiają się różnice między rycinami 3 a 4. Pomimo generalnego podobieństwa obu rycin, zasięg otoczenia konurbacji rybnickiej na rycinie 4 jest znaczny, zwłaszcza na wschodzie. Przyczyną tego może być zabudowa liniowa wzdłuż dróg łączących Jastrzębie Zdrój i Żory z Czechowicami-Dziedzicami i Pszczyną, dająca w rzeczywistości małą intensywność zabudowy (ryc. 3). Nieznaczną rozciągłość otoczenia konurbacji katowickiej na wschodzie, gdzie ogranicza się ona do obszaru administracyjnego Jaworzna, części Dąbrowy Górniczej oraz Bukowna, należałoby z kolei wiązać z bardziej izolowanymi jednostkami osadniczymi występującymi na tym obszarze. Podobna sytuacja, przy większej gęstości zabudowy, istnieje między dwiema konurbacjami.

WNIOSKI

Zastosowanie koncepcji morfologicznej pozwoliło zidentyfikować dwa duże kompleksy zabudowy ciągłej — wokół Katowic i Rybnika. Może to być podstawą do wyróżnienia dwóch konurbacji: katowickiej i rybnickiej. W tym kontekście rodzi się wątpliwość co do odpowiedniości terminu *konurbacja górnośląska*, który okazuje się niejednoznaczny i nieprecyzyjny, zarówno w odniesieniu do każdej z wyróżnionych konurbacji z osobna, jak i obu łącznie (por. Rykiel 1982b).

W świetle poprzednich spostrzeżeń, wyniki dotychczasowych delimitacji obszarów zurbanizowanych w regionie katowickim są dyskusyjne. Wprawdzie już w latach czterdziestych wyodrębniono obszar centralny i południowo-zachodni jako Górnośląski Okręg Przemysłowy i Rybnicki Okręg Węglowy, panowała jednak pewna dowolność w ich delimitacji. W pracach dotyczących delimitacji aglomeracji wielkomiejskich w Polsce nie dostrzegano znacznych różnic w zainwestowaniu między centralną a południowo-zachodnią częścią regionu katowickiego, mimo że załączane kartogramy wyraźnie wskazywały na istnienie tych różnic (Iwanicka-Lyra 1969; Leszczycki i in., 1971; Gontarski 1980). Obszar stanowiący konurbację rybnicką traktowano bądź jako otoczenie GOP-u, bądź nie wyodrębniano go wcale, bądź też łączono go razem z konurbacją katowicką i sąsiednimi aglomeracjami (bielską, krakowską, częstochowską i opolską) w jedną aglomerację lub obszar metropolitalny. W świetle przeprowadzonej analizy wydaje się to nieuzasadnione. Analiza morfologiczna dowodzi bowiem istnienia dwóch konurbacji w badanym regionie.

Konurbacja katowicka, licząca w 1983 r. 1140 km² i około 2200 tys. mieszkańców, jest — obok aglomeracji warszawskiej — jednym z dwóch największych obszarów zainwestowania miejskiego w Polsce. Konurbacja rybnicka, licząca 615 km² i około 460 tys. mieszkańców, jest skupiskiem miejskim o wielkości porównywalnej z aglomeracją bydgoską, szczecińską i bielską (por. Gontarski 1980, tab. VII), jej identyfikacja nie powinna więc budzić wątpliwości. Na południu konurbacja ta przylega do granicy państwa. Można sądzić — mimo iż brak odpowiednich materiałów kartograficznych nie pozwolił na weryfikację empiryczną tego przypuszczenia — że konurbacja rybnicka tworzy pod względem morfologicznym jedną całość z aglomeracją ostrawsko-karwińską. Istnienie granicy państwowej o dość znacznym stopniu sformalizowania podaje jednak w wątpliwość możliwość istnienia jednego funkcjonalnego zespołu miejskiego (obszaru metropolitalnego) po jej obu stronach.

II. PROCESY MIGRACYJNE

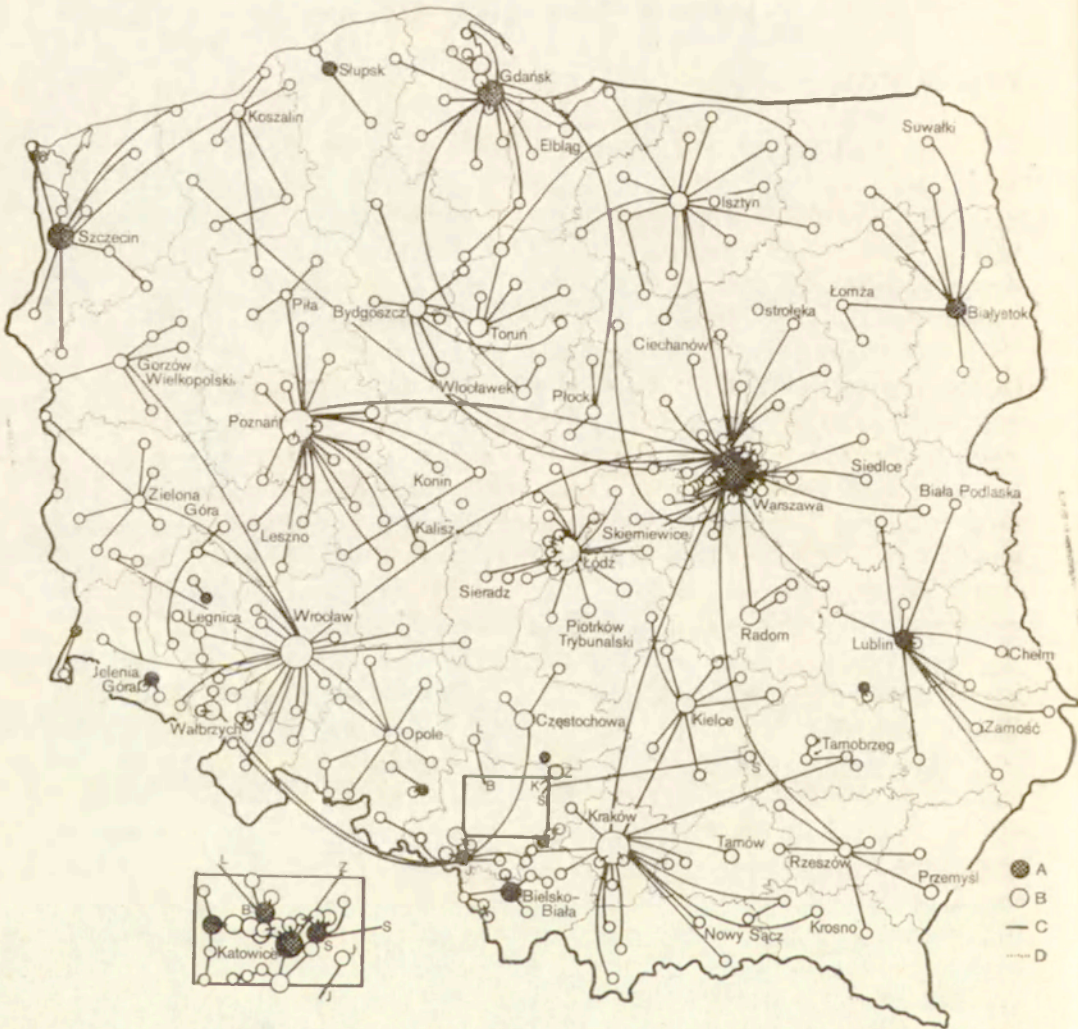
Zbigniew Rykiel

4. UKŁAD PRZESTRZENNY I MECHANIZMY MIGRACJI

W geograficznych badaniach migracji w Polsce główny nacisk kładziono na opis układów przestrzennych migracji (Żurek 1975; Szajnowska 1980; Żurkowa 1980; Żurkowa, Księżak 1980), statystycznych rozkładów wskaźników migracji i ich zależności od odległości (Gawryszewski 1974, 1981) i wieku migrantów (Potrykowska 1984) oraz na migracje jako jeden z rodzajów interakcji w systemie osadniczym (Rykiel, Żurkowa 1981, 1984; Rykiel 1984a, 1985f). Układ i mechanizmy migracji wyjaśniano raczej na marginesie innych rozważań (Rykiel, Żurkowa 1981; Rykiel 1980, 1982a). Z powodzeniem podjęto natomiast prognozowanie migracji (Dziewoński, Korcelli 1981a, b; Księżak 1984). Jest to potwierdzeniem faktu, że klasyczny, neopozytywistyczny model sekwencyjnego rozwoju nauk — od opisu, przez wyjaśnianie do prognozowania (Dziewoński 1976; Chojnicki, Dziewoński 1978) nie odzwierciedla trafnie rzeczywistości, gdyż zadowalające prognozy są możliwe bez wnikliwego poznania mechanizmów prognozowanych procesów.

Można postawić tezę, że cechą charakterystyczną geograficznych badań migracji jest ich ujmowanie — *explicite* lub *implicite* — w kontekście systemów osadniczych. W tym kontekście można zidentyfikować dwie podstawowe koncepcje funkcji migracji (Jagielski 1984). Według pierwszej z nich, migracje uznaje się za zewnętrzny (egzogogeniczny) wobec systemu osadniczego system zasilający (alimentujący). Według drugiej koncepcji migracje uznaje się za endogeniczny podsystem regulacyjno-transformacyjny systemu osadniczego. Jeśli przyjąć, że system osadniczy jest zbiorem osiedli powiązanych intensywnymi i trwałymi relacjami społeczno-gospodarczymi, to powstaje pytanie, czy migracje można uznać za czynnik strukturotwórczy systemu osadniczego. Procesy migracyjne są bowiem bardzo elastyczne, a zatem jeśli intensywnie, to na ogół nietrwałe, a jeśli trwałe, to na ogół nie tak intensywnie. Dla struktury przestrzennej w ujęciach długookresowych istotniejsza wydaje się trwałość niż intensywność, w ujęciach krótkookresowych natomiast istotniejsza jest intensywność. Ta sprzeczność rodzi dychotomię między badaniem kierunków i intensywności przepływów migracyjnych a badaniem sieci ich powiązań (Jagielski 1984), toteż poznanie mechanizmów migracji wymaga prowadzenia obu typów badań (Rykiel, Żurkowa 1981).

Ilustrację empiryczną problemu intensywności i trwałości przepływów i powiązań migracyjnych stanowią wyniki badań układów przestrzennych migracji w Polsce. W nakazowo-rozdzielczym systemie ekonomicznym i przy industrializacyjnej strategii rozwoju przyrost zasobów mieszkaniowych był jedynie produktem ubocznym inwestycji przemysłowych (Jałowiecki 1982), które tworzyły lokalny deficyt siły roboczej. Inwestycje generowały intensywne, lecz krótkotrwałe napływy migracyjne do obszarów uprzemysławianych, niezależnie od odległości i głównie ze słabo roz-

Ryc. 5. Hierarchia miast w Polsce powyżej 10 tys. mieszkańców na podstawie migracji

A – miasta nadrzędne, B – miasta podporządkowane, C – największy odpływ migracyjny danego miasta w 1974 r., D – granice województw

Urban hierarchy in Poland based on migration; towns sized 10,000 or over

A – dominant towns, B – subordinated towns, C – largest out-migration from a given town, 1974, D – provincial boundaries

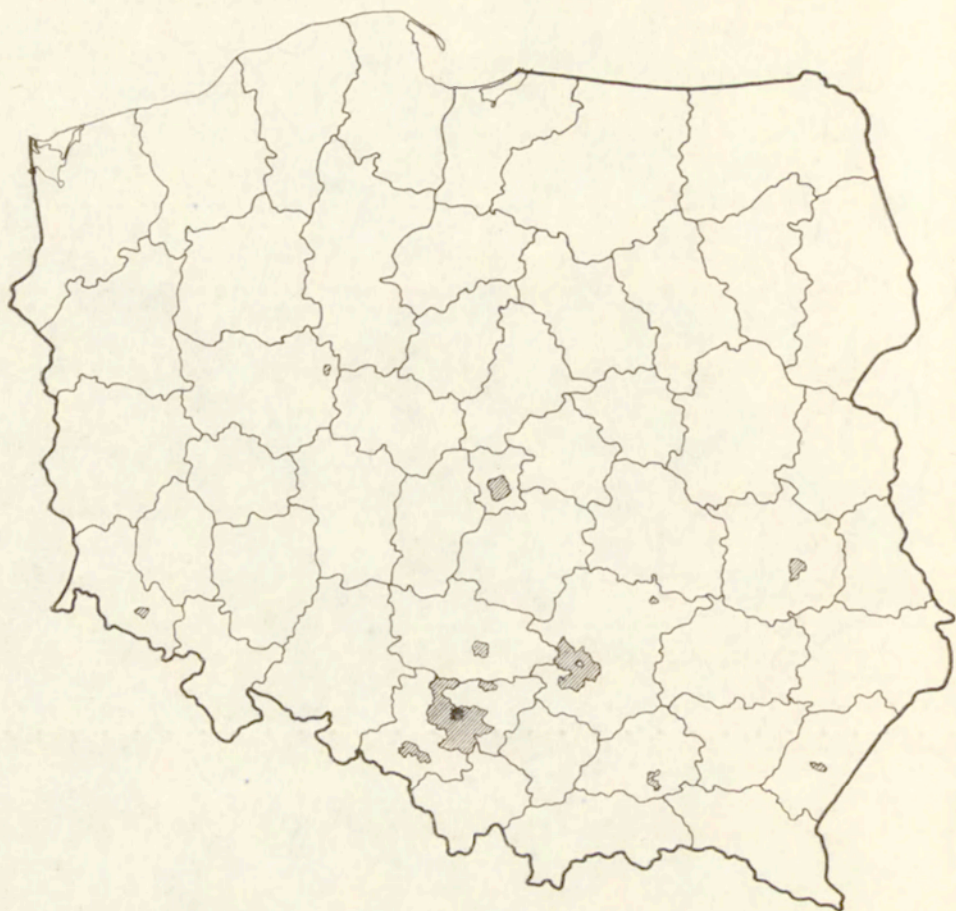

Ryc. 6. Zasięg migracji do Katowic (ponad 5 migracji w 1974 r.)

Migration to Katowice (5 migrations or over), 1974

winiętych obszarów wiejskich. Po zaspokojeniu deficytu siły roboczej przepływy migracyjne szybko malały, a ich zasięgi kurczyły się do skali regionalnej, zgodnej z ujemną funkcją odległości (Rykiel, Żurkowa 1981). Układ przestrzenny migracji w krajowym systemie miast wykazywał wyraźną strukturę hierarchiczną, wynikającą z hierarchiczności tego systemu (Rykiel 1984a). Analiza hierarchii przepływów w systemie miast powyżej 10 tys. mieszkańców wykazała nadrzędną rolę Warszawy oraz ponadregionalną rolę Wrocławia, Gdańska, Krakowa, Szczecina, Poznania i Bydgoszczy (ryc. 5). Układ napływów migracyjnych odzwierciedla regionalne systemy osadnicze Szczecina, Gorzowa Wlkp., Zielonej Góry, Wrocławia, Opola, Bielska-Białej, Krakowa, Rzeszowa, Stalowej Woli, Lublina, Białegostoku, Olsztyna, Gdańska, Koszalina, Poznania, Łodzi, Kielc, Radomia, Warszawy, Torunia i Bydgoszczy oraz lokalne zespoły osadnicze kilkunastu mniejszych ośrodków.

Istotny wpływ na deformację struktury przepływów w systemie miast wywierały

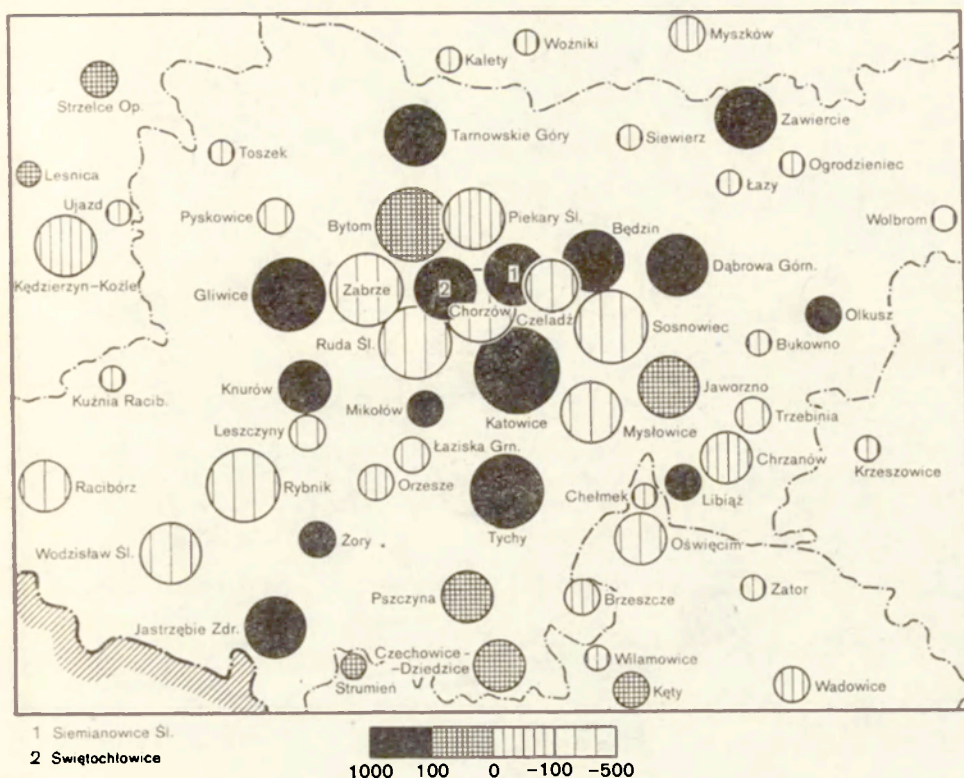

Ryc. 7. Zasięg migracji do Siemianowic Śl. (ponad 5 migracji w 1974 r.)

Migration to Siemianowice Śląskie (5 migrations or over), 1974

ograniczenia meldunkowe, które zniekształcały jednak przede wszystkim obraz odpływów z tych miast, a nie napływów do nich (Rykiel 1984c, 1986). Przyczyniało się to dodatkowo do hierarchizacji systemu migracji oraz systemu osadniczego, zdeterminowanego przez jednokierunkowe przepływy w górę hierarchii (Rykiel 1985g). Na migracje w dół hierarchii składają się cztery elementy (Rykiel, Żurkowska 1981):

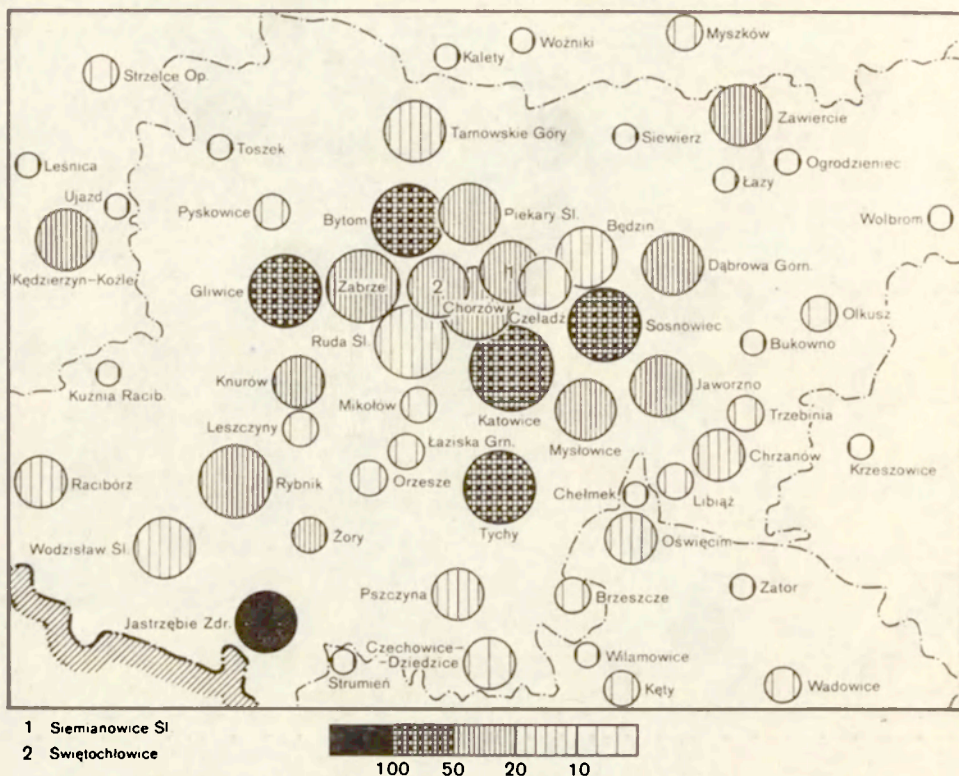
- 1) migracje powrotne ludzi, którym nie powiodło się w większym mieście;
- 2) przepływy kadr związane z powiązaniem między miastami w ramach sfery wyspecjalizowanej funkcjonalnie,
- 3) ograniczone ilościowo, a zwłaszcza społecznie, przemieszczenia odśrodkowe w aglomeracjach i regionach miejskich, w poszukiwaniu korzystniejszych warunków środowiskowych,
- 4) przemieszczenia losowe, spowodowane sytuacją rodzinną.

Ryc. 8. Saldo migracji w krajowym systemie miast, 1974
Net migration within the national urban system, 1974

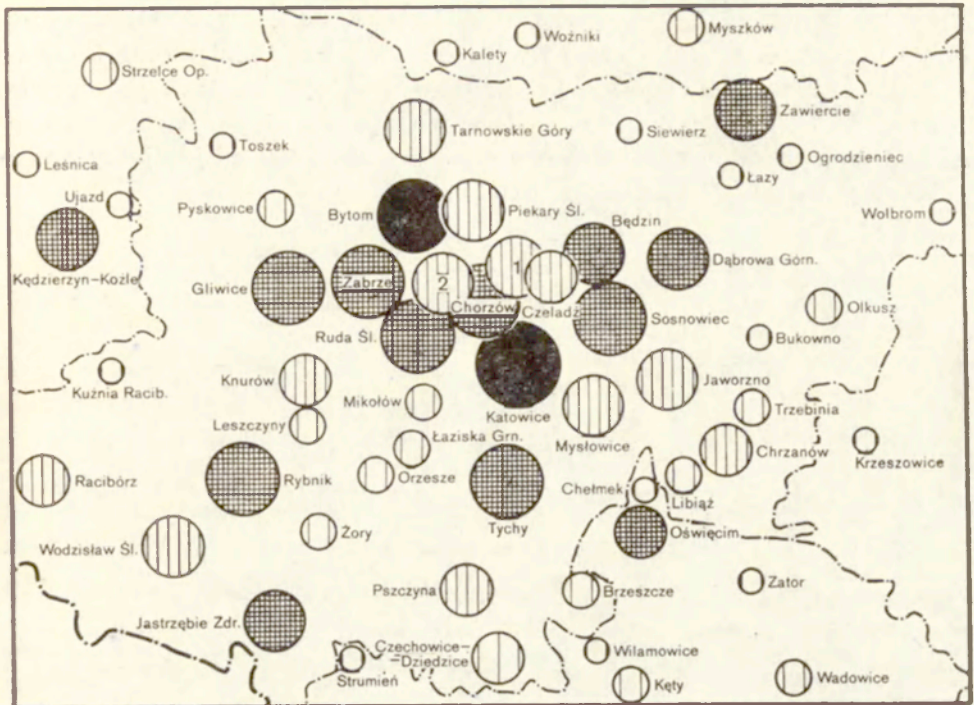
W regionie katowickim hierarchiczny układ migracji jest rozczłonkowany i skupia się wokół tradycyjnych ośrodków poregionalnych w konurbacji, czyli Katowic, Bytomia, Gliwic i Sosnowca oraz Jastrzębia Zdroju i Libiąża na peryferiach (ryc. 6). Szczegółowsza analiza zasięgu napływów migracyjnych do dwóch wybranych miast konurbacji — Katowic (ryc. 6) i Siemianowic Śl. (ryc. 7) — wykazała bezpodstawność przypuszczeń, że ogólny schemat przestrzenny migracji nie dotyczy regionu katowickiego, który indukuje napływy o zasięgu ponadregionalnym. Ryciny 6 i 7 wykazują, że napływy do miast regionu katowickiego są również ujemną funkcją odległości, przy czym dla migracji z miast „opór odległości” jest słabszy. Złudzenie wyjątkowości regionu katowickiego wynikało z braku jego dezagregacji przy analizach migracji, podczas gdy w rzeczywistości ponadregionalna skala napływów dotyczyła jednostkowych przypadków miast w okresie rozbudowy w nich inwestycji przemysłowych (Szajnowska 1980; Rykiel, Żurkowska 1981).

Mechanizmy migracji w regionie katowickim dobrze wyjaśnia teoria ruchliwości (Rykiel 1987c). Jej punktem wyjścia jest stwierdzenie empiryczne, że regiony silne, które w gospodarce kapitalistycznej opisywano za pomocą wysokiego poziomu płac i nieznacznego bezrobocia, charakteryzują się przepływowością migracyjną, tj.

Ryc. 9. Powiązania migracyjne w krajowym systemie miast, 1974 (> 5 napływów)
 Migratory relationships within the national urban system, 1974 (> 5 inflows)

zarówno znacznymi napływami, jak i odpływami, podczas gdy zgodnie z neoklasyczną teorią ekonomiczną migracji, nawiązującą do teorii równowagi ogólnej w ekonomii politycznej, powinny one być regionami napływowymi (Cordey-Hayes, Gleave 1974). Stwierdzono również, że potencjalnych migrantów nie interesują ogólne wskaźniki wzrostu zatrudnienia, lecz konkretne wolne miejsca pracy (Cordey-Hayes 1975). Stwierdzono także, iż regiony dysponujące licznymi wolnymi miejscami pracy charakteryzują się zazwyczaj znaczną płynnością kadr, gdyż pracownicy starają się dopasować swe zróżnicowane kwalifikacje i upodobnia do zróżnicowanych możliwości zatrudnienia, jakie oferują regionalne rynki pracy (Cordey-Hayes, Gleave 1974). Dopasowywanie to można traktować jako stochastyczny proces uczenia się, w którego trakcie ruchliwość zawodowa i przestrzenna jest związana z uzyskiwaniem informacji nie tylko o lokalnym rynku pracy, ale także o ponadlokalnym. W ten sposób wzrasta prawdopodobieństwo odpływów migracyjnych. Liczne wolne miejsca pracy przyciągają jednak również migrantów z innych regionów, przez co zwiększa się także prawdopodobieństwo napływów migracyjnych. Z kolei niewielka liczba wolnych miejsc pracy przyczynia się do zastoju na lokalnym rynku pracy, powodując nieznaczną płynność kadr. Szczupłość rynku pracy wywołuje ostrożność pracow-

- 1 Siemianowice Sl.
2 Świętochłowice

Ryc. 10. Powiązania migracyjne w krajowym systemie miast, 1974 (> 5 odpływów)

Migratory relationships within the national urban system, 1974 (> 5 outflows)

ników, którzy nie podejmują ryzyka zmiany pracy z obawy, że mogą nie znaleźć lepszej, a stracić dotychczasową. W ten sposób są oni jednak pozbawieni okazji uczestniczenia w procesie uczenia się. Ruchliwość zawodowa jest wówczas nieznaczna, niewielkie są również dopływy migracyjne, wskutek czego rynek pracy jest silnie domknięty (Cordey-Hayes, Gleave 1974). W rezultacie regiony silne mają wysokie wskaźniki napływów i odpływów, a regiony słabe — niskie wskaźniki napływów oraz niezbyt wysokie odpływów.

Przepływowość migracyjną regionu katowickiego dobrze ilustruje saldo migracji (ryc. 8). Salda migracji największych miast regionu nie przekraczają z reguły 200 migrantów w krajowym systemie miast, podczas gdy np. saldo migracyjne Warszawy przekracza 10 000. W obu konurbacjach — katowickiej i rybnickiej — miasta o saldzie dodatnim są przy tym przemieszane z miastami o saldzie ujemnym.

Analiza powiązań migracyjnych (ryc. 9 i 10) wykazuje, że najmniejsze miasta regionu katowickiego mają ściśle lokalną skalę powiązań. Biorąc pod uwagę powiązania powyżej 5 migracji, można stwierdzić, iż niektóre z tych miast są względnie odosobnionymi elementami systemu miast, gdyż nie wykazują ani jednego powiązania na przyjętym poziomie (Toszek, Wolbrom i Leśnica w zakresie napływu)

lub wykazują tylko jedno powiązanie (Kuźnia Raciborska, Ujazd, Ogrodzieniec i Brzeszcze w zakresie napływu oraz Ujazd i Zator w zakresie odpływu). O ile intensywność powiązań miast regionu katowickiego w zakresie odpływu jest ogólnie związana z ich wielkością (ryc. 10), o tyle na intensywność ich powiązań w zakresie napływu mają wpływ nowe inwestycje, generujące liczne wolne miejsca pracy, na co wskazuje zwłaszcza przykład Jastrzębia (ryc. 9).

Alicja Szajnowska-Wysocka

5. STRUKTURA MIGRACJI

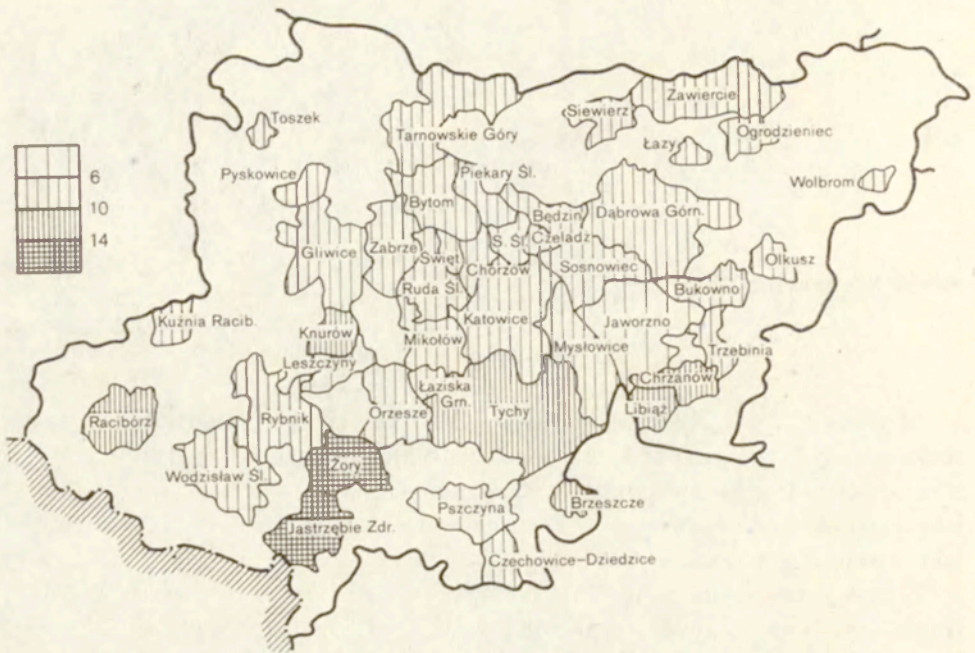
Migracje można rozpatrywać zarówno jako czynnik zmian demograficznych oraz socjologicznych, jak i czynnik przeobrażeń struktur osadniczych — i to w podwójnym znaczeniu: jako źródło koncentracji ludności w „ośrodkach wzrostu” oraz jako czynnik strukturotwórczy w rozwiniętych układach osadniczych, a następnie jako stymulator procesów ekonomicznych.

Napływy migracyjne w regionie katowickim należą do największych w Polsce, chociaż odpływy są również znaczne. W latach 1977–1978 napływ do 17 miast konurbacji przeważał (48,7%) nad odpływem (34,7%) poza konurbację. Wielkość salda wskazuje na stosunkowo niewielki przyrost migracyjny (14,0%) w porównaniu z Warszawą i Łodzią, w których 80% rzeczywistego przyrostu ludności jest skutkiem migracji, a także w porównaniu z Poznaniem i Krakowem, w których wielkość ta wynosi około 60% (*Problemy...* 1978). Dla miast regionu katowickiego mniej istotna wydaje się efektywność migracji niż natężenie przemieszczeń ludności. Przemieszczenia te zapewniają badanemu regionowi powiązania społeczne i ekonomiczne z otoczeniem.

Miasta regionu katowickiego charakteryzuje znaczna spójność. Przemieszczenia między miastami stanowią 17,1% całości jego przemieszczeń migracyjnych (Szajnowska 1979). Większość miast regionu to ośrodki napływu mające nawet po kilkanaście procent przybyszów (ryc. 11), co ma niewątpliwie konsekwencje nie tylko ekonomiczne, ale i społeczne. Porównanie imigracji z emigracją pozwala stwierdzić przepływowość badanego regionu, tj. dwukierunkowość migracji. Zaznacza się to na tle innych dużych miast Polski, charakteryzujących się znaczną efektywnością migracji.

Zarówno rozkład odpływu, jak i napływu migrantów pochodzenia miejskiego potwierdza spostrzeżenia dotyczące hierarchicznego układu migracji (Rykiel, Żurkowska 1981). Konurbację cechuje ponad 60% przybyszów z miast wśród ogółu migrantów. Również w odpływie do innych miast dominuje centrum regionu.

Migranci zarówno w obszarach napływu, jak i odpływu powodują przekształcenie piramidy wieku ludności. Porównanie krajowych struktur wieku ludności ogółem i zbiorowości migrantów wskazuje, iż ich proporcje przedstawiają się odmiennie. Porównanie to potwierdza tezę, iż migrantami są ludzie młodzi. Przeważają roczniki 20–29 lat (40,7%), a kolejny — dwukrotnie dłuższy — przedział

Ryc. 11. Udział migrantów (1977–1979) wśród ludności miast woj. katowickiego (w %)
Percentage of in-migrants in towns of the Katowice voivodship, 1977–1979

wieku (30–49 lat) stanowi mniej niż połowę poprzedniej wielkości (16,1%). Jeszcze mniejszy jest udział pięćdziesięciolatków. Dominacja ludzi młodych wśród migrantów powoduje znaczny udział towarzyszących im dzieci w wieku przedszkolnym (do 4 lat).

Specyficzna struktura migrantów powoduje zmianę struktury ludności w ośrodkach ich absorpcji. Z tego powodu struktura ludności obszarów zurbanizowanych jest zbliżona do struktury migrantów. Została ona przekształcona w procesie intensywnej migracji, wywołując konsekwencje ekonomiczne (rynek pracy) i socjalne (mieszkania, przedszkola, szkoły), w tym również spotęgowaną i wyselekcjonowaną konsumpcję dóbr materialnych i kulturalnych. Analiza struktury wieku i płci migrantów w miastach regionu katowickiego ujawnia zbieżność struktury wieku imigrantów i emigrantów. Ich piramidy wieku są symetryczne; zaznacza się jedynie przewaga ilościowa imigracji, przyczyniając się do dodatniego salda migracyjnego badanego regionu. Struktury wieku migrantów są podobne u obu płci.

Odniesienie się do ogólnokrajowej struktury wieku migrantów pozwala uchwycić specyfikę poszczególnych miast regionu. Zwracają uwagę bardzo liczne roczniki przedszkolne (0–5 lat), osiągając niekiedy 20% zarówno w napływie, jak i w odpływie. W wypadku kobiet napływających i odpływających zauważa się wyższe niż średnie krajowe udziały w przedziałach 20–29 lat, z koncentracją (ok. 30%) w przedziale 20–24 lata. Mężczyźni mają w badanych miastach również większe udziały (ok. 70%) w przedziale 20–49 lat, lecz z dominacją w przedziale 25–49 lat. Jest to zapewne

związane nie tylko ze zwyczajową strukturą wieku małżonków, ale również z dłuższym okresem edukacji mężczyzn niż kobiet.

Piramidy płci i wieku imigrantów oraz emigrantów w każdym z analizowanych miast regionu wskazują, że wszystkie badane miasta podlegają znanej prawidłowości, iż młode roczniki (20–29 lat) stanowią co najmniej 40% całej zbiorowości migrantów, a następne przedziały wiekowe (30–49 lat) obejmują już tylko około 20%. Charakterystyczny dla tej zbiorowości jest znaczny udział małych dzieci (0–4 lat). Można je interpretować jako potomstwo młodych migrujących małżeństw, tym bardziej że przedział 5–19 lat jest stosunkowo nieliczny. W każdym mieście sprawdza się również reguła dotycząca kobiet, zarówno w napływie, jak i w odpływie, iż dominują roczniki młodsze niż u mężczyzn.

W badaniu sfery motywacyjnej migracji posłużono się analizą korelacji cząstkowej. Współczynnik korelacji cząstkowej ocenia się związku między ustaloną zmienną zależną (X_1 — napływ lub odpływ) a włączoną do równania regresji nową zmienną niezależną (od X_2 do X_5) po wyeliminowaniu wpływu poprzedniej zmiennej. Do analizy przyjęto następujące czynniki: praca (X_2), nauka (X_3), współtowarzyszenie (X_4) oraz inne (X_5). Badano je w odniesieniu do: 1) napływu ogółem, 2) z miast, 3) ze wsi, 4) mężczyzn i 5) kobiet oraz 6) odpływu ogółem, 7) do miast, 8) na wieś, 9) mężczyzn i 10) kobiet oraz 11) salda ogółem, 12) dla miast i 13) dla wsi. Taki schemat analityczny zawiera ekonomiczne, socjologiczne i demograficzne elementy sfery motywacyjnej migracji.

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że:

1) notuje się zróżnicowanie rangi czynników w miejscach napływu i odpływu; tak więc napływy są wyjaśniane przez pracę, naukę i współtowarzyszenie; ta ostatnia przyczyna wskazuje największą determinację ogólnej liczby imigrantów; odpływy określa natomiast przede wszystkim praca i współtowarzyszenie, a w minimalnym stopniu nauka;

2) można zauważyć prawidłowość, zgodnie z którą migrantów z miasta i do miasta motywuje bardziej nauka niż praca, migrantów ze wsi i na wieś — bardziej praca niż nauka;

3) stwierdza się zróżnicowanie demograficzne; czynnikiem migracji kobiet jest mianowicie w pierwszej kolejności praca, a następnie nauka, migracje mężczyzn motywują zaś — kolejno — nauka, praca i współtowarzyszenie;

4) z upływem czasu rośnie ranga czynnika pracy kosztem nauki;

5) na uwagę zasługuje znaczny udział przyczyny nazwanej w niniejszym rozdziale współtowarzyszeniem.

Zbigniew Rykiel, Alicja Szajnowska-Wysocka

6. PREFERENCJE MIGRACYJNE

SKŁONNOŚĆ DO MIGRACJI

Badania preferencji migracyjnych są zasadniczym sposobem poznania preferencji przestrzennych, te ostatnie wyrażają się bowiem najpełniej w chęci zamieszkania na preferowanym obszarze (por. rozdz. 1). Podstawową metodą badań wszelkich wyobrażeń społecznych, w tym i preferencji migracyjnych, są ankiety i wywiady z przedstawicielami badanej zbiorowości regionalnej lub lokalnej. Badanie preferencji migracyjnych mieszkańców regionu katowickiego przeprowadzono metodą ankietową. Ankietowano 756 uczniów w wieku około 15 lat z 25 miast regionu. Respondentów proszono o anonimową odpowiedź na dwa pytania merytoryczne:

1) do jakiego miasta lub regionu Polski chciałbyś wyjechać na stałe po ukończeniu szkoły i dlaczego?

2) dokąd chcieliby wyjechać rodzice i dlaczego?

Wyniki analizy skłonności respondentów do migracji wskazują (tab. 1), że w przekroju całego badanego regionu 27% młodzieży nie zamierzało migrować, 56% zamierzało (z czego 3% za granicę), a 17% nie udzieliło jasnej odpowiedzi w tej kwestii. Wśród rodziców skłonność do migracji była dwukrotnie niższa; tylko 29% zamierzało migrować (z czego 5% za granicę), 42% nie zamierzało, a w wypadku 29% rodziców brak było jednoznacznej informacji w tej kwestii.

Odsetek młodzieży deklarującej brak chęci migracji był w badanych miastach górnośląskich średnio dwukrotnie wyższy niż w dąbrowskich i trzykrotnie wyższy niż w zachodniokrakowskich. W Tychach odsetek ten wynosił aż 96, a w Mikołowie i Czeladzi osiągał 50. Z drugiej strony wśród respondentów z Chorzowa, Łazisk Górnych i Chełmka nie było takich, którzy zadeklarowali brak chęci migracji.

Odsetek młodzieży wyrażającej chęć migracji był największy w badanych miastach zachodniokrakowskich i przekraczał średnio o połowę wielkości dla dwóch pozostałych stref regionu. W przekroju indywidualnych miast ponad 3/4 respondentów z Sosnowca, Jaworzna, Gliwic i Bytomia deklarowało chęć migracji. Są to bądź miasta o dużym udziale nowych imigrantów wśród respondentów (Sosnowiec, Jaworzno), bądź miasta o tradycyjnie heterogenicznej strukturze społeczno-terytorialnej i przeżywające trudności rozwoju (Gliwice, Bytom — por. Rykiel 1984d). Z drugiej strony mniej niż 1/3 respondentów z Zawiercia, Czeladzi, Piekar Śl., a zwłaszcza z Tych zadeklarowała chęć migracji.

Tabela 1. Skłonność do migracji respondentów z regionu katowickiego

Miasta	Młodzież (= 100%)					Rodzice (= 100%)				
	nie zamierzający migrować	wsłizymujący się o wypowiedz na temat zamierzeń migracyjnych	zamierzający migrować			nie zamierzający migrować	co do których brakuje informacji na temat zamierzeń migracyjnych	zamierzający migrować		
			ogółem	w kraju	za granicę			ogółem	w kraju	za granicę
Górnśląskie										
Katowice	42	—	58	58	—	50	8	42	34	8
Bytom	19	5	76	76	—	—	62	38	5	33
Chorzów	—	59	41	41	—	—	62	38	38	—
Gliwice	8	11	81	81	—	39	19	42	34	8
Łaziska Górne	—	43	57	57	—	—	43	57	57	—
Mikołów	52	6	42	42	—	88	—	12	12	—
Myslowice	40	—	60	60	—	50	70	25	25	—
Orzesze	28	2	70	70	—	75	16	9	9	—
Piekary Śl.	42	29	29	29	—	46	37	17	13	4
Pyskowie	41	18	41	41	—	45	5	50	45	5
Ruda Śl.	25	33	42	42	—	66	17	17	17	—
Siemianowice Śl.	30	5	65	65	—	60	—	40	40	—
Świętochłowice	24	10	66	28	38	48	14	38	9	31
Tarnowskie Góry	45	5	50	50	—	71	5	24	10	14
Tychy	96	—	4	4	—	96	—	4	4	—
Zabrze	45	—	55	49	6	63	8	29	27	2
ogółem	35	12	53	50	3	52	20	28	21	7
Dąbrowskie										
Będzin	5	31	64	64	—	2	65	33	31	2
Czeladź	50	21	29	21	8	21	46	33	16	17
Dąbrowa Górna	44	9	47	47	—	53	28	19	19	—
Łazy	4	48	48	48	—	3	69	28	28	—
Sosnowiec	11	6	83	69	14	58	14	28	28	—
Zawiercie	8	60	32	32	—	—	72	28	20	8
ogółem	19	27	54	51	3	24	48	28	25	3
Zachodniokrakowskie										
Chrzanów	20	10	70	70	—	60	5	35	35	—
Jaworzno	12	6	82	80	2	44	8	48	44	4
Chelmek	—	39	61	57	4	—	79	21	17	4
ogółem	10	16	74	72	2	35	27	38	35	3
Razem	27	17	56	53	3	42	29	29	24	5

Spośród młodzieży deklarującej chęć migracji tylko w wypadku dwóch miast — Świętochłowic i Sosnowca — ponad 10% wyrażało chęć migracji za granicę. W pierwszym z nich jest to przykład miasta o niskiej jakości życia ze względu na znaczną degradację środowiska naturalnego, w drugim — miasta o znacznym udziale nowych imigrantów wśród respondentów. Ogólnie odsetek deklarujących chęć migracji za granicę jest bardzo niski, co wszakże może wynikać ze sposobu sformułowania pierwszego pytania ankiety. Być może, część respondentów preferujących zagranicę jako miejsce potencjalnej migracji wstrzymała się od odpowiedzi na tak sformułowane pytanie. Wśród młodzieży wstrzymującej się od odpowiedzi na to pytanie największy odsetek dotyczy średnio miast dąbrowskich — dwukrotnie więcej niż górnośląskich. W Zawierciu i Chorzowie ta grupa respondentów przekracza połowę, a w Łazach zbliża się do tej wielkości; z drugiej strony żaden z respondentów z Katowic, Mysłowic, Tych i Zabrze nie wstrzymał się od odpowiedzi na pierwsze pytanie ankiety.

Odsetek rodziców nie zamierzających migrować był — podobnie jak w wypadku ich dzieci — dwukrotnie wyższy w badanych miastach górnośląskich niż w dąbrowskich, w zachodniokrakowskich natomiast przybierał tym razem wielkość pośrednią między dwiema poprzednimi. W Tychach wielkość ta również w wypadku rodziców wynosiła 96%, a w dziewięciu innych miastach górnośląskich, dwóch dąbrowskich oraz Chrzanowie przekraczała 50%. Z drugiej strony wśród rodziców z Bytomia, Chorzowa, Łazisk Górnych, Zawiercia i Chełmka brak było zdecydowanych na pozostanie w mieście zamieszkania.

Odsetek rodziców zamierzających migrować był — podobnie jak w wypadku ich dzieci — najwyższy w badanych miastach zachodniokrakowskich i również przekraczał o połowę wielkości dla dwóch pozostałych stref regionu. Ponieważ jednak udział rodziców skłonnych migrować był ogólnie niższy niż odsetek ich dzieci, tylko w wypadku Łazisk Górnych i Pyskowic osiągał on połowę badanej zbiorowości. Z drugiej strony mniej niż 10% rodziców z Tych i Orzesza było skłonnych migrować.

Spośród rodziców skłonnych do migracji, w wypadku Bytomia, Świętochłowic, Czeladzi i Tarnowskich Gór ponad 10% zamierzało emigrować za granicę. Ogólnie odsetek deklarujących chęć emigracji za granicę nie był wysoki, lecz wyższy niż w wypadku młodzieży, co mogło częściowo wynikać z odmiennego sformułowania drugiego pytania ankiety. O ile wśród młodzieży chęć wyjazdu za granicę zanotowano tylko w sześciu miastach, o tyle w wypadku rodziców — w trzynastu.

Wśród rodziców, co do których brak informacji na temat ich zamierzeń migracyjnych, największy odsetek dotyczy — podobnie jak u młodzieży — miast dąbrowskich, przekraczając dwukrotnie wielkości dla dwóch pozostałych stref regionu. Ogólnie informacje dotyczące rodziców są mniej precyzyjne i bardziej niejasne niż samych respondentów, stąd odsetek rodziców, co do których brak informacji dotyczących ich zamierzeń migracyjnych, przekracza połowę w siedmiu miastach; z drugiej zaś strony żadne z rodziców z Mikołowa, Siemianowic Śl. i Tych nie należało do tej grupy.

Ogólnie można stwierdzić, że tylko w czterech badanych miastach regionu — Mikołowie, Piekarach Śl., Czeladzi, a zwłaszcza w Tychach — liczba respondentów

deklarujących chęć pozostania w mieście zamieszkania przewyższa liczbę respondentów wyrażających chęć migracji, a w Pyskowicach obie te liczby są równe. W Zawierciu i Chorzowie przeważają respondenci wstrzymujący się od odpowiedzi na pytanie o chęć migracji, a w Łazach ich liczba jest równa liczbie skłonnych migrować. W wypadku rodziców liczba osób, co do których brak informacji na temat ich zamierzeń migracyjnych, jest większa, tak że przeważają oni w ośmiu badanych miastach. Skłonności migracyjne rodziców są mniejsze; w 14 miastach liczba nie zamierzających migrować przeważa nad liczbą zamierzających migrować, a w 11 miastach tendencja ta jest odwrotna. Można stwierdzić, że wypowiedzi respondentów dotyczące ich samych są bardziej deklaratywne i emocjonalne, wypowiedzi dotyczące rodziców przedstawiają natomiast ich konkretne plany lub decyzje. Te ostatnie są więc w oczywisty sposób mniej pochopne i bardziej wyważone. Wśród młodzieży jedynie w Świętochłowicach skłonności do migracji za granicę przeważają nad skłonnościami do migracji w kraju. Wśród rodziców tendencję taką można natomiast odnotować w Bytomiu i Świętochłowicach, a w wypadku Czeladzi oba kierunki preferencji migracyjnych są równoważne.

Jak wspomniano, skłonność młodzieży do migracji jest wyższa niż ich rodziców. Jednakże w Bytomiu i Świętochłowicach odsetek młodzieży nie deklarującej chęci migracji jest wyższy niż odsetek rodziców. Prawidłowość tę można zaobserwować również w Będzinie, Łazach i Zawierciu, choć zarówno wielkości procentowe, jak i różnice, są tam niewielkie. W Tychach natomiast wielkości dla młodzieży i rodziców są jednakowe. Odsetek młodzieży deklarującej chęć migracji jest z kolei niższy niż odsetek rodziców w przypadku Pyskowic i Czeladzi, a równy w Łaziskach Górnych i Tychach. Odsetek rodziców zamierzających wyjechać za granicę jest ogólnie wyższy niż odsetek młodzieży, z wyjątkiem jednak Świętochłowic. Wreszcie odsetek rodziców, co do których brak informacji na temat ich zamierzeń migracyjnych, jest ogólnie wyższy niż odsetek młodzieży, jednak w przypadku Mikołowa, Pyskowic Rudy Śl., Siemianowic Śl. i Chrzanowa prawidłowość ta jest odwrotna, a w przypadku Łazisk Górnych i Tarnowskich Gór obie wielkości są jednakowe.

PREFERENCJE MIGRACYJNE MŁODZIEŻY

Respondenci pytani o kierunki zamierzonej migracji wymieniali bądź nazwę konkretnej miejscowości, bądź region (Mazury, Pomorze), a często nawet podawali tylko ogólne określenie obszaru docelowego (nad morze, w góry, na wieś). Ci z respondentów, którzy wymieniali nazwy konkretnych miejscowości, rzadko ograniczali się do jednej, częściej podając kilka miejscowości. Ogólnie te preferencje migracyjne respondentów, które wiązały się z konkretnymi miejscowościami, dotyczyły obszaru 39 województw. Poszczególne województwa były jednak preferowane bardzo nierównomiernie. W rezultacie 27 województw, z których każde było preferowane przez mniej niż 5 respondentów, postanowiono potraktować łącznie jako „resztę Polski”; do tej łącznej wielkości włączono również najslabiej preferowane regiony historyczne (Mazowsze, Kujawy, Dolny Śląsk).

Anali zowanie preferencji migracyjnych (wyrażonych w odsetkach respondentów,

którzy w ogóle wyrazili chęć migracji) nie jest merytorycznie sensowne w wypadku tych miast, w których liczba respondentów, będąca podstawą obliczania wartości procentowych, jest znikoma. Przyjęto, że struktura preferencji migracyjnych nie będzie szczegółowo analizowana dla tych miast, w których liczba respondentów deklarujących w ogóle jakieś preferencje migracyjne nie osiąga dziesięciu. Miasta te zostały ujęte w tabeli 2 (i dalszych) łącznie jako „miasta pozostałe”.

Zagregowana „reszta Polski” była najbardziej preferowanym obszarem docelowym migracji, wyprzedzając jednak tylko nieznacznie Mazury, Kraków i Trójmiasto (tab. 2). W czołówce obszarów preferowanych przez respondentów z miast górnośląskich nie było Krakowa, były natomiast góry i morze. Do kategorii określonej nazwą „góry” zaliczono te odpowiedzi, w których wymieniano Tatry, Beskidy, Beskid Śląski i Beskid Żywiecki lub ogólnie góry, nie podając jednak nazw konkretnych miast. Pojęcie gór kojarzyło się respondentom z regionu katowickiego wyłącznie z Karpatami, Sudetów w tym kontekście w ogóle nie wymieniano (wymieniono jedynie po jednym razie nazwy Kłodzka, Karpacza i Szklarskiej Poręby). Do kategorii określonej nazwą „morze” zaliczono z kolei te odpowiedzi, w których wskazywano, że obszar preferencji migracyjnych znajduje się ogólnie „nad morzem”, „na wybrzeżu” lub na Pomorzu; zaliczono tu również wskazania Ustki, Łeby i Elbląga (razem 4 odpowiedzi). Po agregacji wszystkich obszarów nadmorskich, tj. „morza”, woj. gdańskiego, Trójmiasta, woj. koszalińskiego i szczecińskiego, okazuje się, że wysuwają się one na najwyższą pozycję wśród obszarów preferowanych — zarówno w całym regionie, jak i w miastach górnośląskich. Drugą pozycję zajmują zagregowane obszary górskie, tj. „góry” oraz woj. bielskie i nowosądeckie. Na to ostatnie składają się głównie preferencje kilku miejscowości wypoczynkowych, zwłaszcza Zakopanego.

Mimo najwyższej pozycji „reszty Polski” w skali całego regionu oraz jego części górnośląskiej, w przekroju poszczególnych jej miast „reszta Polski” przeważa tylko w Rudzie Śl. (gdzie wyprzedza Warszawę) i w Katowicach (gdzie wyprzedza Trójmiasto, „morze” i woj. nowosądeckie, ustępując zagregowanym obszarom nadmorskim), a w dwóch innych miastach dzieli pierwszą pozycję z innymi obszarami: w Mysłowicach — z Krakowem, Mazurami i „morzem”, a w Orzeszu — z Trójmiastem i Mazurami, wyprzedzając woj. szczecińskie, katowickie i Warszawę. W Bytomiu najbardziej preferowane jest Trójmiasto, które wyprzedza Wrocław i Mazury oraz woj. nowosądeckie. Trójmiasto jest obok Mazur również obszarem najbardziej preferowanym przez respondentów z Siemianowic Śl., wyprzedzając woj. nowosądeckie. W Chorzowie najbardziej preferowane jest woj. gdańskie, przed bielskim i nowosądeckim. „Góry” są najbardziej preferowane przez respondentów z Gliwic i Mikołowa, wyprzedzając w obu wypadkach „morze”, a w Gliwicach także Kraków i Trójmiasto, w Mikołowie natomiast wieś. W Świętochłowicach najbardziej preferowana jest Warszawa i Stany Zjednoczone, wyprzedzając „resztę Polski” i całościowo pojmowaną zagranicę. W Tarnowskich Górach najbardziej preferowane jest woj. nowosądeckie i Warszawa, a w Zabrze — Kraków i Mazury. W „pozostałych miastach górnośląskich” najbardziej preferowane jest woj. nowosądeckie, „morze” i Trójmiasto.

Tabela 2. Kierunki zamierzonej migracji młodzieży z regionu katowickiego; odsetek potencjalnych migrantów zamierzających migrować w danym kierunku

Kierunek migracji	Z miast górnośląskich												Z miast dąbrowskich					Z miast zachodnio-krakowskich				Razem			
	Katowic	Bytomia	Chorzowa	Gliwic	Mikołowa	Mysłowic	Orzesza	Rudy Śl.	Siemianowic Śl.	Świętochłowic	Tarnowskich Gór	Zabrze	pozostałych	ogółem	Będzina	Dąbrowy Górń.	Łaz	Sosnowca	pozostałych	ogółem	Chrzanowa		Jaworzna	Chełmka	ogółem
Warszawa	—	6	—	5	—	8	10	30	—	21	19	4	—	8	3	5	—	30	—	10	—	7	12	7	8
Kraków	—	13	8	24	7	17	—	—	8	5	—	26	4	9	11	5	7	7	33	11	36	10	24	18	11
Wrocław	7	25	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	3	3	—	—	10	13	5	—	2	—	1	3
Trójmiasto	29	31	17	19	7	—	17	—	23	5	—	—	16	12	3	—	21	10	7	5	—	15	6	10	10
Katowice	—	—	—	—	7	—	3	—	—	5	—	—	4	2	6	5	7	—	13	5	—	—	6	1	3
Reszta woj. katowickiego	—	—	8	5	—	—	10	10	—	5	—	—	4	3	3	5	14	—	—	4	—	2	—	1	1
Woj. opolskie, Śląsk Opolski	—	13	—	5	—	8	—	—	—	—	—	4	4	3	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2
Morze, Wybrzeże, Pomorze (oraz woj. słupskie i elbląskie)	14	—	—	24	21	17	7	—	8	—	—	11	20	10	11	10	7	7	—	8	21	7	—	8	9

Woj. szczecińskie	—	13	—	5	—	8	13	—	—	—	—	7	4	5	—	10	7	—	7	4	—	—	—	—	4
Woj. koszalińskie	7	—	—	—	—	—	7	—	8	—	10	—	—	3	9	5	—	3	7	5	—	—	6	1	3
Woj. gdańskie bez Trójmiasta	—	13	25	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	3	11	—	—	—	7	4	—	—	—	—	3
Mazury, woj. olsztyńskie	—	25	—	10	7	17	17	10	23	—	—	15	12	11	23	20	14	3	7	14	14	20	6	15	12
Góry, Beskidy, Tatry	7	6	8	33	36	8	7	—	8	—	—	4	12	10	3	15	7	13	—	8	7	10	—	7	9
Woj. nowosądeckie	14	19	17	—	—	—	—	10	15	—	29	—	20	9	3	10	—	—	—	2	21	12	24	16	9
Woj. bielskie	—	13	25	—	7	8	—	—	—	—	14	—	—	4	9	—	7	—	7	4	—	—	—	—	4
Wieś	—	—	—	10	14	—	—	—	—	—	—	—	4	2	—	—	—	7	—	2	—	2	—	1	2
Reszta Polski	36	13	17	5	14	17	17	40	15	11	19	19	8	15	17	15	10	13	—	12	7	12	12	11	14
Gdziekolwiek poza region, Śląsk, miasto zamieszkania	—	6	—	5	—	8	—	—	—	—	—	4	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Stany Zjednoczone	—	—	—	—	—	—	—	—	21	—	—	4	—	2	—	—	—	7	7	3	—	2	6	3	2
Anglia	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	0	—	—	—	3	—	1	—	—	—	—	0
Francja	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	0	—	—	—	—	7	1	—	—	—	—	0
RFN	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
Zagranica bez szczególnego wskazania	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	1	—	—	—	7	—	2	—	—	—	—	1

W preferencjach migracyjnych respondentów z miast dąbrowskich przodują Mazury, przed „resztą Polski”, Krakowem i Warszawą. W czołówce obszarów wymienianych przez respondentów z Będzina nie ma Warszawy, jest natomiast „morze” i woj. gdańskie. W Dąbrowie Górniczej najbardziej preferowane są Mazury oraz „góry”, „reszta Polski”, „morze”, woj. szczecińskie i nowosądeckie. W preferencjach migracyjnych respondentów z Łaz przoduje Trójmiasto i woj. katowickie, przed Mazurami i „resztą Polski”. W Sosnowcu zdecydowanie najbardziej preferowana jest Warszawa, wyprzedzająca „góry”, „resztę Polski”, Wrocław i Trójmiasto. W „pozostałych miastach dąbrowskich” dominują preferencje Krakowa, przed Wrocławiem i Katowicami.

Najwyższą pozycję w preferencjach migracyjnych respondentów z okręgu chrzanowskiego zajmuje Kraków, wyprzedzając woj. nowosądeckie, Mazury, „resztę Polski” i Trójmiasto. Najsilniejszą przewagę Krakowa zauważa się w Chrzanowie, gdzie wyprzedza on woj. nowosądeckie i „morze” oraz Mazury. W Chełmku Kraków jest preferowany równie często jak woj. nowosądeckie, wyprzedzając Warszawę i „resztę Polski”. W Jaworznie najsilniej preferowane są Mazury, przed Trójmiastem, woj. nowosądeckim, „resztą Polski”, Krakowem i „górami”.

Powyżej rozpatrywano najsilniejsze preferencje migracyjne z punktu widzenia miejsc zamieszkania respondentów. Warto z kolei spojrzeć na te preferencje z punktu widzenia obszarów docelowych. Warszawa jest najsilniej preferowana w Sosnowcu i Rudzie Śl. oraz w Świętochłowicach, Tarnowskich Górach i Chełmku. Kraków preferują zwłaszcza respondenci z Chrzanowa, „pozostałych miast dąbrowskich” (pod którą to nazwą kryje się tu Zawiercie), Zabrze, Chełmka i Gliwic. W preferencjach Wrocławia wyróżnia się zdecydowanie Bytom. Trójmiasto jest najsilniej preferowane przez respondentów z Bytomią, Katowic, Siemianowic Śl., Łaz, Gliwic, Chorzowa i Orzesza. Pozostałą część woj. gdańskiego preferują respondenci z Chorzowa, Bytomią i Będzina. W preferencjach Katowic wyróżnia się Zawiercie. Pozostałą część woj. katowickiego wymieniali zwłaszcza respondenci z Łaz, Orzesza i Rudy Śl. Województwo opolskie preferowano najsilniej w Bytomiu, a wymieniano je jeszcze tylko w Mysłowicach, Gliwicach, Zabrzu, „pozostałych miastach górnośląskich” oraz w Będzinie. Chęć migracji „nad morze” deklarowano najczęściej w Gliwicach, Mikołowie, Chrzanowie, „pozostałych miastach górnośląskich” i Mysłowicach. Województwo szczecińskie preferowano zwłaszcza w Bytomiu, Orzeszu i Dąbrowie Górniczej, a koszalińskie — w Tarnowskich Górach, Będzinie i Siemianowicach Śl. Mazury preferowali najsilniej respondenci z Bytomią, Siemianowic Śl., Będzina, Dąbrowy Górniczej i Jaworzna. Chęć wyjazdu „w góry” deklarowano najczęściej w Mikołowie i Gliwicach, do woj. nowosądeckiego — w Tarnowskich Górach i Chełmku, a do bielskiego — w Chorzowie, Tarnowskich Górach i Bytomiu. „Na wic” wybierali się najliczniej respondenci z Mikołowa i Gliwic, a chęć wyjazdu w tym kierunku zgłaszano jeszcze tylko w „pozostałych miastach górnośląskich”, w Sosnowcu i Jaworznie. „Resztę Polski” preferowano najsilniej w Rudzie Śl. i Katowicach. W tych ostatnich kryły się pod tą nazwą głównie duże miasta (Łódź, Poznań, Lublin, Radom), w Rudzie Śl. natomiast wsie i małe miasteczka woj. rzeszowskiego, przemyskiego, poznańskiego i sieradzkiego. W Mysłowicach, Bytomiu,

Chorzowie, Zabrze i Piekarach Śl. deklarowano chęć wyjazdu gdziekolwiek poza miasto lub region zamieszkania.

Chęć wyjazdu „za granicę” (bez podania szczegółowszych informacji) zgłaszali respondenci ze Świętochłowic i z Sosnowca. Do Stanów Zjednoczonych wybierali się zwłaszcza respondenci ze Świętochłowic, a także z Sosnowca, Czeladzi, Chełmka, Zabrze i Jaworzna. Chęć wyjazdu do Anglii zgłaszano w Świętochłowicach i Sosnowcu, do Francji — w Czeladzi i Świętochłowicach, a do RFN — tylko w Zabrzu.

Z analizy preferencji migracyjnych młodzieży wynika wyraźna różnica między układem przestrzennym tych preferencji a znanym z literatury i innych badań układem przestrzennym faktycznych migracji. Te ostatnie są z reguły ujemną funkcją odległości, podczas gdy w przedstawionym wyżej układzie przestrzennym zamierzeń migracyjnych nie występuje taka prawidłowość, lecz raczej odwrotna. Stanowi to potwierdzenie znanego faktu, że na podstawie preferencji deklarowanych w badaniach ankietowych nie można wnioskować o przyszłych zachowaniach respondentów, lub zbiorowości lokalnej, którą oni reprezentują (Szczurkiewicz 1970).

Motywy preferencji migracyjnych respondentów można sprowadzić do 17 podstawowych wymiarów (tab. 3). Ponad 1/3 respondentów wskazywała miasto lub region swej zamierzonej migracji ze względów sentymentalnych („podoba mi się tam”, „jest tam ładnie”). W Zabrzu i Orzeszu motyw ten wskazywało więcej niż 1/3 respondentów, w Sosnowcu, Dąbrowie Górniczej i Łazach — około połowy, w Mysłowicach, Chorzowie, Chełmku i Będzinie — około 2/3, w Siemianowicach Śl, nawet 3/4, w Tarnowskich Górach natomiast tylko 1/20, a w Jaworznie 1/9.

Na drugim miejscu wymieniono motywy związane z brakiem przemysłowych zanieczyszczeń powietrza i związanego z tym brudu. Motyw ten wymieniła ponad 1/4 respondentów z regionu; w Jaworznie — niemal 2/3 respondentów, w Mikołowie, Tarnowskich Górach i Katowicach około połowy, a w „pozostałych miastach górnośląskich” — ponad 1/3. We wszystkich tych miastach motyw ten był najczęściej wymieniany; w Świętochłowicach natomiast w ogóle go nie wymieniano.

Na dwóch dalszych miejscach wymieniano walory krajobrazowe i położenie geograficzne oraz naukę i pracę; oba te motywy wymieniło po 1/5 respondentów z regionu; pierwszy z nich — po 1/3 respondentów z Sosnowca, Siemianowic Śl., „pozostałych miast górnośląskich”, Orzesza i Będzina, choć w żadnym z nich nie był to motyw dominujący. Naukę i pracę wymieniło 3/5 respondentów z „pozostałych miast dąbrowskich” oraz po 2/5 z Katowic i Świętochłowic; we wszystkich tych miastach był to motyw dominujący. Motywu tego w ogóle natomiast nie wymieniono w Siemianowicach Śl. i Zabrzu, walorów krajobrazowych nie wymieniono zaś w Gliwicach, Świętochłowicach, Łazach i Chełmku.

Na piątym miejscu wymieniano więzi rodzinne, przyjacielskie i koleżeńskie (w Chełmku 1/3 respondentów, przez co zajmował on drugą pozycję, a w Świętochłowicach niemal 1/4).

Na szóstym miejscu wymieniano bezpośredni kontakt z przyrodą (dużo zieleni). W Mysłowicach motyw ten wymieniła 1/4, a w Jaworznie — ponad 1/5 respondentów, przez co zajmował on w tych miastach trzecią pozycję.

Dwa dalsze miejsca przypadły cechom dużych miast jako ośrodkom kultury

Tabela 3. Motywy preferencji migracyjnych respondentów z regionu katowickiego; odsetek odpowiedzi wskazujących poszczególne motywy

Motywy preferencji	Miasta górnośląskie										Miasta dąbrowskie					Miasta zachodnio-krakowskie				Razem		
	Katowice	Gliwice	Mikołów	Mysłowice	Orzesze	Siemianowice Śl.	Świętochłowice	Tarnowskie Góry	Zabrze	pozostałe	ogółem	Będzin	Dąbrowa Górń.	Łazy	Sosnowiec	pozostałe	ogółem	Chrzanów	Jaworzno		Chełmek	ogółem
Podoba mi się tam, dobrze się tam czuję, ładne (piękne), nowoczesne miasto; odpowiada mi jego atmosfera, darzę je sympatią (sentymentem), lubię je (uwielbiam, kocham), jestem do niego przywiązany, tęsknię za nim	21	39	25	60	40	75	23	5	33	31	33	65	53	54	48	23	50	62	11	62	32	37
Czyste (dobre, lepsze, zdrowe, świeże, nie zanieczyszczone) powietrze (środowisko), nie ma spalin, hut, fabryk, przemysłu, jest czysto; dobry (zdrowy, sprzyjający, leczniczy) klimat, jod	43	33	58	10	8	17	—	45	17	36	28	10	32	8	19	15	17	8	65	15	43	28

Walory krajobrazowe (przyrodnicze, naturalne), położenie (morze, góry), szerokie przestrzenie, uzdrowiska	21	—	8	40	32	33	—	27	8	33	22	30	11	—	33	8	19	8	24	—	16	20
Szkola, studia, nauka zawodu, praca, wykonywanie wymarzonego zawodu	21	44	8	10	16	—	38	36	—	13	20	10	21	31	14	62	24	8	14	15	13	20
Rodzina, krewni, znajomi, koledzy, przyjaciele	—	6	17	10	16	—	23	—	—	8	8	10	11	—	5	15	8	—	8	31	11	9
Dużo zieleni, lasy, łąki, jeziora, czysta woda, zwierzęta	—	6	8	25	—	8	—	8	8	8	5	—	16	15	10	—	8	8	22	—	14	8
Zabytki, zabytkowe (stare) miasto, ciekawa architektura	7	6	—	—	—	—	—	—	33	8	5	5	11	—	—	—	3	31	3	—	8	5
Większe miasto, ośrodek kulturalny, dostęp do kultury, wiele rozrywek, możliwość prowadzenia kulturalnego życia	—	—	—	—	4	—	—	5	—	8	3	5	11	8	10	—	7	—	11	8	—	5
Spokój, cisza, spokojniejsze życie	—	6	8	—	20	—	8	9	—	—	6	—	—	—	—	—	—	15	—	—	3	4
Strony rodzinne, miejsce urodzenia	—	6	—	—	4	8	8	—	8	3	3	5	5	—	10	—	5	3	3	—	3	4
Ludzie życzliwi (kulturalniejsi, sympatyczni, mili, na poziomie, koleżeńscy), inna atmosfera, nie ma chamstwa i holoty, lepsza mowa	—	6	17	10	—	—	—	—	—	8	4	—	—	—	5	—	1	—	—	—	—	2
Warunki do uprawiania sportu	—	6	8	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	14	—	8	2
Dobre zarobki, można się prędko dorobić	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5	—	3	1
Motywy specyficzne	—	—	—	—	4	—	—	5	—	—	1	—	—	—	10	—	2	—	—	—	—	1

oraz zabytkom architektonicznym. Pierwszy z tych motywów wymieniano najczęściej w Jaworznie, Dąbrowie Górniczej i Sosnowcu, sporadycznie zaś w miastach górnośląskich. Zabytki wymieniało po 1/3 respondentów z Zabrze i Chrzanowa. W tym ostatnim motyw ten zajmował drugą pozycję, w Zabrzu natomiast pierwszą, łącznie z motywami sentymentalnymi.

Na kolejnych miejscach wymieniano strony rodzinne oraz spokój. Pierwszy motyw miał stosunkowo największe znaczenie dla respondentów z Sosnowca, drugi — dla 1/5 respondentów z Orzesza i 1/7 z Chrzanowa.

Następnie wymieniano stosunki społeczne (międzyludzkie) i warunki do uprawiania sportu. Pierwsze były istotne zwłaszcza dla respondentów z Mikołowa (gdzie, wraz z więzami rodzinnymi, lokowały się one na trzeciej pozycji) i z Mysłowic, drugie — dla respondentów Jaworzna.

Na dwóch ostatnich miejscach wymieniano dobre zarobki i motywy specyficzne dla pojedynczych miast. Dobre zarobki wymieniono tylko w Świętochłowicach i Jaworznie. Spośród motywów specyficznych 26% respondentów z Sosnowca deklaroowało niechęć do przebywania w jednym miejscu i chęć zwiedzenia świata. W Tarnowskich Górach 1% respondentów stwierdziło, że nie podoba im się w mieście obecnego zamieszkania, w Orzeszu zaś 1% respondentów ceniło sobie więcej fabryk w mieście preferowanym (Katowicach).

Podane motywy preferencji przestrzennych mają wiele cech stereotypów. Jako miejscowości o czystym powietrzu (lub środowisku) wymieniano, np. Zakopane, Trójmiasto, Kraków, a nawet Będzin, mimo że o zanieczyszczeniu tych właśnie miast wiele się ostatnio pisało i mówiło. Świdwin wymieniano w kontekście preferencji morza, chociaż leży on kilkadziesiąt kilometrów od niego.

Ogólnie można stwierdzić, że motywy spokojnego życia i stosunków społecznych były charakterystyczne bardziej dla respondentów ze strefy górnośląskiej niż z dwóch pozostałych stref badanego regionu. Motyw nauki i pracy był bardziej charakterystyczny dla strefy dąbrowskiej i górnośląskiej niż dla zachodniokrakowskiej. Motywy sentymentalne, większych miast i stron rodzinnych były charakterystyczne bardziej dla strefy dąbrowskiej niż dla dwóch pozostałych. Motywy czystego powietrza, więzi rodzinnych, kontaktu z przyrodą, zabytków, warunków do uprawiania sportu oraz dobrych zarobków były z kolei charakterystyczne bardziej dla strefy zachodniokrakowskiej niż dla dwóch pozostałych. Wreszcie motyw walorów krajobrazowych był stosunkowo mało zróżnicowany w przestrzeni trzech stref badanego regionu. Można więc stwierdzić, że strefa zachodniokrakowska, tj. okręg chrzanowski, charakteryzuje się największą odmiennością motywacji preferencji migracyjnych.

Strefa górnośląska regionu katowickiego charakteryzowała się czterema wiodącymi motywami preferencji migracyjnych: sentymentalnym, czystym powietrzem, walorami krajobrazowymi oraz nauką i pracą. W strefie dąbrowskiej wyraźnie dominował motyw sentymentalny, dalsze miejsca zajmowały nauka i praca, walory krajobrazowe i czyste powietrze, w zachodniokrakowskiej natomiast — czyste powietrze i motyw sentymentalny.

PREFERENCJE MIGRACYJNE RODZICÓW

Odpowiedzi respondentów na drugie pytanie ankiety, dotyczące preferencji migracyjnych ich rodziców, uporządkowano zasadniczo według tych samych jednostek przestrzennych, co preferencje migracyjne młodzieży. Wśród preferencji migracyjnych rodziców nie znalazło się jednak ani woj. gdańskie, ani elbląskie, pojawiło się natomiast kilka dodatkowych preferencji za granicą (Berlin Zachodni, NRD, Kanada, Holandia).

Ogólnie preferencje migracyjne rodziców były bardziej rozproszone, przez co najwyższe preferencje uzyskała „reszta Polski”. Przewyższała ona nawet zsumowane obszary górskie i — dwukrotnie — zsumowane obszary nadmorskie (tab. 4). „Reszta Polski” przeważała w Katowicach i Zabrzu, gdzie jej udział przekraczał 1/3, a także w Gliwicach, „pozostałych miastach górnośląskich”, Jaworznie oraz w miastach górnośląskich ogółem i małopolskich miastach regionu ogółem. W Chorzowie „reszta Polski” ustępowała zsumowanemu woj. katowickiemu, a w Sosnowcu — woj. bielskiemu i „górom”. W Pyskowicach żaden z obszarów preferowanych nie miał przewagi nad innymi, podobnie jak w Świętochłowicach, gdzie wyróżniało się tylko woj. katowickie. Również w Będzinie rozkład preferencji migracyjnych był dość wyrównany (a więc preferencje rozproszone), z zaznaczającą się jedynie przewagą Warszawy. W Tarnowskich Górach nie zanotowano w ogóle preferencji migracyjnych „reszty Polski”.

Na drugim miejscu wśród obszarów preferowanych przez ogół rodziców znalazło się woj. katowickie, którego udział osiągał 1/5 w Katowicach, a przekraczał tę wielkość w Chorzowie, Świętochłowicach i Tarnowskich Górach. W wypadku Sosnowca i Pyskowic preferencje woj. katowickiego odnosiły się do samych Katowic, a w Tarnowskich Górach, „pozostałych miastach górnośląskich”. Jaworznie i, co oczywiste, w samych Katowicach — dotyczyły wyłącznie innych obszarów tego województwa.

Na dalszych miejscach wymieniano woj. bielskie i nowosądeckie. To pierwsze preferowano zwłaszcza w Sosnowcu, gdzie wraz z „górami” zajmowało pierwszą pozycję, osiągając preferencje 30% rodziców. Województwo nowosądeckie cenili sobie zwłaszcza rodzice z Zabrze, Będzina i Sosnowca. Zwolennicy „górn” rekrutowali się w głównej mierze spośród rodziców sosnowieckich.

Podobną liczbę zwolenników jak „góry” miał Kraków oraz RFN (wraz z Berlinem Zachodnim, który preferowali rodzice jednego z respondentów z Tarnowskich Gór). RFN preferowali prawie wyłącznie rodzice z miast górnośląskich (jedynym wyjątkiem spoza Górnego Śląska była Czeladź), zwłaszcza z Tarnowskich Gór. Do Krakowa natomiast zamierzali migrować zwłaszcza rodzice z Zabrze i Sosnowca.

Trójmiasto preferowali zwłaszcza rodzice z Tarnowskich Gór i Jaworzna, a Warszawę — z Będzina, Katowic i Świętochłowic. Do Wrocławia zamierzali migrować głównie rodzice z Sosnowca i Chorzowa, a do woj. opolskiego — z Sosnowca i Katowic. „Nad morze” zamierzali wyjechać zwłaszcza rodzice z Zabrze, do woj. koszalińskiego — z Będzina, Katowic i Pyskowic, a na Mazury — z Sosnowca i Zabrze. „Na wieś” wybierali się przede wszystkim rodzice z Chorzowa, a gdziekolwiek poza region — z Chorzowa i Zabrze.

Tabela 4. Kierunki zamierzonej migracji rodziców respondentów z regionu katowickiego; odsetek potencjalnych migrantów zamierzających migrować w danym kierunku

Kierunek migracji	Z miast górnośląskich									Z miast małopolskich					Razem
	Katowice	Chorzowa	Gliwice	Pyskowice	Świętochłowice	Tarnowskie Góry	Załęże	pozostałych	ogółem	Będzina	Sosnowca	Jaworzna	pozostałych	ogółem	
Warszawa	10	—	—	—	9	—	—	—	2	22	—	—	1	5	3
Kraków	—	—	—	—	—	—	21	4	4	6	10	4	2	5	5
Wrocław	—	9	—	—	—	—	—	4	2	—	10	—	1	2	2
Trójmiasto	—	—	—	—	—	10	—	2	2	6	—	8	4	7	4
Katowice	—	9	—	9	9	—	—	—	2	6	10	—	2	4	3
Reszta woj. katowickiego	20	18	—	—	18	30	—	9	10	6	—	4	4	6	9
Woj. opolskie	10	—	—	—	—	—	—	2	2	6	10	—	—	2	2
Morze, Wybrzeże (oraz woj. ślupskie)	—	—	—	9	—	—	14	4	4	6	—	4	—	2	3
Woj. szczecińskie	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	2	2	1
Woj. koszalińskie	10	—	—	9	—	—	—	—	2	11	—	4	1	4	3
Mazury, woj. olsztyńskie	—	—	—	—	—	—	7	4	2	—	10	4	2	4	3
Góry, Beskidy, Tatry	—	9	9	—	—	—	—	4	3	—	30	8	1	6	5
Woj. nowosądeckie	—	9	—	9	—	—	14	4	5	11	10	8	4	9	7
Woj. bielskie	—	9	9	9	—	—	—	9	6	11	30	4	4	10	8
Wieś	—	9	—	—	—	—	—	2	2	—	—	4	—	1	1
Reszta Polski	40	18	18	9	9	—	36	28	22	11	20	25	14	23	23
Gdzickolwice poza region, Śląsk	—	—	9	—	—	—	7	—	2	—	—	—	—	—	1
Stany Zjednoczone	—	—	9	—	9	—	—	—	2	6	—	4	1	3	1
Anglia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	0
Francja	—	—	—	—	9	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1
RFN i Berlin Zachodni	10	—	—	—	9	40	7	4	7	—	—	—	1	1	5
NRD	—	—	—	9	—	20	—	—	2	—	—	4	—	1	1
Kanada	10	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1
Holandia	—	—	—	—	9	—	—	—	1	—	—	—	—	—	0

Stany Zjednoczone preferowali zwłaszcza rodzice z Gliwic, Świętochłowic i Będzina, Francję — ze Świętochłowic, NRD — z Tarnowskich Gór i Pyskowic, Kanadę — z Katowic, a Holandię — ze Świętochłowic.

Ogólnie rodzice z miast górnośląskich preferowali „resztę Polski”, woj. katowickie, obszary górskie i RFN. Preferencje rodziców z małopolskich miast badanego regionu obejmowały przede wszystkim obszary górskie, „resztę Polski”, obszary nadmorskie, woj. katowickie i największe ośrodki kulturalne (Warszawę i Kraków).

Można stwierdzić, iż układ przestrzenny preferencji migracyjnych rodziców — w stosunku do układu preferencji ich dzieci — bardziej przypomina układ faktycznych migracji. Zwraca uwagę większy „opór odległości”, zwłaszcza większy udział woj. katowickiego w tych preferencjach. Z drugiej strony znaczna rola „reszty Polski” znajduje również odzwierciedlenie w układzie przestrzennym powiązań migracyjnych konurbacji (Rykiel 1985f). Potwierdza się więc sformułowany wcześniej wniosek, że preferencje migracyjne rodziców odzwierciedlają zasadniczo ich decyzje i postanowienia, podczas gdy preferencje migracyjne młodzieży odzwierciedlają raczej jej upodobania i marzenia.

Motywy preferencji migracyjnych rodziców opisano — podobnie jak motywy preferencji młodzieży — za pomocą 14 podstawowych wymiarów (tab. 5). Ponad 2/5 rodziców, których motywy są znane, preferowało obszar docelowy zamierzonej przez siebie migracji ze względu na — rzeczywiste, postrzegane lub spodziewane — czystsze powietrze niż w mieście obecnego zamieszkania. Wśród rodziców motyw ten występował o połowę częściej niż wśród młodzieży. Był on szczególnie istotny w badanych miastach małopolskich regionu katowickiego (zwłaszcza w Jaworznie) oraz w Gliwicach, w Katowicach natomiast był deklarowany na jednym z ostatnich miejsc, a w Świętochłowicach wcale nie wystąpił.

Na drugim miejscu wymieniano więzi rodzinne i koleżeńskie, zgłaszane przez 1/5 rodziców, których motywy preferencji migracyjnych były znane, a więc ponad dwukrotnie częściej niż w przypadku młodzieży. Dla rodziców z „pozostałych miast małopolskich” motyw ten występował na pierwszym miejscu.

Względy sentymentalne — wymieniane przez młodzież najczęściej — w wypadku preferencji rodziców znajdowały się na trzecim miejscu. W Świętochłowicach i Katowicach motyw ten jednak dominował, w Gliwicach natomiast w ogóle nie występował.

Na dwóch następnych miejscach wymieniano walory krajobrazowe obszarów preferowanych oraz motyw stron rodzinnych, wskazywane przez 1/9 rodziców. W wypadku pierwszego z tych motywów było to dwukrotnie mniej niż przy motywacjach preferencji młodzieży, a w wypadku stron rodzinnych — niemal trzykrotnie więcej. Walory krajobrazowe znajdowały się na drugim miejscu wśród motywów preferencji migracyjnych rodziców z Jaworzna, w ogóle natomiast nie występowały w Katowicach, Świętochłowicach i Dąbrowie Górniczej. Motyw stron rodzinnych znajdował się z kolei na drugiej pozycji wśród motywów rodziców z Gliwic oraz Katowic (wraz z więziami rodzinnymi) i Dąbrowy Górniczej (wraz z kontaktem z przyrodą).

Szóste miejsce zajmował czynnik kontaktu z przyrodą (dużo zieleni), za którym

Tabela 5. Motywy preferencji migracyjnych rodziców respondentów z regionu katowickiego; odsetek odpowiedzi wskazujących poszczególne motywy

Motywy preferencji	W miastach górnośląskich					W miastach małopolskich				Razem
	Katowicach	Gliwicach	Świętochłowicach	pozostałych	ogółem	Dąbrowie Górniczej	Jaworznie	pozostałych	ogółem	
Czyste (dobre, lepsze, zdrowe, świeże, nie zadymione, inne) powietrze; czysto, nie brudzi się tak, nie ma takiego kurzu (zapylenia); lepsze środowisko, dobry klimat, jod, zanieczyszczenie (zatrucie) atmosfery na Śląsku, niezdrowe powietrze, to nie są warunki do normalnego życia	10	80	—	44	36	36	76	30	43	41
Rodzina, znajomi	20	10	30	20	20	9	6	35	20	20
Podoba mi się tam, dobrze się tam czuję, ładne (piękne) miasto, jest tam ładnie, lubię to miasto, czuję doń sentyment	30	—	40	12	16	9	6	24	17	16
Walory krajobrazowe (przyrodnicze), położenie (morze, góry), uzdrowiska	—	10	—	17	13	—	18	5	8	11
Strony rodzinne, miejsce urodzenia	20	20	10	6	9	27	6	11	12	11
Dużo zieleni, lasy, pola, jeziora	—	10	—	11	8	27	—	5	8	8
Praca, lepsze warunki pracy	10	—	—	12	9	—	—	—	—	6
Większe miasto, duży ośrodek kulturalny (kulturalne miasto, kultura, kulturalne życie), rozrywki, lepsze zaopatrzenie	—	10	10	2	3	18	—	8	8	5
Mieszkanie, dom	10	—	10	5	5	—	12	—	3	4
Lepsze warunki życia (stopa życiowa), prowadzi się tam inne życie	—	—	20	3	4	—	—	—	—	2
Ludzie mili, szczególna atmosfera tego miasta, przyjemniejsze środowisko	—	—	—	3	2	—	6	—	3	2
Nie podoba mi się tu, nie lubię miasta zamieszkania, Śląska, dużej aglomeracji	—	—	—	3	2	—	—	3	3	2
Spokój, cisza	—	—	—	—	—	—	—	8	5	2
Zabytki	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1

opowiadał się taki sam odsetek młodzieży co rodziców. Motyw ten zajmował, jak już wspomniano, drugie miejsce na skali ważności motywów preferencji migracyjnych rodziców z Dąbrowy Górniczej; nie występował natomiast w Katowicach, Świętochłowicach i Jaworznie.

Na siódmym miejscu wymieniano motyw lepszych warunków pracy. Jest on tylko częściowo zbieżny z motywem nauki i pracy, wymienianym przez młodzież,

która wymieniała go ponad trzykrotnie częściej. Motyw ten wskazywali tylko rodzice z Katowic i „pozostałych miast górnośląskich”.

Na ósmym miejscu wymieniano cechy dużych miast, które postrzegano głównie jako ośrodki kulturalne, lecz także — w przeciwieństwie do młodzieży — jako miasta o lepszym zaopatrzeniu. Mimo tych różnic odsetek rodziców wymieniających ten motyw był taki sam jak odsetek wymieniającej go młodzieży; motyw ten wymieniła niemal 1/5 rodziców z Dąbrowy Górniczej, w Katowicach nie był on natomiast wymieniany wcale.

Na dziewiątym miejscu wymieniano motyw mieszkania, który nie był w ogóle wymieniany przez młodzież. Zajmował on trzecie miejsce w hierarchii wartości rodziców z Jaworzna, nie wystąpił zaś wcale w Gliwicach, Dąbrowie Górniczej i „pozostałych miastach małopolskich”.

Cztery dalsze miejsca zajmowały lepsze warunki życia, stosunki społeczne (międzyludzkie), dyspreferencja dużej aglomeracji i spokój. Motyw lepszych warunków życia koresponduje w pewnym stopniu z wymienianym przez młodzież motywem dobrych zarobków, deklarowanym nieco rzadziej. Motyw lepszych warunków życia (wyższej stopy życiowej) występował prawie wyłącznie w kontekście preferencji migracyjnych zagranicą. Znajdował się on na trzeciej pozycji na skali preferencji rodziców w Świętochłowicach, poza Górnym Śląskiem natomiast w ogóle nie występował. Odpowiednie stosunki społeczne cenił sobie taki sam odsetek rodziców jak młodzieży. Motyw ten wymieniali najczęściej rodzice z Jaworzna, a poza tym tylko z „pozostałych miast górnośląskich”. Dyspreferencja dużej aglomeracji znalazła się wśród motywów specyficznych młodzieży jako charakterystyczna dla Tarnowskich Gór. W wypadku rodziców motywacja ta pojawiła się w „pozostałych miastach górnośląskich” (Bytomiu i Siemianowicach Śl.) i „pozostałych miastach małopolskich” (Sosnowcu). Spokój cenił sobie dwukrotnie mniejszy odsetek rodziców niż młodzieży, co jest zaskakujące. W wypadku rodziców był to motyw specyficzny „pozostałych miast małopolskich” (Łaz).

Ostatnią pozycję zajmują zabytki, wymieniane pięciokrotnie rzadziej przez rodziców niż przez młodzież. Jest to również motyw specyficzny „pozostałych miast małopolskich” (Będzina).

Ogólnie można stwierdzić, że motywy czystego powietrza, stron rodzinnych i dużych miast były charakterystyczne bardziej dla małopolskich niż górnośląskich miast regionu katowickiego, motywy walorów krajobrazowych i mieszkania — bardziej dla miast górnośląskich niż małopolskich, motywy warunków pracy i życia — wyłącznie dla miast górnośląskich, a motywy spokoju i zabytków — wyłącznie dla miast małopolskich.

Część górnośląska badanego regionu charakteryzowała się czterema głównymi motywami preferencji migracyjnych: czystym powietrzem, więziami rodzinnymi, motywami sentymentalnymi i walorami krajobrazowymi. Część małopolska regionu charakteryzowała się jednym motywem wiodącym — czystym powietrzem, a także trzema dalszymi motywami głównymi: więziami rodzinnymi, motywami sentymentalnymi i stronami rodzinnymi. Przy tym stopniu uogólnienia różnice między motywami preferencji przestrzennych rodziców z dwóch stref regionu były więc niewielkie.

PODSUMOWANIE

Przedstawione wyżej motywacje preferencji migracyjnych obejmowały głównie tylko tych respondentów i ich rodziców, którzy deklarowali chęć migracji. Spośród respondentów, którzy deklarowali chęć pozostania w mieście zamieszkania, część również ujawniała motywy swej postawy. Najogólniej sprowadzały się one do satysfakcji z miejsca zamieszkania; deklarowano zwłaszcza motywacje sentymentalne (przywiązanie do swego miasta) oraz więzi rodzinne i koleżeńskie. Motywacje sentymentalne wyrażano często w sposób, który obserwatorowi z zewnątrz może wydawać się humorystyczny; tak więc np. respondenci z miast regionu katowickiego, postrzeganych przez obserwatora z zewnątrz jako typowe przykłady brzydoty, deklarowali, że „bardzo im się tam podoba”; nie ma przy tym dowodów, że wypowiedzi te były nieszczerze. W tym kontekście bardzo wysoki odsetek respondentów z Tych, którzy deklarowali brak zamiaru migracji, nie budzi zdziwienia, miasto to bowiem można rzeczywiście uważać za atrakcyjne miejsce zamieszkania w stosunku do innych miast regionu.

Nieznaczna część respondentów z grupy zaliczonych do deklarujących chęć pozostania w mieście obecnego zamieszkania zgłaszała chęć przeniesienia się do innej dzielnicy tego miasta. Przemieszczenia takie były przy tym odczuwane przez respondentów jako migracje między miastami, migracje z miasta lub migracje do miasta. Jest to postawa typowa dla regionu katowickiego, choć trudna do zrozumienia dla obserwatorów z zewnątrz. Wynika ona z faktu, że częste zmiany administracyjne w tym regionie, zwłaszcza rozszerzanie granic większych miast i likwidacja miast mniejszych, wyprzedzają z reguły faktyczne procesy integracyjne; region katowicki, a zwłaszcza konurbacja, składa się więc nie tyle z miast w ich granicach administracyjnych, ile z poszczególnych osiedli (Barteczek 1977).

Podobieństwo układu przestrzennego preferencji migracyjnych młodzieży i rodziców polega na tym, że w obu wypadkach na czołowych miejscach znajdują się obszary nadmorskie, górskie i „reszta Polski”. Różnice polegają na tym, że wśród najczęściej wymienianych obszarów preferowanych przez młodzież znajdują się Mazury i Kraków, a przez rodziców woj. katowickie. Jak już wspomniano, kierunki preferencji migracyjnych młodzieży zawierają więcej marzeń, stereotypów i fantazji, kierunki preferencji rodziców są natomiast bardziej przemyślane i konkretne, są planami decyzji życiowych. Stąd większa w nich rola „oporu odległości” i mniejsza pochoptność decyzji, ocen i preferencji, a zatem i niższa skłonność do migracji (Rykiel 1984d). O ile w motywacjach preferencji migracyjnych młodzieży główną rolę odgrywają względy sentymentalne, to w motywach rodziców główna rola przypada, jak można sądzić, jakości życia, a głównie jego uwarunkowaniom środowiskowym; w obu wypadkach przewaga motywacji wiodących nad dalszymi jest wyraźna (por. tab. 3 i 5).

Można sądzić, że preferencje migracyjne i ich motywacje są kształtowane bardziej przez stereotypy niż fakty (Ślodeczyk 1981). Opinie indywidualne i zbiorowe są tym bliższe rzeczywistości, a dalsze od stereotypów, im dotyczą lepiej znanych obszarów. Znajomość obszarów jest z kolei ujemną funkcją odległości. Stereotypy

dotyczą więc częściej obszarów bardziej odległych niż bliskich. Ponieważ w preferencjach migracyjnych rodziców większą rolę niż w wypadku młodzieży odgrywa „opór odległości”, można sądzić, że w mniejszym stopniu niż młodzież kierują się oni stereotypami, co jest zgodne z oczekiwaniami.

Warto przeprowadzić szczegółowsze badania nad motywem spokoju (spokojnego życia) jako wartości społecznej. Jest zaskakujące, że poszukiwanie spokoju jako motywu migracji deklarował dwukrotnie wyższy odsetek młodzieży niż rodziców. W wypadku młodzieży motyw ten był charakterystyczny głównie dla respondentów górnośląskich, podczas gdy wśród rodziców z Górnego Śląska motyw ten nie wystąpił wcale.

Zbigniew Rykiel

7. MIGRACJE A BARIERY PRZESTRZENNE

ZARYS PROBLEMU

Hipoteza interakcji w terytorialnych systemach społeczno-gospodarczych zajmuje istotne miejsce w geografii społeczno-ekonomicznej. Stwierdza ona, że interakcje w tych systemach można objaśnić za pomocą pojęcia pola grawitacyjnego. Opis matematyczny tego pola, jak każdego pola fizycznego, uzyskuje się za pomocą funkcji zależnych od współrzędnych przestrzennych. Wielkość sił działających w tym polu opisują więc modele ujemnej funkcji odległości. Zgodnie z założeniem tych modeli intensywność interakcji między elementami systemu jest zależna odwrotnie od odległości między nimi. Zależność tę nazywa się oporem odległości. W kategoriach społeczno-ekonomicznych opór odległości interpretuje się jako wzrost kosztów transportu lub wzrost trudności komunikowania się (rozpowszechniania się informacji) wraz ze wzrostem odległości. Pojęcie pola grawitacyjnego opisuje najbardziej prawdopodobny, regularny lub optymalny układ interakcji przestrzennych. Skokowe odchylenia rzeczywistego układu interakcji od układu modelowego interpretuje się jako bariery przestrzenne (Domański 1978).

Identyfikację barier przestrzennych w regionie katowickim należy wiązać z koncepcją regionu stykowego (Rykiel 1985g). Przebieg rozwoju historycznego tego regionu wskazuje, że bariery przestrzenne ukształtowały się wzdłuż dziewiętnastowiecznych granic zaborowych, procesy integracyjne zmierzają natomiast do „erozji” tych barier. Współczesne zmniejszenie się ich oddziaływania może być wskaźnikiem procesów integracji.

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest oddziaływanie barier przestrzennych na migracje w regionie katowickim. Badaniem objęto 29 miast, traktowanych jako elementy pola grawitacyjnego. Założono, że bariery przestrzenne w badanym regionie pokrywają się z dawnymi granicami zaborów. Na tej podstawie wyróżniono trzy strefy. Do strefy górnośląskiej zaliczono 16 miast (Katowice, Bytom, Chorzów, Gliwice, Łaziska Górne, Mikołów, Mysłowice, Orzesze, Piekary Śl., Pyskowice, Rudę Śl., Siemianowice Śl., Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy i Zabrze), do strefy dąbrowskiej — 8 miast (Będzin, Czeladź, Dąbrowę Górniczą, Łazy, Ogrodzieniec, Siewierz, Sosnowiec i Zawiercie), a do strefy chrzanowskiej — 5 miast (Chrzanów, Jaworzno, Libiąż, Trzebinę i Chełmek).

ZASTOSOWANIE MODELU GRAWITACJI DO BADANIA BARIER PRZESTRZENNYCH

W badaniu wpływu barier przestrzennych na migracje w regionie katowickim posłużono się modelem grawitacji jako funkcją opisującą układ interakcji w analizowanym systemie. Alternatywnie można było zastosować model nawiązujący do koncepcji maksymalizacji entropii (Wilson 1970, 1974), jednakże model grawitacyjny wydawał się wystarczający do celów badawczych, istotną zaś jego zaletę stanowiła prostota.

Zadaniem regresyjnego modelu barier przestrzennych jest oszacowanie parametrów równań regresji o postaci modelu grawitacji dla interakcji wewnątrz strefy, a następnie zastosowanie równań z tymi parametrami do szacowania interakcji poprzez barierę. Jako wynik otrzymuje się oszacowanie interakcji teoretycznych poprzez barierę, tj. takich, jakie według założeń modelu powinny istnieć między elementami modelowanego systemu leżącymi po przeciwnych stronach bariery, gdyby tej bariery nie było. Porównanie interakcji teoretycznych z rzeczywistymi informuje o stopniu tłumienia interakcji przez barierę przestrzenną (Domański 1978).

Testowano hipotezę, że dawne granice zaborowe są barierami przestrzennymi. Przyjęto, że istnieje n obiektów (miast) — elementów analizowanego systemu. Elementy tego zbioru charakteryzuje wektor P_i (gdzie $P_i = P_j$), a relacje między elementami zbioru opisują dwie macierze: macierz przepływów rzeczywistych I_{ij} ($i, j \neq i, j$) i macierz odległości D_{ij} ($d_{ij} = d_{ji}$).

Danymi wejściowymi są:

1) macierz I_{ij} — kwadratowa, asymetryczna, z zerami na głównej przekątnej; w boczku macierzy — źródła interakcji, w główce — miejsca docelowe interakcji; wiersze macierzy są zatem wektorami przepływów; jako przepływy przyjęto migracje między miastami;

2) wektor (wierszowy) wielkości elementów systemu (elementów docelowych), P_j ; jako miarę wielkości przyjęto liczbę ludności miast;

3) macierz odległości między elementami systemu, D_{ij} — kwadratowa, z zerami na głównej przekątnej; macierz jest symetryczna, jeśli odległość jest wyrażona w jednostkach fizycznych, może być natomiast asymetryczna, gdy odległość jest wyrażona w jednostkach czasu lub w kosztach; w niniejszym badaniu jako miarę odległości przyjęto odległość fizyczną wzdłuż dróg.

Macierz przepływów rzeczywistych I_{ij} traktuje się jak zbiór wektorów wierszowych. Istotny jest podział zbioru n elementów na podzbiory (strefy), tj. wektorów na podwektory, a w rezultacie macierzy I na podmacierze.

W wersji operacyjnej model przyjmuje dla danego elementu i postać

$$\hat{I}_{ij} = k_i P_j^{*ij} / d_{ij}^{b_i}, \quad (1)$$

gdzie:

\hat{I}_{ij} — szacowane interakcje między danym elementem i a dowolnym elementem j ,

P_j — wielkość elementu j ,

d_{ij} — odległość między elementami i a j ,

b_i — „opór odległości” przy interakcjach z elementem i ,

w_j — waga wielkości elementu j przy interakcjach z elementem i ,
 k_i — „stała grawitacyjna” dla interakcji z elementem i .

W równaniu regresji mamy zatem:

— zmienną zależną I_{ij} — szacowane przepływy z elementu i do j , leżącego w tej samej strefie (należącego do tego samego podzbioru),

— zmienne niezależne: P_j — wielkość elementu docelowego;

D_{ij} — odległość elementu wyjściowego i do docelowego.

Równanie (1) szacuje się w przestrzeni obiektów i , gdzie $i = 1, \dots, k$ (k — liczebność elementów podzbioru, tj. strefy), $i \neq j$. Model szacuje się w postaci logarytmicznej:

$$\ln I_{ij} = \ln k_i + w_{ij} \ln P_j - b_i \ln d_{ij}, \quad (2)$$

gdzie

k_i, w_{ij}, b_i — parametry równania.

W celu uniknięcia konieczności logarytmowania wartości zerowych w wypadku braku przepływów między elementami przyjęto, że jeśli $I_{ij} = 0$, to zakłada się, że $I_{ij} = 0.1$. Wynikiem rozwiązania równania jest oszacowanie parametrów: $\ln k_i, w_{ij}$ oraz b_i .

W celu oszacowania przepływów teoretycznych z i do elementów leżących w innych strefach (należących do innych podzbiorów) należy podstawić do równania (2) wartości $\ln k_i, w_{ij}$ oraz b_i , a także P_j i d_{ij} dla $j = l, l+1, \dots, n-1, n$. Po rozwiązaniu równania otrzymuje się $\ln I_{ij}$, a po obliczeniu antylogarytmu — I_{ij} .

Celem modelowania jest jednak nie tyle oszacowanie przepływów z i do poszczególnych elementów systemu, ile raczej do całych stref (podzbiorów). Należy zatem zsumować szacowane wielkości przepływów:

$$\sum_{j=1}^m {}^{(2)} I_{ij}, \sum_{j=m+1}^n {}^{(3)} I_{ij}, \dots \text{ itd.}, \quad (3)$$

gdzie:

($m - (l-1)$) — liczebność podzbioru (strefy) 2,

($n - m$) — liczebność podzbioru (strefy) 3, ... itd.

Analogiczne obliczenia należy wykonać dla podzbioru (strefy) 1:

$$\sum_{i=1}^{l-1} {}^{(1)} I_{ij}, \quad (4)$$

otrzymując po zsumowaniu wielkość przepływów teoretycznych z całej strefy 1 do pozostałych. Całą procedurę powtarza się dla obiektów z kolejnych podzbiorów (stref). Ostatecznym wynikiem jest macierz oszacowanych wielkości przepływów między $p = 3$ strefami (podzbiarami): kwadratowa, asymetryczna, z zerami na głównej przekątnej. W celu określenia wpływu bariery przestrzennej obliczono stosunek przepływów rzeczywistych do teoretycznych, wyrażony w procentach. Wielkość tę nazywa się dalej pierwotnie oszacowaną wielkością wpływu bariery.

Postępowanie takie opiera się jednak na założeniu, że teoretyczne wielkości przepływów nie są obciążone żadnym błędem, tj. że zapewniają one doskonale dopa-

sowanie do rzeczywistości. Gdyby jednak było tak w istocie, to oszacowane przepływy wewnątrzstrefowe byłyby równe przepływowi obserwowanym. Ponieważ tak nie było, zdecydowano się wprowadzić estymator

$$e = \hat{I}/I \quad (5)$$

wskazujący, jaką część rzeczywistej zmienności szacuje model. Gdy $e > 1$, to model przeszacowuje przepływy; gdy $e < 1$, to model ich nie doszacowuje. W celu ustalenia właściwej wielkości wpływu bariery, pomnożono pierwotnie oszacowaną wielkość wpływu bariery przez estymator e , uzyskując wielkość skorygowaną (tab. 6).

WYNIKI EMPIRYCZNE

Przedstawioną wyżej postać grawitacyjnego modelu barier przestrzennych zastosowano do oszacowania roli barier przestrzennych w migracjach między trzema strefami regionu katowickiego. Modelowanie przeprowadzono dla 11 grup migrantów: ogółem, obu płci, czterech grup wieku i czterech grup wykształcenia (tab. 6).

Zestawione dane można porównywać na dwa sposoby. Porównywanie wierszy tabeli 6 informuje o względnej podatności poszczególnych grup migrantów na ograniczający wpływ poszczególnych barier przestrzennych. Z kolei porównywanie kolumn tej tabeli informuje o względnej istotności poszczególnych barier przestrzennych dla różnych grup migrantów. Należy ponadto zwrócić uwagę, że w niniejszym opracowaniu przyjęto założenie, że oddziaływanie poszczególnych barier może, lecz nie musi, być symetryczne. Stąd też trzy analizowane bariery dają sześć efektów barier.

Tabela 6. Rola barier przestrzennych w migracjach w regionie katowickim, 1978; przepływy rzeczywiste jako odsetek teoretycznych (wielkości skorygowane)

Grupy migrantów	Strefy					
	Górnośląska dąbrowska	Górnośląska chrzanowska	Dąbrowska górnośląska	Dąbrowska chrzanowska	Chrzeanowska górnośląska	Chrzeanowska dąbrowska
Ogółem	4,5	0,7	12,8	13,9	1,3	0,9
mężczyźni	4,8	0,8	14,8	18,7	0,9	0,6
kobiety	4,7	4,7	14,7	14,9	28,2	23,9
Wiek						
0-15 lat	6,2	0,9	15,3	15,6	3,0	3,6
16-29 lat	4,3	0,9	16,5	16,1	0,6	0,2
30-59 lat	4,9	0,6	21,1	26,5	7,5	10,8
60 i więcej	3,9	1,4	17,7	35,6	0,1	0,0
Wykształcenie						
podstawowe	4,3	0,9	15,0	13,9	1,7	1,3
zasadnicze						
zawodowe	5,7	1,2	13,7	15,6	0,2	0,0
średnie	4,6	0,8	21,4	20,2	5,1	4,7
wyższe	3,8	0,8	59,7	23,7	30,0	25,1

Ogólnie można stwierdzić, że rola barier przestrzennych w regionie katowickim jest większa niż w badanym przez R. Domańskiego (1970) regionie konińsko-łęczycko-inowrocławskim, choć trzeba przypomnieć, że w tym ostatnim nie badano wpływu barier przestrzennych na migracje. W regionie katowickim można stwierdzić, że najmniejszy opór stawia migrantom bariera dąbrowsko-górnośląska i dąbrowsko-chrzanowska, co implikuje względnie największą otwartość migracyjną strefy dąbrowskiej, mimo że w wielkościach bezwzględnych wpływ tej bariery trzeba określić jako dość silny. Wszystkie trzy bariery wykazują asymetrię oddziaływania, która jest jednak największa w wypadku bariery dąbrowsko-chrzanowskiej (asymetria 15-krotna dla migrantów ogółem, 31-krotna dla mężczyzn, 80-krotna dla ludzi młodych i niewymiernie wielka dla ludzi starych).

W wypadku migracji kobiet zwraca uwagę szczególnie duży wpływ ograniczający, jaki wywiera bariera górnośląsko-dąbrowska i górnośląsko-chrzanowska. Świadczy to o znacznym domknięciu migracyjnym strefy górnośląskiej w wypadku kobiet. Również w przypadku migrantów z wykształceniem wyższym strefa górnośląska okazuje się najbardziej domknięta, dla migrantów z zasadniczym wykształceniem zawodowym najsilniejsze domknięcie wykazuje zaś strefa chrzanowska.

W sumie można stwierdzić, że najmniejszy opór stawiają bariery przestrzenne wszystkim grupom migrantów ze strefy dąbrowskiej, skąd odpływy są zredukowane mniej niż dziesięciokrotnie, co jest jednak wartością pokaźną. Migracje osób z wyższym wykształceniem ze strefy dąbrowskiej do górnośląskiej są natomiast zredukowane mniej niż dwukrotnie. Jeśli chodzi o kobiety i osoby z wyższym wykształceniem, to dość dużą otwartością migracyjną charakteryzuje się strefa chrzanowska, z której odpływy są zredukowane trzy do pięciu razy. Największym domknięciem charakteryzuje się natomiast strefa górnośląska, z której w żadnej grupie migrantów nie dokonuje się więcej niż 1/16 migracji teoretycznych, a w krańcowych przypadkach wielkość ta spada poniżej 1/166.

Szczegółowsza analiza wykazała (Rykiel 1985g) dominującą pozycję strefy górnośląskiej, co przejawia się w bardziej ograniczającym wpływie barier przestrzennych na grupy migrantów o korzystniejszej pozycji społecznej (z wykształceniem wyższym lub średnim oraz w wieku dojrzałym i starszym) niż na grupy migrantów o mniej korzystnej pozycji społecznej (z zasadniczym wykształceniem zawodowym oraz na dzieci i kobiety). Strefę górnośląską opuszczają więc raczej grupy słabsze społecznie, a grupy społecznie silniejsze pozostają w niej. W pozostałych dwóch strefach sytuacja jest odwrotna. Najbardziej ograniczeni barierami przestrzennymi są migranci o mniej korzystnej pozycji społecznej (z wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym oraz kobiety, dzieci i ludzie młodzi), najmniej zaś — migranci o korzystniejszej pozycji społecznej (z wykształceniem wyższym oraz w wieku starszym i dojrzałym). Ten układ przestrzenny sugeruje wyraźny podtekst społeczny barier przestrzennych. Bariery przestrzenne powodują selekcję migrantów w ten sposób, że przy migracjach z obszarów o bardziej niekorzystnej lokalizacji do obszarów o lokalizacji korzystniejszej bariery są słabiej przenikalne dla migrantów o bardziej niekorzystnej pozycji społecznej. Z kolei przy migracjach w przeciwną stronę bariery są słabiej przenikalne dla osób o korzystniejszej pozycji społecznej. Ruchliwość

przestrzenna osób o korzystniejszej pozycji społecznej jest więc ograniczona rozmieszczeniem korzyści lokalizacyjnych, z których nie chcą one zrezygnować, podczas gdy ruchliwość osób o bardziej niekorzystnej pozycji społecznej jest ograniczona rozmieszczeniem niekorzyści lokalizacyjnych, od których nie mogą się one uwolnić.

Porównanie wymiaru społecznego barier przestrzennych w aglomeracji warszawskiej i łódzkiej wykazało (Rykiel 1987c), że ta ostatnia charakteryzuje się robotniczym typem struktury społeczno-demograficznej migrantów, z „naturalną” ujemną korelacją między wiekiem a pozycją społeczną. Z kolei w aglomeracji warszawskiej stwierdzono inteligencki typ struktury społeczno-demograficznej migrantów, charakteryzujący się odwróconą korelacją między wiekiem a pozycją społeczną. Analiza łatwości pokonywania barier przestrzennych przez poszczególne grupy migrantów w regionie katowickim wskazuje, że region ten, podobnie jak aglomeracja warszawska, charakteryzuje się inteligenckim typem struktury społeczno-demograficznej migrantów, o odwróconej, dodatniej korelacji między wiekiem a pozycją społeczną. Stwierdzenie to trzeba, rzecz jasna, traktować z dużą ostrożnością — raczej jako hipotezę niż fakt; hipoteza ta podważa jednak utrwalone stereotypy dotyczące tego regionu.

Z kolei analiza przenikalności barier przestrzennych dla poszczególnych grup wieku w regionie katowickim i porównanie jej z podobną analizą dla aglomeracji warszawskiej (Rykiel 1984c) wykazuje, że stopień przenikalności poszczególnych barier dla dzieci jest związany ze stopniem przenikalności tychże barier dla ich rodziców, co nie jest zaskakujące, gdyż dzieci migrują z rodzicami. Analiza porównawcza wykazała jednak, że w aglomeracji warszawskiej dzieci migrują ze starszymi rodzicami niż w regionie katowickim (Rykiel 1985g). Może to wskazywać na dłuższe oczekiwanie na mieszkanie przez migrantów w aglomeracji warszawskiej niż w regionie katowickim, w którym migranci uzyskiwali preferencje w kolejce do mieszkania (Frąckiewicz 1982). Tabela 6 wskazuje również, że dzieci migrujące ze strefy chrzanowskiej mają raczej starszych rodziców (30–59 lat). Z kolei ze strefy górnośląskiej do dąbrowskiej migrują w większym stopniu niż gdzie indziej rodziny wielodzietne, gdyż przepuszczalność tej bariery dla dzieci, mimo że w sumie nieznaczną, jest wyraźnie większa niż w wypadku dorosłych.

III. STRUKTURY I POWIĄZANIA SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE

Zbigniew Rykiel

8. POWIĄZANIA MAŁŻEŃSKIE A PROBLEMY INTEGRACJI SPOŁECZNEJ

ZARYS PROBLEMU

Według definicji słownikowej integracja to scalanie, proces tworzenia całości z części, albo włączanie jakiegoś elementu w całość tak, że części te (elementy) są nierozdzielnie związane z całością; mówi się wtedy, że stanowią one jej integralne części. Integracja społeczna to zespolenie i zharmonizowanie elementów zbiorowości społecznej, rozumiane jako intensywność i częstotliwość kontaktów między członkami danej zbiorowości oraz jako akceptacja w jej obrębie wspólnych systemów wartości, norm i ocen. Ważnym wskaźnikiem integracji społecznej są małżeństwa między członkami różnych grup społecznych (Domański 1970). Zawarcie małżeństwa przez osoby pochodzące z różnych grup społecznych świadczy bowiem o przełamaniu barier obiektywnych i subiektywnych, jeśli takie bariery istnieją między danymi grupami społecznymi. Dotyczy to nie tylko samych małżonków, lecz również ich środowiska (rodziny, grupy społecznej), z którym małżeństwo to jest związane emocjonalnie, a często także uzależnione od niego materialnie (Mrozek 1964). Zawieranie nawet sporadycznych małżeństw mieszanych może więc świadczyć nie tylko o integracji jednostek, ale i szerszych grup społecznych, których członkami są te jednostki. Innymi słowy masowe zawieranie małżeństw mieszanych jest niewątpliwym dowodem integracji społecznej.

Termin *małżeństwa mieszane* odnosi się do integracji społecznej w układzie zasadniczo nieprzestrzennym. Dla podkreślenia, że chodzi o integrację społeczną w ujęciu przestrzennym, tj. o integrację między różnymi zbiorowościami terytorialnymi, wprowadzono termin *powiązania małżeńskie*. Powiązania małżeńskie, spełniające funkcje integracji społecznej, można równocześnie traktować jak interakcje przestrzenne — ze wszystkimi tego konsekwencjami analitycznymi.

Kluczowym założeniem dalszych wywodów jest stwierdzenie, że region katowicki jest regionem stykowym, tj. takim regionem, który rozwinął się na styku regionów tradycyjnych (Rykiel 1985g). Obecny region katowicki rozwinął się u styku granic trzech państw zaborczych, stąd przedmiotem analizy empirycznej przedstawionej

w niniejszym rozdziale są powiązania małżeńskie między trzema częściami regionu katowickiego:

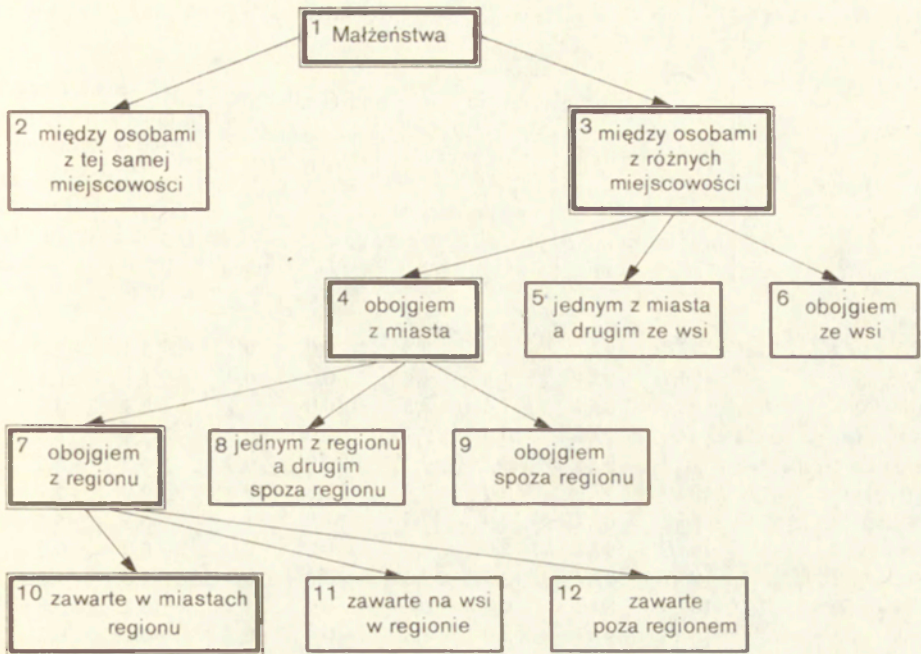
- 1) konurbacją górnośląską, znajdującą się do 1922 r. (a w części zachodniej do 1945) pod zaborem pruskim,
- 2) Zagłębiem Dąbrowskim, wchodzącym do 1915 r. w skład zaboru rosyjskiego, a do 1939 r. woj. kieleckiego,
- 3) okręgiem chrzanowskim (zachodniokrakowskim), należącym do 1918 r. do zaboru austriackiego, a do 1975 r. do woj. krakowskiego.

CHARAKTERYSTYKA DANYCH I JEDNOSTEK PRZESTRZENNYCH

Rejestrację małżeństw na ziemiach polskich prowadzono w odmienny sposób w każdym z trzech państw zaborczych. Badania porównawcze w regionie katowickim teoretycznie można prowadzić od lat siedemdziesiątych XIX w. Jednakże tylko w zaborze pruskim była to rejestracja cywilna, w zaborze rosyjskim oraz austriackim natomiast wyznaniowa, która jest niepełna i niekiedy prowadzona w sposób trudno czytelny. Cywilną rejestrację małżeństw wprowadzono na obszarze całej Polski w 1945 r., jednak osoby biorące ślub kościelny często nie dopełniały obowiązku rejestracji cywilnej, poprzestając na rejestracji wyznaniowej. W 1959 r. znowelizowano przepisy prawa o aktach stanu cywilnego w ten sposób, że urzędy stanu cywilnego przejęły całkowicie rejestrację małżeństw, w związku z czym tylko małżeństwo cywilne zachowywało moc prawną, a ewentualny ślub wyznaniowy mógł się odbyć dopiero po rejestracji w urzędzie. Od tego czasu istnieje pełna porównywalność danych o zawartych małżeństwach na obszarze całego kraju.

Powiązania małżeńskie w regionie katowickim badano na podstawie danych rejestrowanych w urzędach stanu cywilnego w miastach tego regionu. Notowano liczbę małżeństw mieszanych między mieszkańcami miast regionu katowickiego, rozumianego jako suma trzech wymienionych wcześniej jego części. Spośród rzeczywistych powiązań małżeńskich między miastami regionu uwzględniono tylko te, które zawarto w miastach regionu (ryc. 12). Można oszacować, że uzyskane w ten sposób dane obejmują ponad 95% faktycznych powiązań małżeńskich między analizowanymi parami miast. Wynika to z tego, że — zgodnie z obowiązującymi przepisami — małżeństwo powinno być zawarte w urzędzie stanu cywilnego właściwym dla miejsca zamieszkania jednego z małżonków. Odstąpić od tej zasady można na podstawie pisemnej zgody właściwego urzędu. W regionie katowickim zdecydowana większość odstępstw od ogólnych zasad dotyczyła zawarcia małżeństwa w jednym z sąsiednich miast regionu.

Badanie powiązań małżeńskich między miastami regionu katowickiego na podstawie danych zebranych wyłącznie w miastach tego regionu oznaczałoby jednak traktowanie zbioru miast w regionie jak systemu zamkniętego. Prowadzenie analiz opartych na założeniu otwartości systemu wymaga natomiast uwzględnienia powiązań z miastami nie zaliczonymi do systemu. Ponieważ uzyskano dostęp do ksiąg małżeństw tylko w miastach regionu katowickiego, dane o powiązaniach zewnętrznych badanych miast były danymi niepełnymi. Oszacowano, że te niepełne dane ze-

Ryc. 12. Powiązania małżeńskie w regionie katowickim

Marital links in the Katowice region

1 – marriages, 2 – between those from the same locality, 3 – between those from different localities, 4 – both urban
5 – one urban, the other rural, 6 – both rural, 7 – both regional, 8 – one regional, the other extra-regional, 9 – both
extra-regional, 10 – got regionally in urban places, 11 – got regionally in rural places, 12 – got extra-regionally

brane w miastach regionu obejmowały około 40% rzeczywistych zewnętrznych powiązań małżeńskich badanych miast (Rykiel 1984d). Na tej podstawie uzyskano dane szacunkowe o powiązaniach małżeńskich miast badanego systemu regionalnego z najbliższymi miastami spoza tego systemu oraz z wybranymi ośrodkami regionalnymi (te wielkości szacunkowe oznaczano w tekście gwiazdką).

Przy badaniu powiązań jest istotne zidentyfikowanie zbiorowości, których integrację zamierza się badać. Najprostszym rozwiązaniem jest założenie, że powiązanie małżeńskie między parą miast zachodzi, jeśli dotyczy ono osób mieszkających w tych miastach. Jednakże przy znacznych migracjach – jak w regionie katowickim – miejsce zamieszkania nie musi być najważniejszym kryterium różnicującym badane zbiorowości. Przyjęto więc, że powiązanie małżeńskie między parą miast zachodzi, jeśli dotyczy ono osób urodzonych w tych miastach. Badania przeprowadzono dla 1962 i 1978 r.

Przy analizie porównawczej regionalnego systemu miast w czasie powstaje kwestia tożsamości elementów tego systemu. Można zidentyfikować trzy ujęcia tego zagadnienia:

- 1) analiza stałego zbioru miast w stałych granicach,
- 2) analiza stałego zbioru miast w ich każdorazowych granicach,
- 3) analiza rzeczywistego zbioru miast w ich każdorazowych granicach.

Tabela 7. Powiązania małżeńskie i integracja społeczna między miastami regionu katowickiego w strefach w 1962 r.

Miasta	Powiązania małżeńskie z miastami (= 100%)						Wskaźniki rzeczywistej integracji społecznej z miastami		
	górnos Śląskimi		dąbrowskimi		zachodniokra- kowskimi		górnos- śląskimi	dąbrow- skimi	zachod- niokra- kowskimi
	urodze- nia	zamiesz- kania	według miejsca		urodze- nia	zamiesz- kania			
Górnos Śląskie									
Bytom	97,0	93,7	3,0	5,8	0,0	0,5	3,3	-2,8	-0,5
Chorzów	96,7	95,4	3,1	4,2	0,2	0,4	1,3	-1,1	-0,2
Gliwice	92,6	89,8	7,4	8,3	0,0	1,9	2,8	-0,9	-1,9
Katowice	87,4	90,2	10,6	9,1	2,0	0,7	-2,8	1,5	1,3
Łaziska Górne	96,8	90,3	3,2	9,7	0,0	0,0	6,5	-6,5	0,0
Mikołów	100,0	97,1	0,0	2,9	0,0	0,0	2,9	-2,9	0,0
Mysłowice	86,2	80,7	12,0	17,5	1,8	1,8	5,5	-5,5	0,0
Orzesze	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Piekary Śl.	96,7	97,7	3,3	2,3	0,0	0,0	-1,0	1,0	0,0
Pyskowice	100,0	89,8	0,0	6,8	0,0	3,4	10,2	-6,8	-3,4
Ruda Śl.	97,6	97,7	2,0	1,8	0,4	0,5	-0,1	0,2	-0,1
Siemianowice Śl.	94,0	92,9	5,5	7,1	0,5	0,0	1,1	-1,6	0,5
Świętochłowice	97,7	96,6	2,3	3,4	0,0	0,0	1,1	-1,1	0,0
Tarnowskie Góry	92,1	93,9	7,9	6,1	0,0	0,0	-1,8	1,8	0,0
Tychy	93,3	94,5	6,7	4,6	0,0	0,9	-1,2	2,1	-0,9
Zabrze	95,4	96,8	2,2	2,2	2,4	1,0	-1,4	0,0	1,4
Dąbrowskie									
Będzin	16,5	18,0	83,5	81,4	0,0	0,6	-1,5	2,1	-0,6
Czeladź	31,0	32,5	67,3	65,8	1,7	1,7	-1,5	1,5	0,0
Dąbrowa Górna	25,6	22,9	73,5	76,3	0,9	0,8	2,7	-2,8	0,1
Łazy	16,7	44,4	83,3	55,6	0,0	0,0	-27,7	27,7	0,0
Ogrodzieniec	0,0	25,0	100,0	75,0	0,0	0,0	-25,0	25,0	0,0
Siewierz	100,0	62,5	0,0	37,5	0,0	0,0	37,5	-37,5	0,0
Sosnowiec	45,9	48,8	49,2	49,4	4,9	1,8	-2,9	-0,2	3,1
Zawiercie	37,0	44,5	63,0	47,2	0,0	8,3	-7,5	15,8	-8,3
Zachodniokrakowskie									
Chelmek	0,0	20,0	0,0	0,0	100,0	80,0	-20,0	0,0	20,0
Chrzanów	36,4	21,4	13,6	7,2	50,0	71,4	15,0	6,4	-21,4
Jaworzno	69,0	42,5	17,2	15,0	13,8	42,5	26,5	2,2	-28,7
Libiąż	0,0	0,0	0,0	4,8	100,0	95,2	0,0	-4,8	4,8
Trzebinia	0,0	15,0	33,3	15,0	66,7	70,0	-15,0	18,3	-3,3

Każde z tych ujęć ma pewne wady i zalety. Ujęcie pierwsze nie uwzględnia rozwoju regionalnego systemu miast przez tworzenie miast nowych i likwidację starych. Przy przyjęciu zbioru z okresu początkowego ujęcie to pomija najnowsze i — być może — jedno z najistotniejszych elementów współczesnego systemu. Przy przyjęciu zbioru z okresu końcowego istnieje niebezpieczeństwo pominięcia elementów systemu niegdyś istotnych, choć obecnie nie istniejących. Ujęcie to wymaga poza tym

Ryc. 13. Region katowicki, 1978

A – miasta badane: 1 – górnośląskie, 2 – dąbrowskie, 3 – zachodniokrakowskie; B – miasta nie badane

The Katowice region, 1978

A – analysed towns: 1 – Upper Silesian, 2 – of the Dąbrowa Basin, 3 – West Cracovian; B – not analysed towns

przeliczenia danych na układ porównywalnych jednostek przestrzennych, co wymaga bardzo żmudnych szacunków. Ujęcie drugie wykazuje słabości związane z przyjęciem stałego zbioru miast, charakterystyczne również dla ujęcia pierwszego. Przyjęcie zmiennych granic nadaje jednak temu ujęciu więcej elastyczności, zwłaszcza że w regionie katowickim likwidacja miast przebiegała z reguły nie przez odbieranie praw miejskich, lecz przez włączanie miast mniejszych do większych. Ujęcie trzecie zakłada analizę porównawczą zbiorów o różnej liczebności dla poszczególnych przekrojów czasowych, porównywanie metodami bardziej sformalizowanymi jest więc utrudnione. W rezultacie zdecydowano się na zastosowanie ujęcia drugiego.

Analizą empiryczną objęto 16 miast górnośląskich, 8 dąbrowskich i 5 zachodniokrakowskich (tab. 7). Pominięcie obszarów wiejskich da się usprawiedliwić tym, że w badanym regionie udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności nie przekracza 10% (ryc. 13).

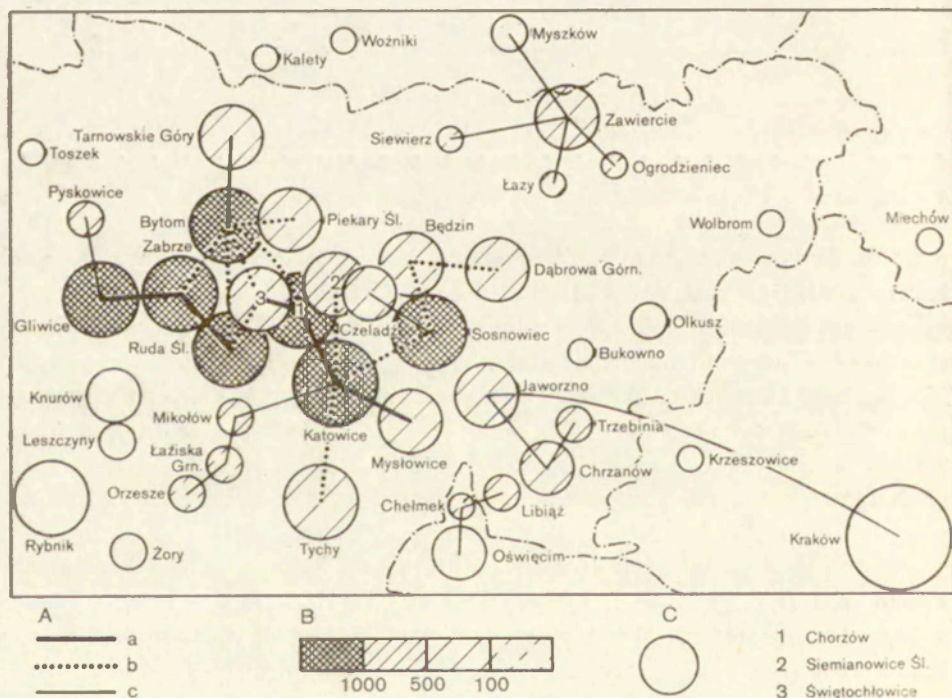
ANALIZA POWIĄZAŃ MIĘDZY MIASTAMI

Dane dla 1962 r. wykazują, że liczba ślubów zawartych w miejscowych urzędach stanu cywilnego jest proporcjonalna do wielkości badanych miast. Najwyższą pozycję zajmują Katowice (2002 śluby) i Bytom (1724). Również układ najważniejszych powiązań małżeńskich (wg miejsca zamieszkania małżonków) w badanym

regionalnym systemie miast (ponad 50 powiązań) wykazuje centralną rolę tych dwóch miast, przy znacznym zespoleniu całej środkowo-zachodniej części konurbacji — od Katowic, przez Chorzów, Świętochłowice i Rudę Śl. po Bytom i Zabrze, a w pewnym stopniu nawet od Gliwic po Mysłowice (ryc. 14). Pozostałe miasta badanego systemu regionalnego mają lokalną skalę powiązań, tworząc — co najwyżej — zespoły ponadlokalne.

W Zagłębiu Dąbrowskim wyróżniają się dwa wyraźne układy ponadlokalne: będzińsko-sosnowiecki i zawierciański. Sosnowiec wykazuje równie silne powiązania z Katowicami (54 małżeństwa), jak z Będzinem (52) i Czeladzią (48) oraz równie silne z Dąbrową Górniczą (33), jak z Mysłowicami (26). W tym sensie trudno byłoby się tu doszukać wpływu bariery przestrzennej wzdłuż Brynicy i Przemszy. Czeladź wykazuje natomiast wyraźnie silniejsze powiązania z Sosnowcem (48) i Będzinem (22) niż z Siemianowicami Śl. (13). Będzin i Dąbrowa Górnicza wykazują natomiast pięciokrotnie silniejsze powiązania w ramach swego układu ponadlokalnego niż z Katowicami.

Zawiercie wykazuje najsilniejsze powiązania z Myszkowem (17*), na drugim

Ryc. 14. Powiązania małżeńskie w 1962 r. według miejsca zamieszkania małżonków (wielkości bezwzględne)

A — powiązania: a — ≥ 100 , b — 50–100, c — < 50 , jeśli jest to najsilniej ze powiązanie danego miasta; B — liczba ślubów zawartych w miejscowym USC; C — miasta nie analizowane

Marital links by spouses' place of residence, 1962 (absolute figures)

A — links: a — ≥ 100 , b — 50–100, c — < 50 , if strongest link of the given town; B — number of marriages got locally; C — not analysed towns

miejscu znajdują się jednak Katowice (6). Siewierz wykazuje równie słabe powiązania z Zawierciem, jak z Katowicami i Gliwicami (po 2), a Łazy — równie słabe powiązania z Zawierciem, jak z Sosnowcem i Chorzowem (po 2). Większość powiązań najmniejszych miast domyka się w skali ściśle lokalnej i dotyczy pobliskich wsi.

Okręg chrzanowski tworzy odrębny układ ponadlokalny. W powiązaniach miast tego okręgu znaczny jest udział powiązań ściśle lokalnych, brak natomiast prawie całkowicie powiązań z Zagłębiem Dąbrowskim, a zwłaszcza z Górnym Śląskiem. Na przeciwnym krańcu badanego regionu lokalny zasięg powiązań wykazują Tarnowskie Góry.

Omówiony wyżej ogólny układ powiązań małżeńskich w regionie katowickim dotyczy bezwzględnych wielkości powiązań. Jest zrozumiałe, że największy wpływ na tak rozumiany układ powiązań wywierają największe elementy badanego systemu. Analizę tę należy więc uzupełnić analizą wielkości względnych. Powiązania małżeńskie są — ze względu na swój charakter — relacjami symetrycznymi ($A_rB = B_rA$), zmienną ograniczającą wielkość powiązań jest więc — przy założeniu braku zasadniczych różnic w strukturze płci i wieku — liczba ludności mniejszego z pary miast. Bezwzględne wielkości powiązań należy zatem znormalizować ze względu na liczbę ludności miasta mniejszego. Stosunek małżeństw faktycznych do możliwych można wówczas przedstawić w postaci wskaźnika I_{ij} , według następującego wzoru:

$$I_{ij} = \frac{M_{ij}}{L_i} \cdot 10\ 000, \quad i < j, \quad (6)$$

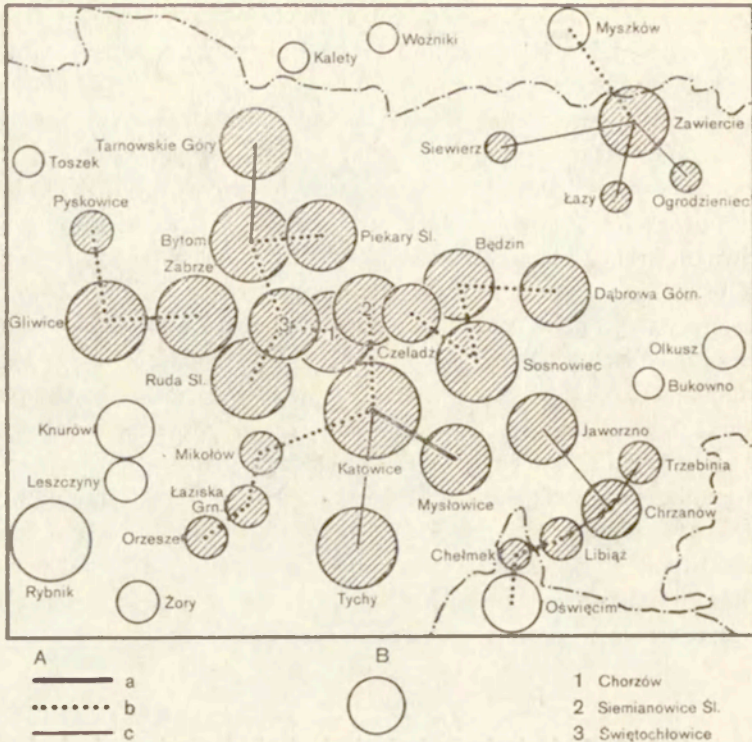
gdzie:

- I_{ij} — wskaźnik interakcji między miastem i a j ,
- M_{ij} — liczba małżeństw mieszanych między i a j ,
- L — liczba ludności.

Ogólny obraz struktury powiązań względnych (ryc. 15) jest podobny do układu powiązań bezwzględnych (ryc. 14). Przy nie zmienionym w stosunku do ryciny 14 progu istotności wskaźnika powiązań, na rycinie 15 znika większość powiązań ponadlokalnych. W górnośląskiej części konurbacji wyróżnia się zespół zabrzańsko-gliwicki, bytomsko-chorzowski i katowicki. W każdym z zespołów główne powiązania wewnętrzne są co najmniej dwukrotnie silniejsze od najsilniejszego powiązania zewnętrznego, co nie dotyczy jedynie powiązania Zabrze z Rudą Śl. Prawdopodobnie ta dotyczy również zespołu będzińskiego-sosnowieckiego, gdzie znacznie słabsze są nie tylko powiązania przez barierę Brynicy i Przemyśły, lecz również między bardziej odległymi miastami zespołu; wskazuje to na ściśle lokalną skalę ich powiązań. Ściśle lokalne są również powiązania małych miast zespołu zawierciańskiego. W okręgu chrzanowskim układ powiązań małżeńskich poszczególnych miast obejmuje po dwóch jego najbliższych sąsiadów.

Inną miarą względnych powiązań małżeńskich jest stosunek małżeństw faktycznych do teoretycznych. Są to wielkości bezwzględne znormalizowane ze względu na sumę małżeństw zawartych w badanych miastach

$$I_{ij} = \frac{M_{ij}}{M_i + M_j} \cdot 100, \quad (7)$$

Ryc. 15. Powiązania małżeńskie w 1962 r. według miejsca zamieszkania małżonków; proporcja małżeństw faktycznych do możliwych (wielkości powiązań znormalizowane w stosunku do liczby ludności mniejszego miasta)

A – powiązania: a – > 25 , b – 10–25, c – < 10 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B – miasta nie analizowane

Marital links by spouses' place of residence, 1962; the *de facto* to possible marriages rate (marital links normalised in relation to the size of the smaller town)

A – links: a – > 25 , b – 10–25, c – < 10 , if strongest link of the given town; B – not analysed towns

gdzie:

I_{ij} – interakcje między miastami i a j ,

M_{ij} – liczba małżeństw mieszanych między i a j ,

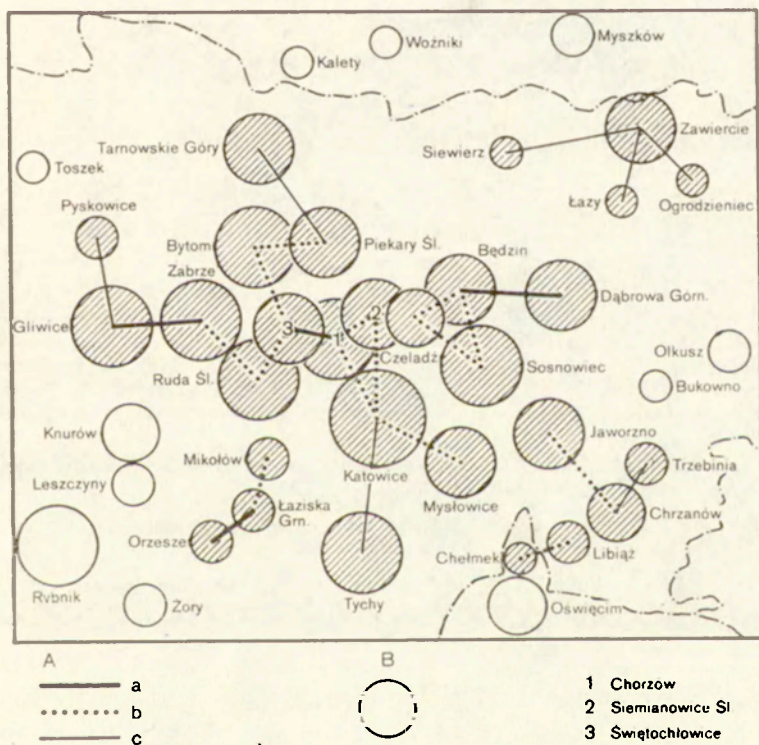
$M_i + M_j$ – suma małżeństw zawartych w i , j .

Przy zastosowaniu tej miary powiązań względnych nie można było obliczyć powiązań z ośrodkami pozaregionalnymi, dla których nie dysponowano danymi o liczbie zawartych tam małżeństw.

Obraz struktury powiązań względnych z ryciny 16 przypomina w najogólniejszych zarysach obraz z dwóch poprzednich rycin. W wypadku Sosnowca powiązania z Czeladzią (3,7%), Będzinem (3,6%) i Dąbrową Górniczą (2,3%) przeważają nad powiązaniem z Mysłowicami (1,9%) i Katowicami (1,8%). Również w Czeladzi powiązania z Sosnowcem (3,7%) i Będzinem (3,2%) przeważają nad powiązaniem z Siemianowicami Śl. (1,6%).

Podobną analizę powiązań małżeńskich w 1962 r. można przeprowadzić przy-

mując za podstawę powiązania według miejsca urodzenia małżonków. Ogólny układ bezwzględnych wielkości powiązań w badanym systemie regionalnym przedstawiono na rycinie 17. W konurbacji układ powiązań według miejsca urodzenia przypomina układ powiązań według miejsca zamieszkania. Na rycinie 17 do rangi istotnych sprzężeń w badanym systemie awansowały powiązania Chorzowa z Rudą Śl. i Siemianowicami Śl., wypadły natomiast powiązania Katowic z Sosnowcem i Tychami oraz Bytomia z Piekarami Śl. Układ powiązań w Zagłębiu Dąbrowskim nie uległ zasadniczym zmianom, choć rycina sugeruje taką zmianę z powodu zmniejszenia się wielkości powiązań. Sosnowiec ma podobną wielkość powiązań z trzema miastami: Dąbrową Górniczą (33 małżeństwa), Będzinem i Katowicami (po 32). W Zawierciu najsilniejsze jest powiązanie z Katowicami (7), które jednak tylko nieznacznie przewyższa powiązania z Dąbrową Górniczą (6), Sosnowcem (5) i Częstochową (5*), podczas gdy powiązań z Myszkowem zupełnie brak. W całym zespole zawierciańskim przeważają powiązania czysto lokalne. Powiązania lokalne przeważają

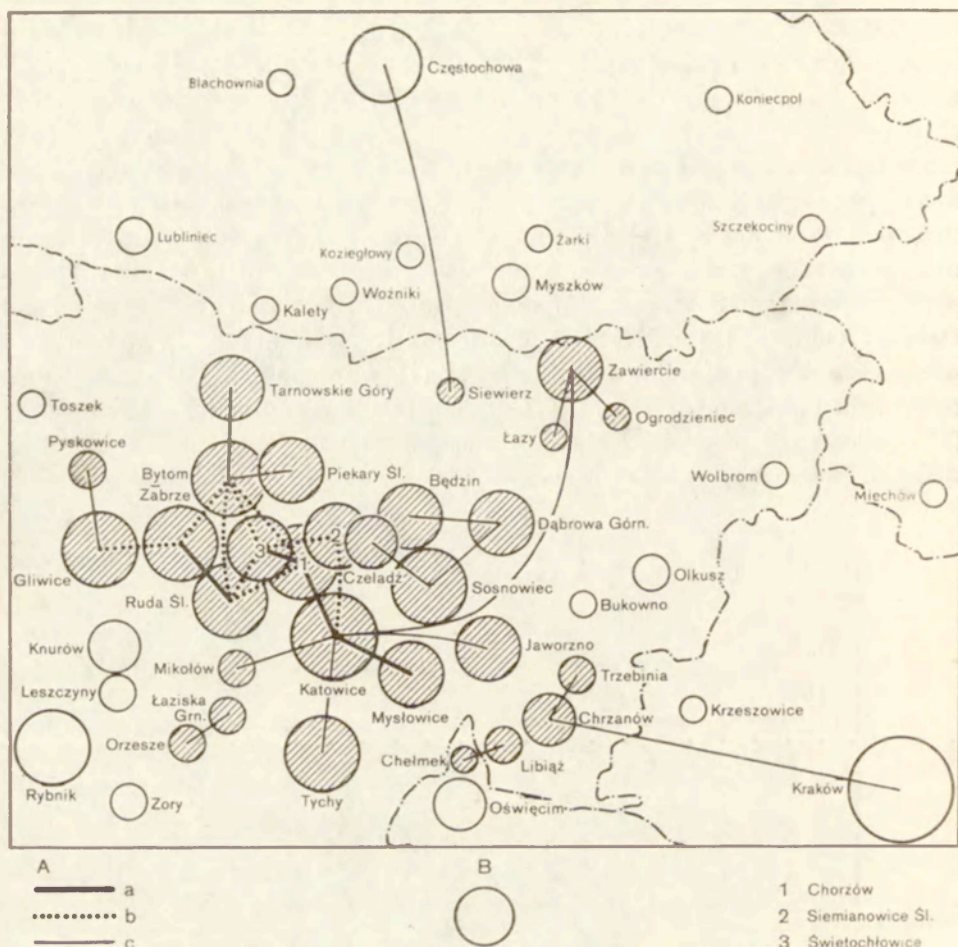

Ryc. 16. Powiązania małżeńskie w 1962 r. według miejsca zamieszkania małżonków w stosunku do sumy zawartych małżeństw (proporcja małżeństw faktycznych do teoretycznych)

A – powiązania: a – ≥ 5 , b – 2,5–5, c – $< 2,5$, jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B – miasta nie analizowane

Marital links by spouses' place of residence in relation to the sum of got marriages, 1962 (the *de facto* to theoretical marriage rate)

A – links: a – ≥ 5 , b – 2,5–5 c – $< 2,5$, if strongest link of the given town; B – not analysed towns

Ryc. 17. Powiązania małżeńskie w 1962 r. według miejsca urodzenia małżonków (wielkości bezwzględne)

A — powiązania: a — ≥ 100 , b — 50-100, c — < 50 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B — miasta nie analizowane

Marital links by spouses' birth-place, 1962 (absolute figures)

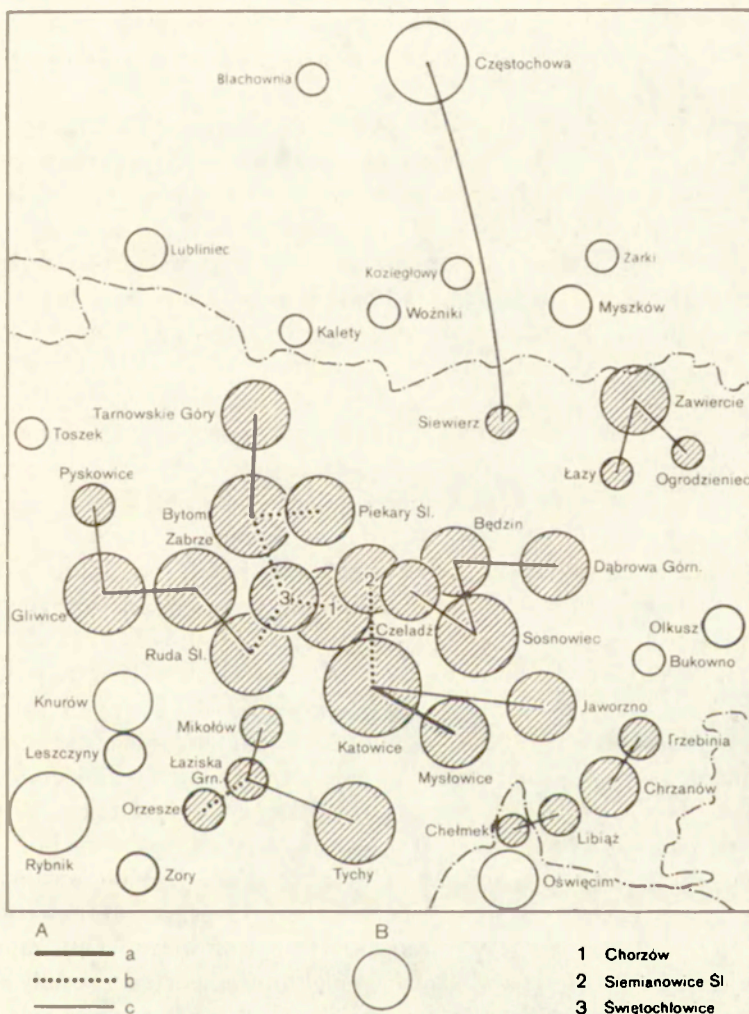
A — links: — ≥ 100 , b — 50-100, c — < 50 , if strongest link of the given town; B — not analysed towns

również w okręgu chrzanowskim. W wypadku Jaworzna powiązania z Katowicami (9) zajmują pierwsze miejsce wśród miast, lecz niewiele ustępują im powiązania z Krakowem (8*) i Zabrzem (6).

Przy powiązaniach małżeńskich według miejsca urodzenia małżonków znaczną rolę odgrywają powiązania miast regionu z innymi ośrodkami regionalnymi. Kraków jest głównym partnerem Chrzanowa, drugim — Jaworzna i Trzebini, czwartym — Dąbrowy Górniczej i Siemianowic Śl., siódmym Sosnowca i ósmym — Katowic. Warszawa jest drugim partnerem Czeladzi, czwartym — Sosnowca, piątym — Katowic i Zawiercia, szóstym — Dąbrowy Górniczej i dziewiątym — Chorzowa.

Częstochowa jest głównym partnerem Siewierza, trzecim — Dąbrowy Górniczej i czwartym — Zawiercia.

Porównanie układu powiązań małżeńskich według miejsca zamieszkania z układem powiązań według miejsca urodzenia prowadzi do wniosku, że czynnikiem decydującym o powiązaniach małżeńskich jest miejsce zamieszkania małżonków, a nie miejsce ich urodzenia. Miejsce zamieszkania współmałżonka, a zwłaszcza odległość

Ryc. 18. Powiązania małżeńskie w 1962 r. według miejsca urodzenia małżonków; proporcja małżeństw faktycznych do możliwych (wielkości powiązań znormalizowane w stosunku do liczby ludności mniejszego miasta)

A — powiązania: a — ≥ 25 , b — 10-25, c — < 10 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta B — miasta nie analizowane

Marital links by spouses' birth-place, 1962; the *de facto* to possible marriages rate (marital links normalised in relation to the size of the smaller town)

A — links: a — ≥ 25 , b — 10-25, c — < 10 , if strongest link of the given town; B — not analysed towns

między miejscami zamieszkania obojga partnerów, decyduje o prawdopodobieństwie spotkania przyszłego małżonka i utrwalenia się znajomości. Miejsce urodzenia, mające być substytutem pochodzenia społeczno-terytorialnego, okazało się natomiast cechą dość złożoną przyczynowo, zawierającą w sobie rezultaty zamierzonych i wymuszonych, lecz w każdym razie dokonanych, przemieszczeń.

Na rycinie 18 przedstawiono układ powiązań małżeńskich według miejsca urodzenia, mierzonych stosunkiem małżeństw faktycznych do możliwych. Rycina ta wykazuje ściśle lokalny układ powiązań małżeńskich. Odnosi się to również do samej konurbacji, gdzie powiązania, choć osiągają najwyższe wartości, dotyczą z reguły najbliższych miast.

Analizowanie względnych wartości powiązań małżeńskich mierzonych stosunkiem małżeństw faktycznych do teoretycznych (tj. do sumy zawartych małżeństw) nie jest sensowne merytorycznie dla powiązań według miejsca urodzenia małżonków, miejsca zawarcia małżeństwa są bowiem związane z miejscem zamieszkania, a nie z miejscem urodzenia. Układ przestrzenny tego wskaźnika wykazywałby skutki migracji, a więc powiązania małżeńskie między miastami położonymi po przeciwnych stronach ośrodków napływów migracyjnych, zwłaszcza Katowic.

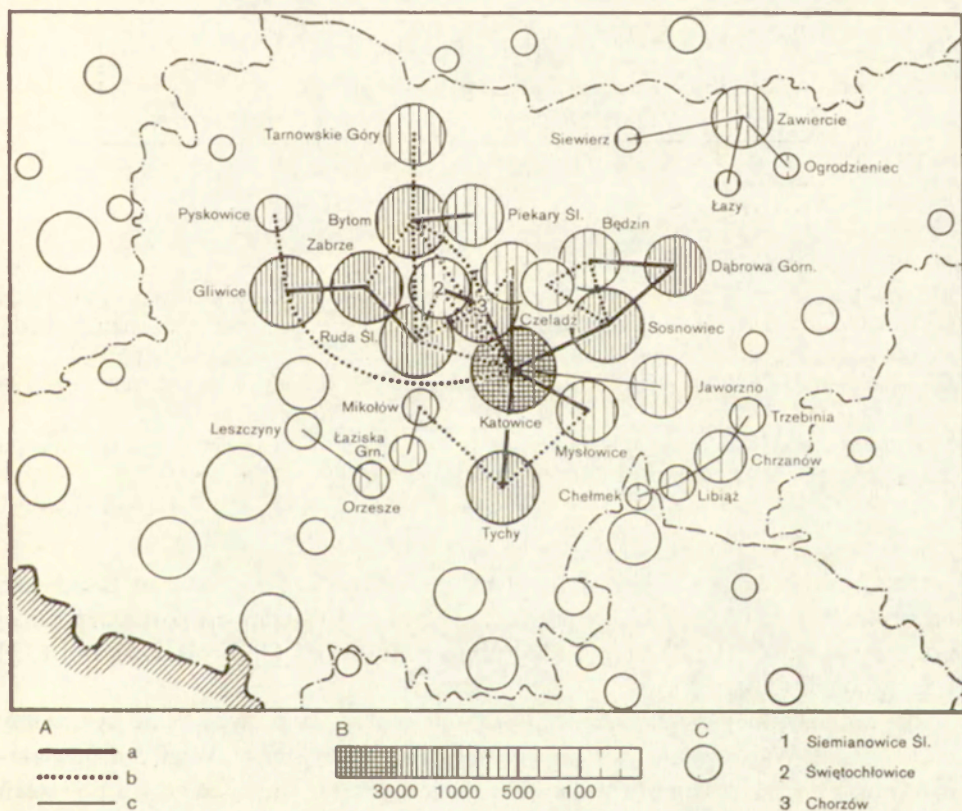
Dane dla 1978 r. również wskazują na istnienie zbieżności między hierarchią ośrodków według liczby zawartych w nich ślubów a hierarchią wielkości miast. Wzrost wielkości miast w latach 1962–1978 znalazł również wyraz we wzroście liczby zawartych w nich ślubów. Wzrostowi temu towarzyszyło wyraźne przesunięcie się Tych i Dąbrowy Górniczej w górę tej hierarchii. Najwyższą pozycję zajmują nadal Katowice (3269 ślubów), a dalsze Bytom (2043), Sosnowiec (1965), Gliwice (1778) i Zabrze (1759). Układ najważniejszych powiązań małżeńskich w 1978 r. według miejsca zamieszkania małżonków (ryc. 19) wykazuje również centralną rolę Katowic i Bytomia, lecz w dalszej kolejności — także Chorzowa, Rudy Śl. i Sosnowca. Skala przestrzenna powiązań w porównaniu z 1962 r. wyraźnie się zwiększyła, co dotyczy zwłaszcza Katowic, powiązanych istotnymi sprzężeniami (ponad 50 powiązań) również z Bytomiem i Gliwicami. Spójność miast górnośląskiej części konurbacji wyraźnie się zwiększyła, na co wskazują ich wielokierunkowe powiązania wzajemne. Dotyczy to również dąbrowskiej części konurbacji. W wypadku Sosnowca powiązanie z Katowicami (127 ślubów) zajmuje drugie miejsce i ustępuje tylko powiązaniu z Dąbrową Górniczą (187); powiązanie z Mysłowicami (47) jest tylko nieznacznie słabsze od przyjętego na rycinie 19 progu istotności powiązań. W Czładzi zostały nawiązane wyraźne związki z Katowicami (39), zajmującymi trzecie miejsce wśród partnerów Czładzi, do nieistotnego poziomu zostały natomiast zredukowane powiązania z Siemianowicami Śl. (5). Wzrosła również rola Katowic (34) w powiązaniach małżeńskich Będzina.

W zespole zawierciańskim wzrost skali przestrzennej powiązań zaznaczył się we wzroście powiązań między miastami tego zespołu, zwłaszcza między Zawierciem a Łazami (23) i Ogrodzieńcem (18). Powiązania Zawiercia z Katowicami (12) zwiększyły się dwukrotnie, choć względna rola Katowic zmniejszyła się. Nie zanotowano również powiązań Zawiercia z Myszkowem.

Okręg chrzanowski tworzy w zasadzie odrębny układ ponadlokalny, z tym

jednak że Jaworzno dostało się w orbitę przeważających wpływów konurbacji, w tym zwłaszcza Katowic (25), Sosnowca (24) i Mysłowic (19), przy względnie słabszych powiązaniach z Chrzanowem (22) i Krakowem (12*). W wypadku Chrzanowa powiązania z Krakowem (20*) ustępują tylko powiązaniom z Trzebiną (38) i Jaworzniem (22).

Obraz struktury powiązań względnych, mierzonych stosunkiem małżeństw faktycznych do możliwych (ryc. 20), jest odmienny od obrazu struktury powiązań bezwzględnych (ryc. 19). Zwraca uwagę powiązanie zespołu zawierciańskiego z sosnowieckim w spójny zespół dąbrowski. Aż dwa spośród czterech najsilniejszych (ponad 25 na 10 000 mieszk.) powiązań w regionie występują w tym zespole, przy czym powiązanie Zawiercia z Ogrodzieńcem osiąga wielkość 45,0. Powiązanie Dąbrowy Górniczej z Łazami (17,1) jest silniejsze niż z Będzinem (15,6). Najsilniejszym powiązaniem zewnętrznym zespołu dąbrowskiego jest powiązanie Czeladzi z Katowicami (11,5).

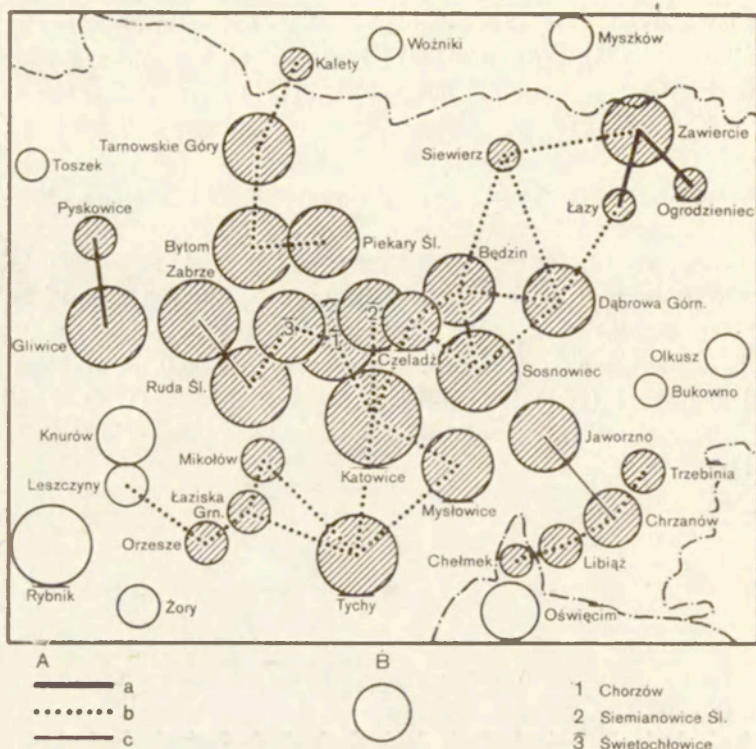

Ryc. 19. Powiązania małżeńskie w 1978 r. według miejsca zamieszkania małżonków (wielkości bezwzględne)

A – powiązania: a – ≥ 100 , b – 50–100, c – < 50 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B – liczba ślubów zawartych w miejscowym USC; C – miasta nie analizowane

Marital links by spouses' place of residence, 1978 (absolute figures)

A – links: a – ≥ 100 , b – 50–100, c – < 50 , if strongest link of the given town; B – number of marriages got locally; C – not analysed towns

Ryc. 20. Powiązania małżeńskie w 1978 r. według miejsca zamieszkania małżonków; proporcja małżeństw faktycznych do możliwych (wielkości powiązań znormalizowane w stosunku do liczby ludności mniejszego miasta)

A - powiązania: a - ≥ 25 , b - 10-25, c - < 10 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B - miasta nie analizowane

Marital links by spouses' place of residence, 1978; the *de facto* to possible marriages rate (marital links normalised in relation to the size of the smaller town)

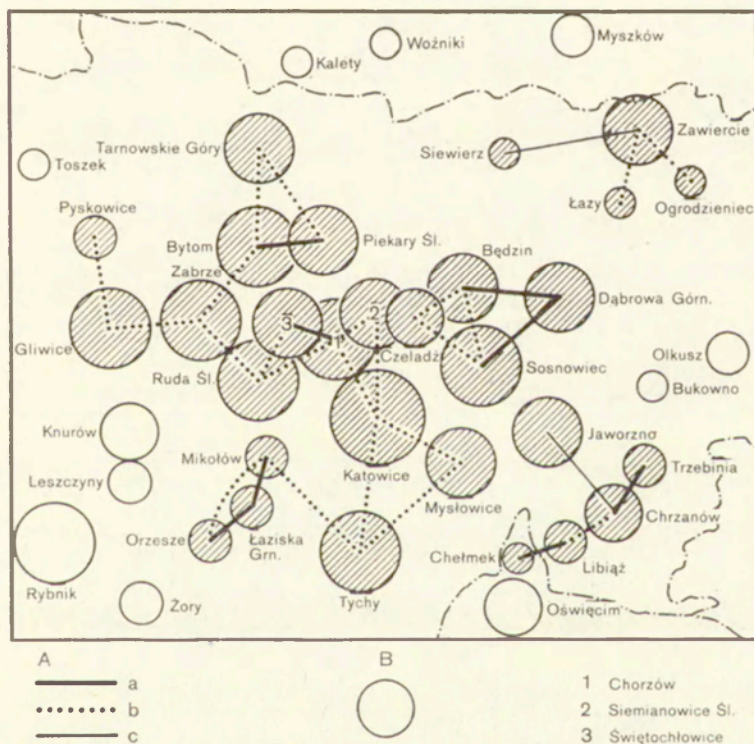
A - links: a - ≥ 25 , b - 10-25, c - < 10 , if strongest link of the given town; B - not analysed towns

Struktura powiązań względnego okręgu chrzanowskiego nie różni się zasadniczo od struktury jego powiązań bezwzględnych, z tym że Jaworzno jest powiązane silniej z Chrzanowem (7,1) i Trzebinią (3,5) niż z Katowicami (3,2), Mysłowicami (3,1) i Sosnowcem (3,0).

W górnośląskiej części badanego regionu można zauważyć pewne symptomy dezintegracji. Wyróżnia się zwłaszcza zespół gliwicki i bytomski. Względne powiązania Gliwic z Pyskowicami (37,0) są prawie pięciokrotnie silniejsze od ich powiązań z Zabrzem (8,1). Zabrze jest względnie odosobnionym elementem systemu regionalnego, powiązane najsilniej z Rudą Śl. (9,0), Gliwicami (8,1) i Pyskowicami (6,3). W zespole bytomskim Tarnowskie Góry wykazują najsilniejsze powiązanie względne z Kaletami (22,2), co może jednak wynikać z przeszacowania bezwzględnych powiązań Tarnowskich Gór z Kaletami (20*). Na południowym krańcu badanego regionu dość wyraźnie rysuje się zintegrowany zespół tysko-mikołowski.

Porównanie ryciny 20 z ryciną 19 sugeruje, że zagęszczenie się sieci bezwzględnych powiązań małżeńskich w konurbacji wynika głównie ze wzrostu liczby ludności. Wzrost liczby małżeństw mieszanych był jednak wyraźnie wolniejszy od wzrostu liczby ludności, stąd w rozkładzie wartości względnych można się raczej dopatrywać symptomów dezintegracji społecznej konurbacji, zwłaszcza jej części zachodniej i północnej. Nasilenia procesów integracyjnych można się natomiast dopatrywać w odniesieniu do zespołów miast mniejszych, zwłaszcza dąbrowskiego i tysko-mikołowskiego. Do ostrożności w formułowaniu powyższych wniosków skłaniałby fakt, że przyjęty wskaźnik powiązań względnych preferuje miasta mniejsze. Potwierdzenie sformułowanych wyżej wniosków można natomiast znaleźć porównując rycinę 15 dla 1962 r. z ryciną 20 dla 1978 r., które są oparte na tym samym wskaźniku.

Obraz struktury powiązań względnych, mierzonych stosunkiem liczby małżeństw faktycznych do teoretycznych (ryc. 21), zmusza do pewnego przeformu-

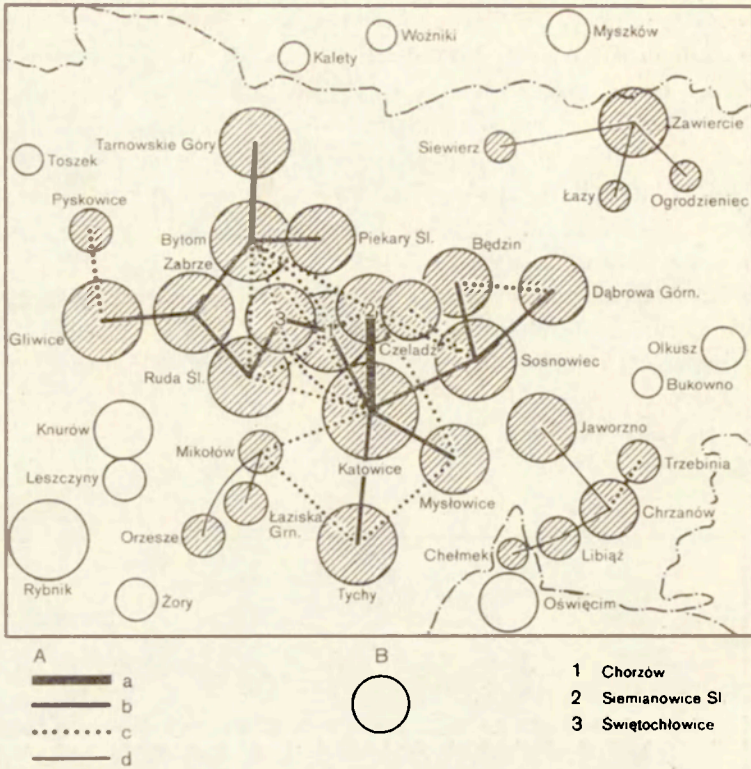

Ryc. 21. Powiązania małżeńskie w 1978 r. według miejsca zamieszkania małżonków w stosunku do sumy zawartych małżeństw (proporcja małżeństw faktycznych do teoretycznych)

A – powiązania: a – ≥ 5 , b – 2,5–5, c – $< 2,5$, jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B – miasta nie analizowane

Marital links by spouses' place of residence in relation to the sum of got marriages, 1978 (the *de facto* to theoretical marriages rate)

A – links: a – ≥ 5 , b – 2,5–5, c – $< 2,5$, if strongest link of the given town; B – not analysed towns

Ryc. 22. Powiązania małżeńskie 1978 r. według miejsca urodzenia małżonków (wielkości bezwzględne)

A — powiązania: a — ≥ 250 , b — 100–250, c — 50–100, d — < 50 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B — miasta nie analizowane

Marital links by spouses' birth-place, 1978 (absolute figures)

A — links: a — ≥ 250 , b — 100–250, c — 50–100, d — < 50 , if strongest link of the given town; B — not analysed towns

wania wyciągniętych wcześniej wniosków. Obraz struktury powiązań w okręgu chrzanowskim nie odbiega od tego, jaki przedstawiono na rycinie 20, z tym że Jaworzno jest najsilniej powiązane z Chrzanowem (1,9) i Mysłowicami (1,3). Także obraz struktury zespołu tysko-mikołowskiego jest podobny. Stosunkowo silne powiązania Zabrze z sąsiednimi miastami: Gliwicami (4,3), Rudą Śl. (4,3) i Bytomiem (2,6) wpływają na zwiększenie spójności całej górnośląskiej części konurbacji. Jednocześnie jednak zwiększa się spójność zespołu bytomskiego.

Zagłębie Dąbrowskie wykazuje ponownie dwudzielność struktury powiązań. W zespole będzińsko-sosnowieckim względnie silne powiązania przez barierę Brynicy i Przemszy łączą Sosnowiec z Katowicami (2,4), słabsze natomiast — Sosnowiec z Mysłowicami (1,8) i Czeladź z Katowicami (1,1). W zespole zawierciańskim główne powiązania domykają się wewnątrz zespołu, przy czym w wypadku Siewierza przeważa ściśle lokalna skala powiązań.

Porównanie ryciny 21 z ryciną 16 wskazuje, że w latach 1962–1978 nastąpił wzrost stopnia integracji przede wszystkim w ramach poszczególnych zespołów

osadniczych. Między poszczególnymi zespołami wzrost stopnia integracji dotyczył natomiast z reguły pojedynczych ich elementów brzegowych.

Podobną analizę powiązań małżeńskich przeprowadzono biorąc za podstawę miejsce urodzenia małżonków. Ogólny układ bezwzględnych powiązań w badanym systemie regionalnym (ryc. 22) przypomina analogiczny układ powiązań według miejsca zamieszkania (ryc. 19). Zasadniczą różnicę stanowi nieporównanie większa skala powiązań Siemianowic Śl. Ich powiązanie z Katowicami (314 małżeństw) jest najsilniejszym sprzężeniem w badanym systemie; powiązanie to jest dwukrotnie silniejsze od analogicznego powiązania dla miejsc zamieszkania. Znaczna część powiązań małżeńskich między Siemianowicami Śl. a Mysłowicami, Sosnowcem, Tychami, Będzinem, Czeladzią, Dąbrową Górniczą i Mikołowem stanowią małżeństwa zawarte w Katowicach przez osoby od lat tam mieszkające. Podobnie znaczna część małżeństw mieszanych między Siemianowicami Śl. a Bytomiem została zawarta w Piekarach Śl., a między Siemianowicami Śl. a Świętochłowicami, Rudą Śl. i Zabrzem — w Chorzowie.

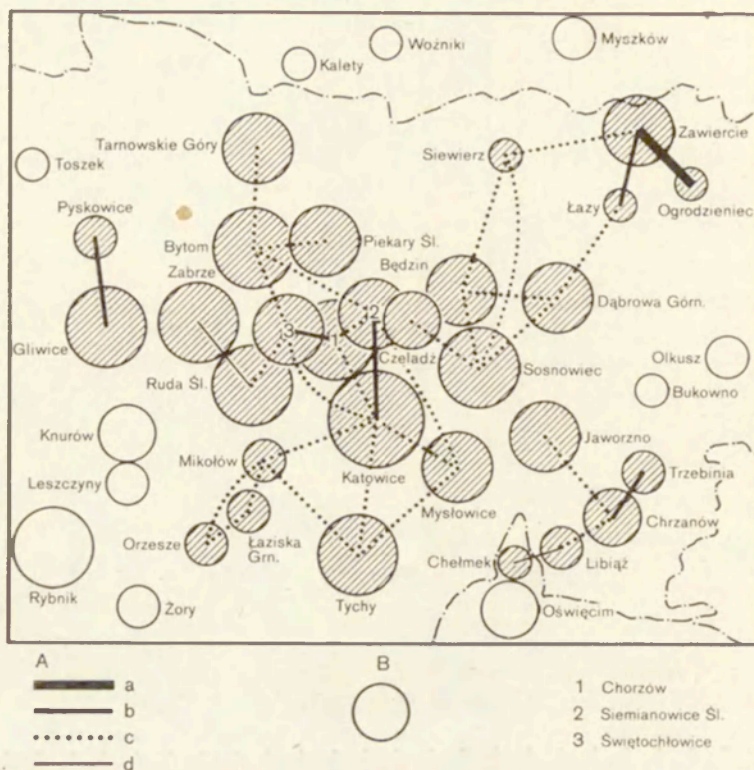
Podobna, chociaż na mniejszą skalę, jest zmiana układu powiązań małżeńskich Mikołowa. Analiza porównawcza powiązań małżeńskich tego miasta według miejsca urodzenia z powiązaniem według miejsca zamieszkania sugeruje, że układ powiązań małżeńskich Mikołowa według miejsca urodzenia zawiera w sobie informację o migracji do Tych. Analogiczna analiza dla Jaworzna wykazuje, że miasto to jest ośrodkiem napływów migracyjnych, jednakże spoza Górnego Śląska.

Porównanie ryciny 19 z 17 wskazuje na wzrost spójności badanego systemu miast w latach 1962–1978, co dotyczy przede wszystkim konurbacji. W wypadku zespołu chrzanowskiego, zawierciańskiego, będzińsko-sosnowieckiego, bytomskiego i tysko-mikołowskiego zauważalny wzrost spójności dotyczy powiązań wewnątrz poszczególnych zespołów osadniczych.

Obraz struktury względnych powiązań małżeńskich według miejsca urodzenia, mierzony stosunkiem małżeństw faktycznych do możliwych (ryc. 23), jest odmienny od obrazu struktury powiązań bezwzględnych (ryc. 22). Podobnie jak w wypadku powiązań względnych według miejsca zamieszkania (ryc. 20), zespół zawierciański jest powiązany z będzińsko-sosnowieckim we wspólny system dąbrowski, o mniejszej jednak spójności niż w wypadku miejsc zamieszkania. Powiązanie Zawiercia z Ogrodzieńcem (55,0 małżeństw na 10 000 mieszkańców) jest najsilniejsze w badanym systemie regionalnym.

W górnośląskiej części badanego regionu zaznacza się, podobnie jak w wypadku powiązań według miejsca zamieszkania, odrębność zespołu gliwickiego i względne odosobnienie Zabrza, a także wyraźne powiązanie Bytomia z Siemianowicami Śl. (13,3) i ze Świętochłowicami (11,7).

Porównanie ryciny 23 z 22 pozwala podtrzymać sformułowany wcześniej wniosek, że zagęszczenie się bezwzględnych powiązań małżeńskich w konurbacji wynika głównie ze wzrostu liczby ludności, spowodowanego zwłaszcza migracjami i zmianami administracyjnymi. Wzrost powiązań małżeńskich był wolniejszy od wzrostu liczby ludności elementów badanego systemu. Prowadziło to do zmniejszenia się stopnia integracji społecznej zachodniej części konurbacji przez słabnięcie powią-

Ryc. 23. Powiązania małżeńskie w 1978 r. według miejsca urodzenia małżonków; proporcja małżeństw faktycznych do możliwych (wielkości znormalizowane w stosunku do liczby ludności mniejszego miasta)

A – powiązania: a – > 50 , b – 25–50, c – 10–25, d – < 10 , jeśli jest to najsilniejsze powiązanie danego miasta; B – miasta nie analizowane

Marital links by spouses' birth-place, 1978; the *de facto* to possible marriage rate (marital links normalized in relation to the size of smaller town)

A – links: a – > 50 , b – 25–50, c – 10–25, d – < 10 , if strongest link of the given town; B – not analysed towns

zań Zabrze z sąsiednimi miastami. Rezultatem tego było względne odosobnienie Gliwic, które tym silniej integrowały się z Pyskowicami.

Porównanie ryciny 23 z 18 pozwala podtrzymać wniosek o nasileniu procesów integracyjnych w latach 1962–1978 w mniejszych zespołach osadniczych: chrzanowskim, tysko-mikołowskim i zawierciańskim oraz między tym ostatnim a będzińsko-sosnowieckim. Przy przedstawianiu postępu procesów integracyjnych nie można pominąć roli podporządkowań administracyjnych. Poszczególne zespoły osadnicze poza konurbacją i na jej obrzeżu (zawierciański, chrzanowski, tysko-mikołowski, gliwicki) odpowiadały ściśle powiatom, a na krańcach konurbacji (będzińsko-sosnowiecki, bytomski) i częściowo w jej centrum – quasi powiatowym (rejonowym) jednostkom podziałów specjalnych, nawiązującym do dawniejszych układów powiatowych. Znaczny udział funkcji zrejonizowanych w systemie osadniczym Polski wywarł wyraźny wpływ na układ powiązań społecznych. Tak więc *Polska powiatowa* przetrwała formalną likwidację powiatów. Zmiana podziału administracyjnego

w 1975 r. przyspieszyła reorientację układu powiązań przestrzennych w tych wypadkach, w których proces ten był już rozpoczęty. Chodzi tu zwłaszcza o Jaworzno które jako miasto wydzielone z powiatu miało przed 1975 r. słabsze powiązania z Chrzanowem niż pozostałe miasta okręgu chrzanowskiego, a przez to większe szanse rozwijania powiązań społeczno-przestrzennych z pobliskimi miastami konurbacji.

Zmianę roli bariery przestrzennej wzdłuż Przemszy i Brynicy należy rozpatrywać z punktu widzenia wzrostu roli Katowic jako ośrodka regionalnego. Znaczny wzrost regionalnej funkcji Katowic w badanym okresie spowodował wzrost hierarchizacji regionalnego systemu osadniczego. Znaczenie powiązań społeczno-przestrzennych (w tym także powiązań małżeńskich) z Katowicami wyraźnie wzrosło w Sosnowcu, Jaworznie, Dąbrowie Górniczej i Zawierciu, a zwłaszcza w Będzinie i Czeladzi. Przyczyniło się to do osłabienia roli bariery przestrzennej wzdłuż Przemszy i dolnej Brynicy. Umocnienie powiązań Czeladzi i Będzina z Katowicami wpłynęło jednak na osłabienie ich powiązań z Siemianowicami Śl. i Piekarami Śl., a więc na umocnienie bariery przestrzennej wzdłuż środkowej Brynicy. Zjawisko to należy jednak tłumaczyć nie tyle w kategoriach modelu barier przestrzennych, ile raczej klasycznej postaci grawitacyjnego modelu wzajemnego oddziaływania (por. rozdz. 7); zwiększenie grawitacyjnego oddziaływania centrum systemu powoduje mianowicie dośrodkową reorientację układu powiązań, a więc osłabienie powiązań między elementami peryferyjnymi.

Przeprowadzone badanie powiązań małżeńskich wykazało również przewagę danych o powiązaniach według miejsc zamieszkania małżonków nad analogicznymi danymi o powiązaniach według miejsc urodzenia. Te ostatnie zawierają informacje nicjednorodną i przyczynowo złożoną, obejmując zwłaszcza skutki migracji.

ANALIZA POWIĄZAŃ W STREFACH

W analizie powiązań małżeńskich w strefach regionalny system 29 miast traktowano jak system zamknięty. W tabelach 7 i 8 przedstawiono udział każdej z trzech stref regionu w powiązaniach małżeńskich każdego z 29 analizowanych miast, co można interpretować w kategoriach stopnia integracji społecznej poszczególnych miast z poszczególnymi strefami.

Analiza dla 1962 r. według miejsca urodzenia małżonków (tab. 7) wykazała, że ponad 85% powiązań małżeńskich każdego z analizowanych miast górnośląskich domykało się w swojej części regionu. Udział miast Zagłębia Dąbrowskiego w powiązaniach małżeńskich miast górnośląskich tylko w wypadku Katowic i Mysłowic przekraczał 10%. Tylko trzy badane miasta górnośląskie wykazywały natomiast powiązania małżeńskie z okręgiem chrzanowskim silniejsze niż 1%.

W sześciu miastach Zagłębia Dąbrowskiego powiązania z pozostałymi miastami dąbrowskimi stanowiły bezwzględną większość powiązań małżeńskich tych miast. W Sosnowcu powiązania w ramach Zagłębia stanowiły względną większość, nieznacznie przekraczając udział powiązań z badanymi miastami górnośląskimi. Jedyne Siewierz wykazywał powiązania wyłącznie z miastami górnośląskimi, co

Tabela 8. Powiązania małżeńskie i integracja społeczna między miastami regionu katowickiego w strefach w 1978 r.

Miasta	Powiązania małżeńskie z miastami (= 100%)						Wskaźnik rzeczywistej integracji społecznej z miastami		
	górnos Śląskimi		dąbrowskimi		zachodnio-krakowskimi		górnos Śląskimi	dąbrowskimi	zachodnio-krakowskimi
	urodzenia	zamieszkania	urodzenia	zamieszkania	urodzenia	zamieszkania			
Górnos Śląskie									
Bytom	91,8	89,9	6,9	9,1	1,3	1,0	1,9	-2,2	0,3
Chorzów	94,0	94,5	5,4	5,2	0,6	0,3	-0,5	0,2	0,3
Gliwice	91,7	93,0	7,3	6,8	1,0	0,2	-1,3	0,5	0,8
Katowice	82,5	79,4	15,5	18,4	2,0	2,2	3,1	-2,9	-0,2
Łaziska Górne	97,4	95,1	1,3	3,9	1,3	1,0	2,3	-2,6	0,3
Mikołów	95,0	96,7	3,5	3,3	1,5	0,0	-1,7	0,2	1,5
Mysłowice	83,0	76,3	12,1	17,1	4,9	6,6	6,7	-5,0	-1,7
Orzesze	97,3	98,3	2,7	0,0	0,0	1,7	-1,0	2,7	-1,7
Piekary Śl.	96,1	93,9	3,9	5,4	0,0	0,7	2,2	-1,5	-0,7
Pyskowice	96,8	92,9	2,4	5,1	0,8	2,0	3,9	-2,7	-1,2
Ruda Śl.	96,3	97,1	3,1	2,7	0,6	0,2	-0,8	0,4	0,4
Siemianowice Śl.	84,8	90,1	13,9	8,4	1,3	1,5	-5,3	5,5	-0,2
Świętochłowice	95,0	96,9	3,3	3,1	1,7	0,0	-1,9	0,2	1,7
Tarnowskie Góry	95,7	96,3	3,4	3,7	0,9	0,0	-0,6	-0,3	0,9
Tychy	92,4	90,8	6,3	7,2	1,3	2,0	1,6	-0,9	-0,7
Zabrze	94,7	95,3	4,2	4,0	1,1	0,7	-0,6	0,2	0,4
Dąbrowskie									
Będzin	31,6	26,4	67,3	72,5	1,1	1,1	5,2	-5,2	0,0
Czeladź	34,2	30,8	64,6	68,2	1,2	1,0	3,4	-3,6	0,2
Dąbrowa Górna	29,2	19,0	68,2	80,0	2,6	1,0	10,2	-11,8	1,6
Łazy	20,0	40,6	80,0	56,3	0,0	3,1	-20,6	23,7	3,1
Ogrodzieniec	4,0	4,3	96,0	95,7	0,0	0,0	-0,3	0,3	0,0
Siewierz	21,9	16,0	78,1	84,0	0,0	0,0	5,9	-5,9	0,0
Sosnowiec	45,9	41,5	48,0	54,3	6,1	4,2	4,4	-6,3	1,9
Zawiercie	33,6	36,1	61,1	63,1	5,3	0,8	-2,5	-2,0	4,5
Zachodniokrakowskie									
Chelmek	35,7	13,8	0,0	3,4	64,3	82,8	21,9	-3,4	-18,5
Chrzanów	9,0	10,8	4,2	4,3	86,8	84,9	-1,8	-0,1	1,9
Jaworzno	40,3	50,4	29,0	22,9	30,7	26,7	-10,1	6,1	4,0
Libiąż	25,0	7,3	5,0	2,4	70,0	90,3	17,7	2,6	-20,3
Trzebinia	9,6	8,5	8,5	6,8	81,9	84,7	1,1	1,7	-2,8

wynikało jednak z tego, że na badany regionalny system miast przypadają tylko jedno powiązanie małżeńskie Siewierza, a pozostałe powiązania domykały się w skali ściśle lokalnej lub ponadregionalnej. Siedem spośród ośmiu badanych miast Zagłębia Dąbrowskiego wykazywało powiązania z górnos Śląską częścią regionu na poziomie przekraczającym 15%. Tylko trzy miasta dąbrowskie wykazywały natomiast powiązania małżeńskie z miastami okręgu chrzanowskiego.

Spśród pięciu miast okręgu chrzanowskiego cztery wykazywały bezwzględną

przewagę powiązań małżeńskich w ramach własnej strefy, ponad 2/3 powiązań Jaworzna odnosiło się natomiast do miast górnośląskich. Udział Zagłębia Dąbrowskiego w powiązaniach małżeńskich miast zachodniokrakowskich nie przekraczał 1/3.

Analogiczna analiza dla powiązań małżeńskich według miejsc zamieszkania wykazała, że ponad 80% powiązań każdego spośród 16 miast górnośląskich domykało się w tej części regionu. Pozostała część powiązań małżeńskich miast górnośląskich przypadała prawie w całości na Zagłębie Dąbrowskie, które jednak tylko w wypadku Mysłowic domykało więcej niż 10% powiązań. Powiązania z okręgiem chrzanowskim powyżej 1% wykazywały tylko trzy z badanych miast górnośląskich.

Spośród ośmiu analizowanych miast Zagłębia Dąbrowskiego tylko w pięciu bezwzględna większość powiązań małżeńskich domykała się w ramach swojej części regionu, choć udział tej strefy we wszystkich ośmiu wypadkach przekraczał 1/3. Udział miast górnośląskich w żadnym z analizowanych miast dąbrowskich nie był niższy od 18%, a w czterech przekraczał 40%. Tylko trzy miasta Zagłębia wykazywały powiązania z okręgiem chrzanowskim powyżej 1%.

Spośród pięciu miast okręgu chrzanowskiego cztery domykały ponad 70% powiązań małżeńskich w ramach swojej części regionu, a w przypadku Jaworzna powiązania te były równe powiązaniom z miastami górnośląskimi. Udział miast Zagłębia Dąbrowskiego w powiązaniach miast zachodniokrakowskich nie przekraczał 15%.

Ogólnie można stwierdzić, że układ powiązań małżeńskich między trzema częściami regionu katowickiego wykazuje wyraźnie wyższą pozycję hierarchiczną strefy górnośląskiej. Powiązania pozostałych dwóch części regionu z tą strefą odgrywały znaczną rolę w całości ich powiązań małżeńskich, były natomiast nieistotne dla strefy górnośląskiej. Okręg chrzanowski miał ogólnie słabe powiązania małżeńskie z pozostałą częścią regionu katowickiego; jedynie Jaworzno wykazywało wyższy stopień integracji z regionem.

Analiza powiązań małżeńskich dla 1978 r. wykazała z kolei (tab. 8), że — biorąc za podstawę powiązania według miejsca urodzenia małżonków — udział powiązań wszystkich badanych miast górnośląskich w ramach swej strefy przekraczał 80%. Tylko w trzech wypadkach udział miast Zagłębia Dąbrowskiego przekraczał 10%, udział powiązań z okręgiem chrzanowskim w żadnym z badanych miast górnośląskich nie osiągał natomiast 5%, choć w dziesięciu przekraczał 1%.

We wszystkich badanych miastach Zagłębia Dąbrowskiego powiązania w ramach swej strefy stanowiły większość powiązań małżeńskich, przy czym tylko w Sosnowcu była to większość względna. Udział powiązań ze strefą górnośląską przekraczał — z jednym wyjątkiem — 1/5. Tylko pięć miast dąbrowskich wykazywało powiązania z okręgiem chrzanowskim, przy czym w dwóch udział ten przekraczał 5%.

Cztery z pięciu badanych miast okręgu chrzanowskiego wykazywały udział powiązań w ramach własnej strefy przekraczający 60%, Jaworzno natomiast miało względnie zrównoważony udział powiązań ze wszystkimi trzema częściami regionu, z przewagą jednak górnośląskiej. Udział tej strefy w powiązaniach żadnego z miast zachodniokrakowskich nie był niższy od 9%.

Analogiczna analiza dla powiazań małżeńskich według miejsc zamieszkania małżonków wykazała, że dla każdego z badanych miast górnośląskich udział powiazań w ramach swojej strefy przekraczał 75%. Udział miast Zagłębia Dąbrowskiego tylko w dwóch wypadkach przekraczał 10%. Powiązania z okręgiem chrzanowskim przekraczające 1% wykazywało 8 miast górnośląskich.

We wszystkich badanych miastach Zagłębia Dąbrowskiego powiązania w ramach Zagłębia stanowiły bezwzględną większość. We wszystkich miastach dąbrowskich z wyjątkiem jednego udział powiazań z Górnym Śląskiem przekraczał 15%, choć tylko w dwóch wypadkach przekraczał 40%. Tylko dwa najmniejsze miasta dąbrowskie nie wykazywały powiazań z okręgiem chrzanowskim, choć żadne z powiazań nie osiągało poziomu 5%.

Cztery miasta zachodniokrakowskie domykały w ramach własnej strefy ponad 80% powiazań małżeńskich. Jaworzno wykazywało natomiast bezwzględną przewagę powiazań z miastami górnośląskimi oraz tylko nieznaczną przewagę powiazań z miastami zachodniokrakowskimi nad powiazaniami z miastami dąbrowskimi.

O ile przedstawione powyżej wyniki analizy informują o stopniu integracji społecznej poszczególnych miast z poszczególnymi strefami, o tyle pozostaje otwarta kwestia charakteru tej integracji, tzn. czy jest to integracja rzeczywista, czy pozorna. Chodzi mianowicie o to, w jakim stopniu analizowane powiązania małżeńskie są faktycznie małżeństwami mieszanymi między różnymi zbiorowościami terytorialnymi. Można przyjąć, że powiązania małżeńskie według miejsc zamieszkania małżonków są jedynie miarą interakcji przestrzennej, czy — jak to określono na początku tego rozdziału — „integracji społecznej w ujęciu przestrzennym”. Z kolei można założyć, choć z pewnymi zastrzeżeniami, że powiązania małżeńskie według miejsca urodzenia małżonków są miarą integracji społecznej między poszczególnymi zbiorowościami terytorialnymi, z którymi identyfikują się poszczególne osoby (por. rozdz. 9), a więc faktycznej integracji społecznej w ujęciu nieprzestrzennym. Przewaga liczby powiazań małżeńskich według miejsc zamieszkania nad powiazaniami według miejsc urodzenia sugeruje więc integrację pozorną, a różnicę udziałów procentowych między obydwoma rodzajami powiazań małżeńskich można uznać za miarę stopnia tej integracji. Tak więc np. silniejsze powiązania małżeńskie między Górnym Śląskiem a Zagłębiem Dąbrowskim według miejsca zamieszkania niż według miejsca urodzenia małżonków sugerują, że chodzi tu o małżeństwa zawierane między przedstawicielami tych samych grup regionalnych, choć mieszkających w innych strefach regionu, lub o małżeństwa z imigrantami spoza regionu. Są to więc raczej małżeństwa Ślązaków ze Ślązaczkami i Zagłębianków z Zagłębiankami niż Ślązaków z Zagłębiankami czy Zagłębianków ze Ślązaczkami. Z kolei przewaga liczby powiazań małżeńskich według miejsca urodzenia nad powiazaniami według miejsc zamieszkania sugeruje rzeczywistą integrację społeczną, będącą wszakże następstwem migracji. Wskaźniki rzeczywistej integracji społecznej poszczególnych miast z poszczególnymi częściami regionu przedstawiono w tabelach 7 i 8.

Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w systemie zamkniętym wskaźniki rzeczywistej

integracji społecznej poszczególnych miast sumują się do zera, co oznacza, że rzeczywista integracja z jedną strefą musi pociągać za sobą pozorną integrację z inną strefą. Rzeczywista integracja społeczna rozumiana tu jako proces stochastyczny oznaczałaby zatem wyszukiwanie wśród zbiorowości regionalnej partnerów urodzonych w miastach innych niż własne. Pozorna integracja społeczna oznaczałaby natomiast wyszukiwanie wśród zbiorowości innych miast partnerów urodzonych we własnym mieście lub poza regionem.

Wskaźniki rzeczywistej integracji społecznej poszczególnych miast z badanymi zbiorowościami regionalnymi przedstawiono szczegółowo w tabelach 7 i 8. Dane dla 1962 r. wskazują znaczną otwartość społeczną okręgu chrzanowskiego, a dane dla 1978 r. otwartość społeczną zbiorowości Zagłębia Dąbrowskiego wobec pozostałych stref regionu oraz otwartość okręgu chrzanowskiego, zwłaszcza wobec zbiorowości górnośląskiej.

Porównanie tabel 7 i 8 wykazuje, że w latach 1962–1978 jedenaście spośród szesnastu miast górnośląskich zmniejszyło udział wewnątrzstrefowych powiązań małżeńskich według miejsca zamieszkania, co oznacza zwiększenie się udziału stref pozostałych, a więc nasilenie się procesu integracji społecznej. W Zagłębiu Dąbrowskim nastąpiła w badanym okresie konsolidacja wewnętrzna; siedem spośród ośmiu miast tej strefy zwiększyło udział powiązań wewnątrzstrefowych kosztem strefy górnośląskiej. Powiązania z okręgiem chrzanowskim pozostały na niskim poziomie zarówno w wypadku strefy dąbrowskiej, jak i górnośląskiej; w żadnym mieście ich udział nie osiąga 7%, chociaż w kilku wypadkach wzrósł kilkakrotnie w ciągu badanego szesnastolecia. Udział powiązań wewnątrzstrefowych w okręgu chrzanowskim pozostał na zbliżonym poziomie, z wyjątkiem jednak Jaworzna, gdzie zmniejszył się o połowę, przy wzroście powiązań z dwiema pozostałymi strefami.

W powiązaniach małżeńskich według miejsca urodzenia większość miast górnośląskich (z dwoma wyjątkami) również zmniejszyła udział powiązań wewnątrzstrefowych w latach 1962–1978. We wszystkich badanych miastach Zagłębia Dąbrowskiego — z wyjątkiem najmniejszego — nastąpił spadek udziału powiązań wewnątrzstrefowych według miejsca urodzenia. Przy jednoczesnym wzroście udziału powiązań wewnątrzstrefowych według miejsca zamieszkania świadczy to o nasileniu procesu integracji społecznej w miastach Zagłębia. Jednoczesny wzrost udziału powiązań z Górnym Śląskiem według miejsca urodzenia w niemal wszystkich miastach Zagłębia przy wspomnianym wcześniej spadku udziału powiązań z tą strefą według miejsca zamieszkania wskazuje, że chodzi tu o integrację z górnośląską grupą regionalną, jednakże po uprzedniej migracji. Powiązania z okręgiem chrzanowskim zarówno miast dąbrowskich, jak i górnośląskich ogólnie się zwiększają, chociaż ich udział jest nadal niewielki i tylko w jednym przypadku przekracza 6%. W okręgu chrzanowskim nastąpiła konsolidacja wewnętrzna, wyrażająca się w zwiększeniu udziału powiązań wewnątrzstrefowych kosztem powiązań z Górnym Śląskiem. Nie dotyczy to jedynie dwóch miast najmniejszych, które na początku badanego okresu nie wykazywały żadnych powiązań z Górnym Śląskiem.

ANALIZA POWIĄZAŃ MIĘDZY STREFAMI

Przechodząc do wyższego stopnia ogólności analizy, zestawiono dane o powiązaniach małżeńskich między poszczególnymi strefami regionu katowickiego (tab. 9). Dane te wskazują, że powiązania małżeńskie w ramach strefy górnośląskiej stanowią przeważającą część całości wewnątrzregionalnych powiązań tej strefy. Powiązania z pozostałymi strefami, mimo że w analizowanym szesnastolecu wzrosły niemal dwukrotnie, stanowią mniej niż 1/10 analizowanych powiązań strefy górnośląskiej. W obu okresach strefa ta charakteryzowała się przewagą powiązań według miejsca zamieszkania nad powiązaniem według miejsca urodzenia z Zagłębiem Dąbrowskim, a więc integracją pozorną, chociaż o malejącej intensywności w czasie. W stosunku do okręgu chrzanowskiego strefa górnośląska wykazywała zarówno wzrost powiązań, jak i rosnącą intensywność integracji rzeczywistej, jednakże o wielkościach zupełnie marginesowych z punktu widzenia całości powiązań Górnego Śląska.

W powiązaniach małżeńskich strefy dąbrowskiej utrzymuje się stały stosunek powiązań wewnątrzstrefowych do powiązań ze strefą górnośląską; te pierwsze stanowią 2/3, a te drugie 1/3 całości, przy nieznacznym, choć rosnącym w czasie, udziale powiązań z okręgiem chrzanowskim. W analizowanym szesnastolecu w powiązaniach Zagłębia Dąbrowskiego z Górnym Śląskiem można zaobserwować

Tabela 9. Powiązania małżeńskie między strefami regionu katowickiego

Powiązania małżeńskie	Udział poszczególnych stref ($\Sigma = 100\%$)		
	górnośląskiej	dąbrowskiej	chrzanowskiej
1962 r. wg miejsc zamieszkania małżonków:			
ze strefy górnośląskiej	93,3	6,0	0,7
dąbrowskiej	34,7	63,7	1,6
chrzanowskiej	24,1	9,7	66,2
1962 r. wg miejsc urodzenia małżonków:			
ze strefy górnośląskiej	94,4	4,8	0,8
dąbrowskiej	32,5	65,3	2,2
chrzanowskiej	39,4	15,5	45,1
1978 r. wg miejsc zamieszkania małżonków:			
ze strefy górnośląskiej	89,9	8,9	1,3
dąbrowskiej	31,2	66,6	2,2
chrzanowskiej	25,2	11,5	63,3
1978 r. wg miejsc urodzenia małżonków:			
ze strefy górnośląskiej	90,6	8,0	1,4
dąbrowskiej	35,9	60,5	3,6
chrzanowskiej	23,5	14,0	62,5

przejście od przewagi powiązań według miejsc zamieszkania (wskaźnik integracji pozornej — 2,2%) do przewagi powiązań według miejsc urodzenia (wskaźnik integracji rzeczywistej 4,7). W stosunku do okręgu chrzanowskiego strefa dąbrowska wykazywała rosnącą intensywność integracji rzeczywistej (z 0,6 do 1,2%).

W powiązaniach małżeńskich strefy chrzanowskiej udział powiązań wewnątrzstrefowych waha się około 2/3, podczas gdy na powiązania z Górnym Śląskiem przypada około 1/4, a na powiązania z Zagłębiem Dąbrowskim około 1/10. W 1962 r. strefa chrzanowska charakteryzowała się znaczną przewagą powiązań według miejsc urodzenia nad powiązaniami według miejsc zamieszkania z Górnym Śląskiem (wskaźnik integracji rzeczywistej 15,3%), w 1978 r. natomiast nieznaczną przewagą powiązań według miejsc zamieszkania (wskaźnik integracji pozornej — 1,7%). W powiązaniach strefy chrzanowskiej z Zagłębiem Dąbrowskim można zauważyć integrację rzeczywistą o malejącej intensywności (wskaźnik 5,8% dla 1962 r. i 2,5% dla 1978 r.). W rezultacie strefa chrzanowska charakteryzowała się pozorną integracją wewnętrzną o malejącej intensywności (wskaźnik — 11,1% dla 1962 r. i — 0,8% dla 1978 r.).

Reasumując można stwierdzić, że zasadniczą część regionu katowickiego stanowi — z punktu widzenia powiązań małżeńskich — jego część górnośląska, reprezentująca silnie domkniętą zbiorowość regionalną, co wynika także z relacji wielkości poszczególnych stref. Ze strefą górnośląską integruje się Zagłębie Dąbrowskie. Powiązania między Górnym Śląskiem a Zagłębiem Dąbrowskim, które nie odgrywają poważniejszej roli dla górnośląskiej części regionu, mają istotne znaczenie dla powiązań Zagłębia, co świadczy o jego niższej pozycji hierarchicznej. Okręg chrzanowski jest dość słabo zintegrowany wewnątrz i do niedawna nie stanowił części regionu katowickiego. Obecnie jego powiązania z regionem umacniają się, co jest w przeważającym stopniu wynikiem powiązań Jaworzna z Górnym Śląskiem. Oprócz bezpośredniej integracji społecznej między zbiorowościami trzech badanych stref regionu katowickiego następuje również integracja pośrednia, polegająca na integrowaniu się każdej z trzech zbiorowości ze zbiorowością pozaregionalną, głównie za pośrednictwem imigrantów napływających do regionu.

Szczegółowa analiza powiązań małżeńskich między poszczególnymi miastami wskazuje, że trzy tradycyjne strefy regionu katowickiego, do których odwoływano się w niniejszym rozdziale, nie stanowią obecnie ram przestrzennych, w których dokonują się procesy integracji społecznej. W badanym okresie można natomiast zauważyć wzrost spójności lokalnych zespołów osadniczych, zbieżnych z dawnymi jednostkami powiatowymi.

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawiona szczegółowa analiza wewnątrzregionalnych powiązań małżeńskich jest analizą opisową. Takie ujęcie było w znacznym stopniu zdeterminowane metodą zbierania i zakresem zebranych danych, które obecnie nie wydają się piszącemu te słowa w pełni satysfakcjonujące. Nieco wyższy stopień zaawansowania metodologicznego można by uzyskać posługując się zaproponowaną przez C. Peacha (1980) skalowaną proporcją obserwowanych do oczekiwanych powiązań małżeń-

skich (*the scaled observed to expected intermarriage ratio*), którą można zastosować nawet przy obecnie istniejącej bazie danych (Rykiel 1987b oraz rozdz. 8 tej pracy).

Innym sposobem analizy zarysowanego problemu byłaby — na co zwrócili uwagę Recenzenci — próba identyfikacji układu, w którym domyka się większość małżeństw w badanych regionie. Chodziłoby tu o identyfikację miejsca nawiązywania kontaktów prowadzących do małżeństwa. Można postawić hipotezę, że wykazane w przedstawionej analizie względne domknięcie górnośląskiej grupy regionalnej może wynikać z tego, iż małżeństwa w tej grupie mogą się wiązać z kontaktami nawiązywanymi w miejscu zamieszkania, a więc mieć zasadniczo podłoże bardziej lokalne, podczas gdy dla pozostałych grup społeczno-terytorialnych istotnym polem kontaktów może być miejsce pracy lub nauki. Chodziłoby zatem o identyfikację szansy kontaktu w ramach danej zbiorowości, lub — ujmując to w kategoriach bardziej przestrzennych — o identyfikację średniej odległości powiązań małżeńskich.

Zbigniew Rykiel

9. NIEKTÓRE PROBLEMY ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ

ROZWÓJ ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ

Świadomość regionalna, należąca do wyobrażeń przestrzennych, jest tą częścią świadomości społecznej, która odnosi się do poczucia odrębności własnego regionu lub własnej grupy regionalnej. Kształtowanie się świadomości regionalnej jest procesem, związanym przyczynowo z rozwojem regionu. W procesie tym można wyróżnić cztery etapy. W stadium początkowym świadomość regionalna przejawia się zwykle w kategoriach negatywnych, tj. przez przeciwstawienie własnej grupy regionalnej pozostałej części społeczeństwa państwowego; przedstawiciele danej grupy regionalnej określają się wówczas jako *tutejsi* lub w podobny sposób (por. Pater 1976). W drugim stadium do poczucia odrębności regionalnej dochodzi uświadomiona odrębna nazwa swojego regionu lub swojej grupy regionalnej. W trzecim — zmniejszają się obiektywne odrębności danej grupy regionalnej, utrzymują się natomiast odrębności subiektywnie odczuwane, co wyraża się zwłaszcza w przywiązaniu do własnej nazwy regionalnej. W czwartym stadium postępujące procesy integracyjne wpływają na zacieranie się ostrości różnicowań społecznych określanych za pomocą dotychczasowych nazw regionalnych.

Świadomość regionalna jest współcześnie kształtowana przez tradycję rodzinną (środowiskową) i nauczanie szkolne. Przez tradycję rodzinną przekazuje się świadomość tradycyjnych regionów społecznych. Są to jednostki podziału regionalnego Polski, z reguły sprzed rewolucji przemysłowej, zazwyczaj bardzo trwałe. Rewolucja przemysłowa zmieniła ten podział dość radykalnie. Odnosi się to jednak w głównej mierze do materialnej formy i treści układu regionalnego, podczas gdy w nadbudowie psychospołecznej, zmieniającej się znacznie wolniej, tradycyjny układ regionalny wciąż w pewnym stopniu funkcjonuje. Rozbieżność między realnie istniejącym układem regionalnym a świadomością regionalną jest źródłem frustracji, że żyje się w jakimś dziwnym układzie regionalnym, z trudem przystającym do prawidłowego, tj. sentymentalnego. Jest to jednym ze źródeł kryzysu regionalizmu polskiego.

Świadomość regionalna przekazywana przez nauczanie szkolne jest uzależniona od programu nauczania. Współczesny program szkolnictwa polskiego kształtuje niespójną świadomość regionalną. Na lekcjach historii i języka polskiego kształ-

tuje się — w niewielkim zresztą stopniu — świadomość tradycyjnych regionów społecznych („regionów historycznych”). Na lekcjach geografii — będących głównym nurtem kształtowania świadomości regionalnej w ramach nauczania szkolnego — kształtuje się natomiast głównie świadomość regionów fizycznych („krajów geograficznych”) i — w znacznie mniejszym stopniu — współczesnych regionów ekonomicznych (okręgów przemysłowych). Między regionalizacją ekonomiczną i społeczną z jednej strony a fizyczną z drugiej występują jednak podstawowe różnice. Są to różnice zarówno natury terminologicznej, jak i strukturalnej, co wynika z faktu, że regionalizacja ekonomiczna i społeczna opiera się zasadniczo na koncepcji regionu węzłowego, podczas gdy regionalizacja fizyczna — na koncepcji regionu powierzchniowego (Rykiel 1987a).

Mimo tych różnic, w regionalizacji fizycznej używa się niejednokrotnie nazw regionalnych zbieżnych z nazwami tradycyjnych regionów społecznych, chociaż relacje regionów o analogicznych nazwach są odmienne w każdej z dwóch wymienionych koncepcji regionalizacyjnych. Tak więc np. w tradycyjnej regionalizacji społecznej Śląsk jest jednostką równoważną Małopolsce, w regionalizacji fizycznej natomiast Wyżyna Śląska jest częścią Wyżyny Małopolskiej. W rezultacie prowadzi to do zamętu w świadomości uczniów.

Dwa istniejące systemy kształtowania świadomości regionalnej — domowy (środowiskowy) i szkolny — są niespójne. Pierwszy z nich kształtuje umiejętność identyfikacji regionów, a drugi umiejętność identyfikowania się z regionem. Różnica ta jest jednak dla uczniów dość subtelna; w ich odczuciu oba systemy kształtowania świadomości regionalnej dotyczą tej samej kwestii merytorycznej. Przyczynia się to do kształtowania podwójnej świadomości. Z oficjalnej świadomości szkolnej, opartej na regionalizacji fizycznej, korzysta się głównie na pokaz, z domowej świadomości prywatnej — głównie na użytek kręgów przyjacielskich. Każdy z dwóch systemów kształtowania świadomości zawiera — jako system socjotechniczny — pewne elementy represyjne, żaden z nich nie jest jednak sprzężony z systemem silnie represyjnym, następuje więc interferencja informacji pochodzących z obu źródeł. Przyczynia się to do powstawania pośredniej standardowej świadomości regionalnej. Jest to szczególnie wyraźne w regionach historycznie nowych, będących twórcami rewolucji przemysłowej, lub jeszcze późniejszymi. Regiony te mają wyłącznie nazwę oficjalną, pochodzącą od nazwy ich ośrodka regionalnego, nazwy potoczne natomiast dopiero się kształtują — zresztą na podstawie niejednorodnych zasad (Rykiel 1985a) — i stopniowo wchodzą do obiegu. Te nazwy potoczne będą dalej nazywane nazwami regionalnymi.

Ujednolicenie modelu kształtowania świadomości regionalnej w Polsce próbowano osiągnąć przez wprowadzenie do szkolnego nauczania geografii koncepcji „regionów geograficznych” (Janiszewski 1959). Rozwiązanie to prowadziło jednak do petryfikacji świadomości tradycyjnych układów regionalnych, a w rezultacie — do pogłębienia się rozdziewu między tą świadomością a współczesną formą i treścią rzeczywistych społeczno-gospodarczych układów regionalnych (Dziwoński 1960); przyczyniało się to do pogłębienia kryzysu regionalizmu polskiego.

OBSZAR I METODA BADAŃ

Do celów niniejszej analizy przyjęto, że region katowicki jest sumą czterech stref: górnośląskiej, dąbrowskiej, chrzanowskiej i olkuskiej. Badanie współczesnej świadomości regionalnej w regionie katowickim należy poprzedzić zwięzłym przedstawieniem procesu tworzenia się każdej z tych stref jako quasiregionalnej jednostki przestrzennej, kształtującej tradycyjną świadomość regionalną.

Nazwa *Śląsk* pochodzi od staropolskiego wyrazu *ślęga* (błoto, bagno) i oznaczała początkowo państwo plemienne Słężan, zbieżne terytorialnie z obszarem obecnego woj. wrocławskiego. Począwszy od XII w. nazwę tę używano zamiennie z nazwą diecezji wrocławskiej na oznaczenie całej prowincji (dzielnicy Władysława Wygnańca), obejmującej dorzecze górnej i środkowej Odry. Od XV w., na skutek podziałów feudalnych, zaczęto odróżniać Śląsk właściwy (zwany następnie Dolnym) od Śląska Górnego (z ośrodkiem w Opolu), zwanego tak ze względu na jego położenie w dorzeczu górnej Odry. Od XIX w. pojęcie Górnego Śląska zaczęto utożsamiać z pruską *rejencją opolską*, obejmującą oprócz ziem tradycyjnie górnośląskich również dawne nyskie księstwo biskupów wrocławskich. W okresie międzywojennym, gdy przyłączono do Polski część Górnego Śląska, zorganizowano ją administracyjnie w woj. *śląskie*, gdyż był to jedyny obszar śląski w ówczesnych granicach państwa polskiego. Spowodowało to dwoistość w rozumieniu terminu *Śląsk*, który z jednej strony nadal oznaczał całą prowincję, z drugiej natomiast — regionalną jednostkę administracyjną zarządzaną z Katowic. To drugie znaczenie z czasem upowszechniło się, mimo że powojenne woj. katowickie po kolejnych zmianach administracyjnych przesuwało się coraz bardziej na wschód.

Nazwa *Zagłębie Dąbrowskie* pojawiła się około połowy XIX w. jako nazwa własna okręgu przemysłowego w Królestwie Polskim, zwanego w czasach staszycowskich Zachodnim Okręgiem Górniczym. Formalnie nazwą tą obejmowano cały ówczesny pow. będziński (tj. pow. będziński, prawie cały zawierciański, część myszkowskiego, jedną gminę tarnogórskiego oraz miasta wydzielone: Sosnowiec, Czeladź, Będzin, Dąbrowę Górniczą i Zawiercie według podziału administracyjnego z 1973 r.), jednakże faktyczny jej zasięg pokrywał się z zasięgiem obszaru uprzemysłowionego i miał wyraźną granicę zachodnią i południową, które pokrywały się z granicami zaborów; zasięg tej nazwy na północy, a zwłaszcza na wschodzie był natomiast nieostry. Choć nazwa ta była początkowo nazwą okręgu górniczego, a następnie także przemysłowego, weszła ona z czasem do mowy potocznej jako nazwa regionalna, którą skracano jako *Zagłębie*. Rezultatem tego procesu było rozluźnienie, a następnie zerwanie związków emocjonalnych z Małopolską oraz narastanie opozycji emocjonalnej wobec (Górnego) Śląska. Zagłębie Dąbrowskie powstało na obszarze, który dopiero pięć lat przed ostatnim rozbiorem Polski został w całości włączony w skład ówczesnego woj. krakowskiego. Poprzednio większa, zachodnia część tego obszaru tworzyła księstwo siewierskie, które — będąc formalnie księstwem śląskim — pozostawało od XV w. domeną biskupów krakowskich i jako takie wchodziło faktycznie w skład organizmu gospodarczego Rzeczypospolitej. Księstwo to nie obejmowało

jednak m.in. obszaru dzisiejszego Sosnowca, Będzina, Dąbrowy Górniczej, Zawiercia i Myszkowa. Między trzecim rozbiorem Polski (1795) a utworzeniem Królestwa Warszawskiego (1807) cały obszar późniejszego Zagłębia wchodził w skład pruskiej prowincji *Nowy Śląsk*, sięgającej po Pilicę powyżej Koniecpoła, a na południu obejmującej Sławków. Narastanie opozycji emocjonalnej wobec Górnego Śląska, zwłaszcza od połowy XIX w. (Rykiel 1985g), powodowało, że Zagłębie było postrzegane jako jednostka quasiregionalna odrębna od Śląska, brak było natomiast poczucia identyfikacji z jakąkolwiek inną jednostką szczebla regionalnego.

Okręg chrzanowski wchodził w skład tej samej jednostki regionalnej co okręg olkuski i Kraków aż do Kongresu Wiedeńskiego (1815). Wtedy to okręg olkuski pozostawiono przy Królestwie Polskim, podczas gdy okręg chrzanowski włączono do Rzeczypospolitej Krakowskiej. Okręg przemysłowy, który rozwinął się w Chrzanowskim, nazwano więc okręgiem zachodniokrakowskim, a mieszkańcy Chrzanowskiego utożsamiali się z grupą regionalną Krakowiaków. W Olkuskiem związki emocjonalne z Małopolską nieco osłabły w ciągu XIX w. z powodu odcięcia tego obszaru granicą zaborową od Krakowa, po zmianie granic wojewódzkich w 1945 r. wzmocniły się natomiast powiązania społeczne z samym Krakowem.

Badanie świadomości regionalnej w regionie katowickim przeprowadzono metodą ankietową. Ankietowano 721 uczniów w wieku około 15 lat z jednej szkoły w każdym z badanych miast. Przyjęcie uczniów jako reprezentantów zbiorowości lokalnych poszczególnych miast oparto na założeniu, że bardziej odzwierciedlają oni opinie swego środowiska społecznego niż przedstawiają swoje własne (Piotrowski 1966). Respondentów proszono o anonimową wypowiedź w trzech kwestiach: 1) wymienić miejscowości swych stron rodzinnych, 2) wymienić nazwę tego obszaru, 3) wymienić miasta na Śląsku.

Wstępne i wycinkowe wyniki badań świadomości regionalnej w regionie katowickim publikowano sukcesywnie (Rykiel 1984d, 1985a, c, d). W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki badań dla 27 miast regionu: 16 górnośląskich, 6 dąbrowskich, 3 zachodniokrakowskich i 2 z okręgu olkuskiego.

WYNIKI ANALIZY EMPIRYCZNEJ

Z punktu widzenia lokalizacji ich stron rodzinnych, respondentów można podzielić na 4 grupy, a mianowicie na utożsamiających swe strony rodzinne z: 1) miastem zamieszkania lub jego najbliższymi okolicami, 2) miastem zamieszkania oraz miastami położonymi w innych częściach Polski, 3) wyłącznie z miastami innych części Polski, 4) miastami zagranicznymi. Respondentów zaklasyfikowanych do pierwszej grupy można utożsamiać z ludnością pochodzenia miejscowego; respondentów z drugiej grupy — z drugim pokoleniem imigrantów lub z imigrantami zasiedziałyymi; respondentów z trzeciej i czwartej grupy — z pierwszym pokoleniem imigrantów lub z nowymi imigrantami. Udział poszczególnych grup w poszczególnych miastach przedstawiono w tabeli 10.

Większość respondentów wymieniła jako swoje strony rodzinne miasta obecnego zamieszkania lub ich okolice. Do wyjątków należeli respondenci z Siemianowic Sl., Będzina i Jaworzna, gdzie tylko 1/3 z nich można utożsamiać z ludnością pochodze-

Tabela 10. Lokalizacja stron rodzinnych respondentów z regionu katowickiego

Wskazane miasta stron rodzinnych	Miasta zamiesz- kania i okolice	Miasta zamiesz- kania oraz miasta spoza regionu	Wyłącznie miasta spoza regionu
Miasta badane	% respondentów		
Górnślaskie			
Katowice	100	0	0
Bytom	76	24	0
Chorzów	90	7	3
Gliwice	80	0	20
Łaziska Górne	100	0	0
Mikołów	70	18	12
Mysłowice	75	20	5
Orzesze	91	7	2
Piekary Śl.*	92	4	0
Pyskowice	86	5	9
Ruda Śl.	83	0	17
Siemianowice Śl.	35	50	15
Świętochłowice	90	3	7
Tarnowskie Góry	93	0	7
Tychy	92	0	8
Zabrze	87	10	3
Dąbrowskie			
Będzin	32	50	18
Czeladź	96	0	4
Dąbrowa Górn.	72	12	16
Łazy	94	0	6
Sosnowiec	71	0	29
Zawiercie	80	12	8
Zachodniokrakowskie			
Chrzanów	85	0	15
Jaworzno	32	24	44
Chelmek	82	14	4
Olkuskie			
Olkusz	55	45	0
Bukowno	94	0	6

* 4% respondentów wskazało miasta w RFN

nia miejscowego. W Siemianowicach Śl. i Będzinie połowa respondentów to drugie pokolenie imigrantów; nieznacznie mniejszy jest udział tej grupy respondentów w Olkuszu. W Jaworznie względną większość respondentów stanowili nowi imigranci, w Sosnowcu ich udział przekraczał 1/4, a w Gliwicach osiągał 1/5. Piekary Śl. były jedynym miastem, w którym respondenci zaliczyli do swych stron rodzinnych miasta zagraniczne.

Zapytani o nazwę swych stron rodzinnych, respondenci wymieniali cztery grupy nazw: 1) pochodzące od kierunków geograficznych (np. Polska południowa, południe Polski), 2) fizycznogeograficzne lub fizjograficzne — zarówno powszechnie używane,

jak i wymyślone przez respondentów, 3) nazwy województw, okręgów przemysłowych lub okolice miast (np. „okolice Krakowa”), 4) nazwy regionalne. Rozkład przestrzenny odpowiedzi na to pytanie przedstawiono w tabeli 11. Suma odpowiedzi dla poszczególnych miast może przekraczać 100%, gdyż poszczególni respondenci wymieniali więcej niż jedną nazwę.

Największy odsetek respondentów wymienił nazwy regionalne. Jedynie spośród respondentów z Bukowna i miast zachodniokrakowskich mniej niż 2/3 wymieniło

Tabela 11. Nazwy stron rodzinnych wymieniane przez respondentów z regionu katowickiego

Rodzaje nazw Miasta badane	Pochodzące od kierunków geograficz- nych	Fizycznogeo- graficzne	Województw, okręgów przemysłowych i oko- lic miast	Regionalne
	% respondentów			
Górnośląskie				
Katowice	0	4	0	100
Bytom	0	0	0	100
Chorzów	0	86	0	100
Gliwice	0	50	0	88
Łaziska Górne	0	47	0	100
Mikołów	0	21	12	94
Mysłowice	0	45	10	85
Orzesze	0	5	19	88
Piekary Śl.	0	0	0	100
Pyskowice	0	14	0	100
Ruda Śl.	0	8	13	83
Siemianowice Śl.	0	75	0	85
Świętochłowice	0	3	0	97
Tarnowskie Góry	0	48	0	95
Tychy	0	100	0	96
Zabrze	0	3	0	97
Dąbrowskie				
Będzin	0	41	0	81
Czeladź	0	100	0	96
Dąbrowa Górna	0	47	1	93
Łazy	0	86	0	91
Sosnowiec	0	13	13	81
Zawiercie	0	4	0	100
Zachodniokrakowskie				
Chrzanów	5	100	5	5
Jaworzno	86	50	38	64
Chelmek	0	70	4	41
Olkuskie				
Olkusz	0	14	0	100
Bukowno	0	61	0	42

te nazwy, z czego w Chęłmku i Bukownie — mniej niż połowa; w Chrzanowie odsetek ten był wręcz znikomy.

Na drugim miejscu pod względem popularności znajdowały się nazwy fizyczno-geograficzne. Wymieniła je co najmniej połowa respondentów ze wszystkich trzech badanych miast zachodniokrakowskich i z Bukowna, lecz tylko z dwóch najmniejszych miast dąbrowskich i czterech miast górnośląskich. Nazwy te wymienili wszyscy respondenci z Tych, Czeladzi i Chrzanowa.

Nazwy okręgów przemysłowych, województw i okolic miast wymieniano tylko w dziewięciu miastach, z czego w sześciu wypadkach dotyczyło to więcej niż 10% respondentów; w Jaworznie nazwy te wymieniała ponad 1/3 respondentów. Nazwy pochodzące od kierunków geograficznych wymieniano tylko w Chrzanowie i Jaworznie, przy czym w tym ostatnim dotyczyło to niemal 90% respondentów.

We wszystkich badanych miastach górnośląskich, dąbrowskich i olkuskich najczęściej wymieniano nazwy regionalne, które tylko w Tychach i Czeladzi ustępowały o kilka procent nazwom fizycznogeograficznym. W miastach zachodniokrakowskich przeważały zasadniczo nazwy fizycznogeograficzne, z tym że w Jaworznie wszystkie rodzaje nazw wymieniała ponad 1/3 respondentów.

Powszechnie wymienianie nazw fizycznogeograficznych wynika z interferencji dwóch — omówionych wyżej — systemów kształtowania świadomości regionalnej. W ankiecie nazwy fizycznogeograficzne są, jak można przypuszczać, nadreprezentowane w stosunku do rzeczywistej świadomości odpowiednich zbiorowości lokalnych. Wynika to ze sposobu przeprowadzenia ankiety. Fakt, że była ona przeprowadzona w szkole i na lekcji geografii, mógł mobilizować respondentów do udzielania odpowiedzi, jakie mogli oni uznawać za oczekiwane, a więc do myślenia kategoriami oficjalnego, szkolnego systemu kształtowania świadomości regionalnej, tj. kategoriami regionów fizycznych. Mobilizacja ta nie była jednak zapewne ani pełna, ani świadoma ze względu na anonimowość ankiety. Drugą przyczyną tak częstego wymieniania nazw fizycznogeograficznych może być natury strukturalnej i wynikać ze stykowości regionu katowickiego, w którym integracja regionalna obejmuje odchylenie od dawnych nazw regionalnych, odrębnych dla poszczególnych jego części, na rzecz nazwy wspólnej. Kształtowanie się nowej tożsamości regionalnej obejmuje poszukiwanie nowej nazwy regionalnej także w terminologii fizycznogeograficznej.

W tabeli 11 przedstawiono nazwy stron rodzinnych wszystkich respondentów z regionu katowickiego. W dalszej analizie uwzględniono natomiast tylko nazwy stron rodzinnych obejmujących miasto zamieszkania. Wyniki przedstawiono w tabeli 12, gdzie suma procentów w wierszach może przekraczać 100, gdyż poszczególni respondenci mogli wymienić więcej niż jedną nazwę.

Z nazwą *Górny Śląsk* identyfikowało swe miasto ponad 80% respondentów ze wszystkich badanych miast górnośląskich, z wyjątkiem Rudy Śl. i Mysłowic, gdzie z nazwą tą utożsamiała się połowa respondentów, druga zaś połowa wskazywała nazwę *Śląsk*. Z Górnym Śląskiem identyfikowali się również wszyscy respondenci z Jaworzna oraz niemal połowa z Bukowna. Spośród pozostałych miast tylko w trzech wypadkach nazwa Górnego Śląska w ogóle się pojawiła.

Z nazwą *Śląsk* utożsamiała się licząca się mniejszość (1/10 do 1/3) w ośmiu

Tabela 12. Nazwy regionalne stron rodzinnych respondentów z regionu katowickiego odnoszące się do miasta obecnego zamieszkania

Wymienione nazwy : Miasta badane	% odpowiedzi					
	Górny Śląsk	Śląsk	Zagłębie Dąbrowskie	Małopolska	Inne nazwy regionalne	Nazwy nieregionalne
Górnośląskie						
Katowice	92	21	0	0	0	4
Bytom	100	0	0	0	0	0
Chorzów	86	29	0	0	0	82
Gliwice	95	12	0	20	0	40
Łaziska Górne	100	12	0	0	0	47
Mikołów	90	31	0	0	3	12
Mysłowice	42	53	5	0	5	59
Orzesze	81	14	0	0	2	19
Piekary Śl.	100	0	0	0	0	0
Pyskowice	95	10	0	0	0	15
Ruda Śl.	50	50	0	0	0	0
Siemianowice Śl.	88	0	0	6	0	53
Świętochłowice	85	30	0	0	4	4
Tarnowskie Góry	97	5	0	0	0	46
Tychy	100	4	0	0	0	100
Zabrze	100	97	0	0	0	0
Dąbrowskie						
Będzin	7	2	91	0	0	0
Czeladź	0	0	100	0	0	100
Dąbrowa Górna	0	0	97	0	3	46
Łazy	0	27	88	0	0	82
Sosnowiec	8	75	92	0	8	8
Zawiercie	0	0	91	0	9	4
Zachodniokrakowskie						
Chrzanów	0	0	0	0	0	100
Jaworzno	100	0	0	4	0	75
Chelmek	0	0	0	37	4	71
Olkuskie						
Olkusz	9	9	0	77	0	9
Bukowno	41	3	0	7	0	72

miastach górnośląskich; w trzech dalszych nazwę tę wymieniała co najmniej połowa respondentów. Nazwę tę wymieniło również 3/4 respondentów z Sosnowca, 1/4 z Łaz i 1/11 z Olkusza.

Z nazwą *Zagłębie Dąbrowskie* identyfikowało się ponad 85% respondentów z każdego badanego miasta dąbrowskiego, przy czym w Czeladzi — wszyscy. Poza tym nazwę tę wymieniono jeszcze w Mysłowicach. Z pojęciem *Małopolski* utożsamiało się z kolei 3/4 respondentów z Olkusza, 1/3 z Chłmka i 1/5 z Gliwic. Nazwę tę wymieniano poza tym w Bukownie, Jaworznie i Siemianowicach Śl. Spośród innych

nazw regionalnych wymieniano: *Dolny Śląsk* (w Zawierciu, Mysłowicach, Świętochłowicach i Mikołowie), *Śląsk Opolski* (w Sosnowcu, Dąbrowie Gór. i Orzeszu) oraz *Wielkopolskę* (w Chełmku). Nazw tych w żadnym mieście nie wymieniło więcej niż 1/11 respondentów. Nazw nieregionalnych nie wymieniano tylko w pięciu badanych miastach; w 14 wypadkach wymieniło je więcej niż 2/5 respondentów, z czego w Tychach, Czeladzi i Chrzanowie — wszyscy.

Ogólnie można zatem stwierdzić, że w miastach górnośląskich w powszechnym użyciu jako nazwa regionalna jest termin *Górny Śląsk*. Oprócz tego jest w użyciu nazwa *Śląsk* jako nazwa bardziej ogólna (Górny Śląsk jest uznawany za część Śląska). W miastach dąbrowskich w powszechnym użyciu jest nazwa *Zagłębie Dąbrowskie*. Nazw *Górny Śląsk* i *Śląsk* również niekiedy się używa, zwłaszcza jednak jako terminów bardziej ogólnych. Z tych dwóch terminów znacznie bardziej rozpowszechniony jest *Śląsk*, używany zazwyczaj jako nazwa regionalna wyższego rzędu (Zagłębie jest uznawane za część Śląska). W Jaworznie można stwierdzić znaczną identyfikację z pojęciem *Górnego Śląska*. Również w Bukowni akceptacja tego pojęcia jest znaczna, chociaż przewagę mają tam nazwy nieregionalne. W Olkuszu można z kolei stwierdzić wysoki stopień identyfikacji z pojęciem *Małopolski*. Pojęcie to jest również dość popularne w Chełmku, chociaż przeważają tam nazwy nieregionalne. W Gliwicach natomiast pojęcia *Małopolski* używa się jako nadrzędnego w stosunku do pojęcia *Górnego Śląska*, co jest wyraźną interferencją koncepcji fizycznogeograficznych. Można stwierdzić, że w miastach zachodniokrakowskich — z wyjątkiem Jaworzna — przemiany świadomości regionalnej przejawiają się przede wszystkim w kategoriach negatywnych, tj. w odchodzeniu od powiązań emocjonalnych z Małopolską. W kategoriach pozytywnych preferuje się natomiast nazwy nieregionalne, zwykle fizycznogeograficzne. Dotyczy to zwłaszcza Chrzanowa, gdzie 71% respondentów wypowiedziało się za nazwą *Pogranicze Wyżyny Śląskiej i Krakowsko-Częstochowskiej*.

Kolejnym etapem badania była analiza zasięgu nazwy *Śląsk* w opinii respondentów z regionu katowickiego, która to rozpowszechnia się jako potoczna nazwa badanego regionu. Biorąc pod uwagę liczbę wymienionych miast, należy stwierdzić, że najczęściej wymieniano miasta górnośląskie z konurbacji oraz spoza konurbacji, lecz z woj. katowickiego. Na trzecim miejscu znajdowały się zdecydowanie dąbrowskie miasta z konurbacji. Miasta dolnośląskie oraz górnośląskie spoza woj. katowickiego wymieniano tylko nieznacznie częściej niż miasta zachodniokrakowskie i inne małopolskie. Miasta dąbrowskie spoza konurbacji wymieniano trzykrotnie częściej niż miasta Śląska Cieszyńskiego (tab. 13). Wśród pozostałych miast wymieniano z reguły miasta w Polsce, chociaż w Gliwicach wymieniano Karłowe Wary.

Taka miara częstości nie jest jednak precyzyjnym miernikiem analizowanego zjawiska, gdyż nie uwzględnia faktycznej liczebności miast na poszczególnych obszarach, limitującej liczbę miast, które w ogóle można wymienić. Jeśli jednak cztery dąbrowskie miasta konurbacji są wymieniane niemal dwukrotnie częściej niż kilkadziesiąt istniejących miast dolnośląskich, to jest to fakt wielce wymowny. Także wymowny jest fakt równie częstego wymieniania pięciu istniejących miast zachodniokrakowskich jak parudziesięciu miast górnośląskich spoza woj. katowickiego. Dąbrowskich miast spoza konurbacji nie jest mniej niż miast w polskiej części Śląska

Tabela 13. Miasta na Śląsku w opinii respondentów z regionu katowickiego; liczba miast

Miasta wymienione Miasta badane	Górnośląskie w konurbacji	Górnośląskie poza konurbacją, lecz w woj. katowickim	Inne górnośląskie	Dolnośląskie	Śląska Cieszyńskiego	Dąbrowskie w konurbacji	Dąbrowskie poza konurbacją	Zachodniokrakowskie	Inne małopolskie	Pozostałe
Górnośląskie										
Katowice	10	10	3	6	0	2	0	0	5	1
Bytom	8	2	1	4	0	1	0	0	1	1
Chorzów	9	4	0	0	0	3	0	0	1	0
Gliwice	8	9	4	8	0	4	1	2	0	1
Łaziska Górne	7	7	0	0	0	1	0	0	0	0
Mikołów	9	12	4	3	2	3	1	3	4	0
Mysłowice	9	4	1	2	0	3	1	3	2	0
Orzesze	5	12	0	1	2	3	1	0	2	0
Piekary Śl.	8	2	1	2	0	2	2	0	0	0
Pyskowice	8	13	2	3	2	3	1	3	2	0
Ruda Śl.	9	5	0	0	0	2	1	0	0	0
Siemianowice Śl.	9	10	2	3	0	4	0	0	2	0
Świętochłowice	8	6	1	0	0	2	0	0	3	0
Tarnowskie Góry	8	8	1	2	0	3	0	1	1	0
Tychy	6	4	1	3	1	1	0	0	0	0
Zabrze	9	2	0	0	0	3	1	0	0	0
średnia	8,1	6,8	1,3	2,3	0,4	2,5	0,6	0,8	1,4	0,2
Dąbrowskie										
Będzin	8	4	1	3	0	2	0	1	1	0
Czeladź	8	4	0	0	0	4	1	0	0	0
Dąbrowa Górna.	7	5	1	1	0	3	0	0	0	0
Łazy	6	3	1	1	0	3	0	0	0	0
Sosnowiec	9	3	0	0	0	4	0	1	0	0
Zawiercie	7	6	0	0	0	2	1	0	0	0
średnia	7,5	4,2	0,5	0,8	0,0	3,0	0,3	0,3	1,1	0,0
Zachodniokrakowskie										
Chrzanów	8	5	0	0	0	3	1	3	0	3
Jaworzno	8	8	1	3	0	3	1	2	3	0
Chelmek	8	4	0	0	0	3	0	1	4	0
średnia	8,0	5,7	0,3	1,0	0,0	3,0	0,7	2,0	2,3	0,0
Olkuskie										
Olkusz	6	2	0	0	0	3	0	3	3	0
Bukowno	7	7	0	0	0	2	1	1	2	0
średnia	6,5	4,5	0,0	0,0	0,0	2,5	0,5	2,0	2,5	0,0
Ogółem średnia	7,9	6,0	1,6	1,7	0,3	2,7	0,9	1,5	1,3	0,1

Cieszyńskiego, choć te ostatnie są znacznie większe; mimo to były one wymieniane trzykrotnie rzadziej. Miast „innych małopolskich” nie jest mniej niż dolnośląskich, lecz fakt, że jedne są wymieniane niemal tak samo często jak drugie, jest jednak zaskakujący, gdyż te drugie łączą przecież na Śląsku, a te pierwsze nie. W sumie zatem wyniki analizy sugerują, że pojęcie Śląska kurczy się na zachodzie, a rozszerza na wschodzie, utożsamiając się coraz wyraźniej z woj. katowickim.

Obraz ten jest jednak zróżnicowany przestrzennie. Ilustruje to porównanie wartości średnich dla całego regionu z wartościami średnimi dla każdej z jego czterech stref. Górnośląskie miasta konurbacji w najmniejszym stopniu kojarzą się ze Śląskiem respondentom z okręgu olkuskiego. Górnośląskie miasta woj. katowickiego spoza konurbacji w najmniejszym stopniu kojarzą się ze Śląskiem respondentom z Zagłębia Dąbrowskiego i okręgu olkuskiego, a w najwyższym — z Górnego Śląska. Inne miasta górnośląskie kojarzą z pojęciem Śląska głównie respondenci górnośląscy, a respondenci z okręgu olkuskiego wcale nie mają takich skojarzeń. Prawidłowość ta dotyczy także miast dolnośląskich, a zwłaszcza miast Śląska Cieszyńskiego. Percepcja miast dąbrowskich z konurbacji jako miast na Śląsku nie wykazuje większych różnicowań przestrzennych. Miasta dąbrowskie spoza konurbacji są natomiast w najmniejszym stopniu postrzegane jako miasta na Śląsku przez respondentów dąbrowskich, a w największym — przez zachodniokrakowskich. Z kolei miasta zachodniokrakowskie kojarzą się z pojęciem Śląska przede wszystkim respondentom z tej właśnie strefy i z okręgu olkuskiego. Prawidłowość ta dotyczy również innych miast małopolskich. Pozostałe miasta Polski były natomiast kojarzone z pojęciem Śląska wyłącznie w Katowicach i Bytomiu; w Gliwicach kojarzono ze Śląskiem Karłowe Wary.

Jako inną miarę tego zjawiska przyjęto odsetek respondentów z danego miasta, którzy wymienili najczęściej wskazywane miasto w danej grupie terytorialnej jako miasto na Śląsku (tab. 14). Przyjmując ten wskaźnik za podstawę analizy można stwierdzić, iż górnośląskie miasta konurbacji były ponownie najczęściej wymieniane. Odsetek respondentów kojarzących te miasta z pojęciem Śląska jest bardzo wysoki i słabo zróżnicowany przestrzennie. Na drugim miejscu znajdują się dąbrowskie miasta konurbacji, które są wymieniane równie często jak górnośląskie miasta woj. katowickiego spoza konurbacji. Podczas jednak gdy percepcja tych ostatnich jako miast na Śląsku nie wykazuje rażących dysproporcji przestrzennych, percepcja dąbrowskich miast konurbacji jest silnie zróżnicowana. Kojarzą się one z pojęciem Śląska czterem piątym respondentów z okręgu olkuskiego i dwóm trzecim z chrzanowskiego, lecz tylko jednej trzeciej z Zagłębia Dąbrowskiego. Na dalszym miejscu znajdują się miasta dolnośląskie i miasta górnośląskie spoza woj. katowickiego. Jedne i drugie kojarzą się z pojęciem Śląska przede wszystkim respondentom górnośląskim, podczas gdy respondenci z okręgu olkuskiego nie mają takich skojarzeń w ogóle. Kolejne miejsce zajmują miasta zachodniokrakowskie i inne małopolskie. Te pierwsze utożsamiają ze Śląskiem głównie respondenci z Jaworzna, Chrzanowa i Mysłowic, respondenci z Zagłębia Dąbrowskiego natomiast prawie wcale nie utożsamiają z pojęciem Śląska pozostałych miast małopolskich. Dąbrowskie miasta spoza konurbacji kojarzy z pojęciem Śląska zauważalna część respondentów z Pyskowic, Zawiercia, Gliwic i Mysłowic, a miasta Śląska Cieszyńskiego 1/7 respon-

Tabela 14. Miasta na Śląsku w opinii respondentów z regionu katowickiego; odsetek odpowiedzi odnoszących się do najczęściej wymienianego miasta na danym obszarze

Miasta wymienione	Górnśląskie w konurbacji	Górnśląskie poza konurbacją, lecz w woj. katowickim	Inne Górnśląskie	Dolnośląskie	Śląska Cieszyńskiego	Dąbrowskie w konurbacji	Dąbrowskie poza konurbacją	Zachodniokrakowskie	Inne małopolskie	Pozostałe
Górnśląskie										
Katowice	88	71	46	58	0	75	0	0	21	8
Bytom	100	14	23	100	0	72	0	0	36	6
Chorzów	100	10	0	0	0	7	0	0	3	0
Gliwice	100	58	23	27	0	78	12	8	0	4
Łaziska Górne	100	76	0	0	0	53	0	0	0	0
Mikołów	100	94	70	64	15	82	3	27	64	0
Mysłowice	100	55	20	15	0	70	10	45	15	0
Orzesze	100	81	0	2	5	9	2	0	5	0
Piekary Śl.	100	88	4	8	0	79	4	0	0	0
Pyskowice	95	45	14	18	5	55	23	5	9	0
Ruda Śl.	100	46	0	0	0	63	4	0	0	0
Siemianowice Śl.	100	75	55	60	0	85	0	0	10	0
Świętochłowice	97	24	3	0	0	52	0	0	3	0
Tarnowskie Góry	100	74	50	2	0	43	0	7	7	0
Tychy	100	65	31	30	4	12	0	0	0	0
Zabrze	100	15	0	0	0	57	7	0	0	0
średnia	99	56	21	24	2	56	4	6	11	1
Dąbrowskie										
Będzin	91	30	20	30	0	9	0	4	4	0
Czeladź	92	83	0	0	0	17	4	0	0	0
Dąbrowa Górna	91	49	2	2	0	60	0	0	0	0
Łazy	100	9	34	29	0	71	0	0	0	0
Sosnowiec	82	18	0	0	0	18	0	12	0	0
Zawiercie	100	64	0	0	0	8	16	0	0	0
średnia	93	42	9	10	0	31	3	3	1	0
Zachodniokrakowskie										
Chrzanów	100	30	0	0	0	65	1	50	0	0
Jaworzno	94	54	40	38	0	84	8	82	6	0
Chelmek	96	71	0	0	0	43	0	7	7	0
średnia	97	52	13	13	0	64	3	46	4	0
Olkuskie										
Olkusz	100	27	0	0	0	73	0	14	23	0
Bukowno	100	58	0	0	0	90	6	3	13	0
średnia	100	43	0	0	0	82	3	9	18	0
Ogółem średnia	97	51	16	18	1	53	4	10	8	1

dentów z Mikołowa. Pozostałe miasta Polski wymieniła nieznaczną część respondentów z Katowic i Bytomia.

Ogólnie można stwierdzić, że w świadomości respondentów z regionu katowickiego pojęcie Śląska odnosi się obecnie przede wszystkim do miast konurbacji, a w mniejszym natężeniu — do całego woj. katowickiego. Na małopolskich obszarach tego województwa pojęcie to rozprzestrzenia się w sposób zróżnicowany. W Zagłębiu Dąbrowskim jest ono zaszczipiane drogą egzogeniczną, przy pewnym oporze psychologicznym zbiorowości lokalnej, w okręgu chrzanowskim natomiast — drogą endogeniczną; pojęcie Śląska jest tam przyjmowane bez poważniejszych oporów psychicznych, a niekiedy kojarzone z postępem i awansem społecznym. Pełna ilustracja empiryczna tego stwierdzenia wymagałaby jednak dodatkowych badań.

Część respondentów, wprawdzie nieznaczną, wymieniała jako miasta na Śląsku takie, które są oddalone od jego wschodniej i północnej rubieży o ponad 100 km (Iwonicz Zdr., Mielec, Piotrków Tryb., Leszno). Sugeruje to istnienie wyspecjalizowanych kanałów informacji, którymi rozprzestrzeniają się wyobrażenia o Śląsku oraz jego stereotypy (por. rozdz. 11).

WNIOSKI

Analiza empiryczna wykazała, że mimo istnienia rubieży kulturowej między Śląskiem a Małopolską proces integracji społecznej w regionie katowickim jest w toku. Obejmuje on integrację świadomościową dawnych obszarów małopolskich z górnośląskim rdzeniem regionu. W procesie integracji zanikają rozbieżności między postrzeganym a sentymentalnym układem regionalnym, tak by ten pierwszy przestał się wydawać dziwaczny. Obecnie świadomość regionalna jest jednak dosyć słaba. Z jednej strony wynika to z ogólnopolskiego kryzysu regionalizmu, z drugiej — ze specyficznych cech regionu katowickiego. Region ten charakteryzuje się znacznymi migracjami brutto przy nieznacznym saldzie migracji, co oznacza znaczne napływy i odpływy, a niewielką efektywność migracji. Ta przepływowość migracyjna, wynikająca z rozległości i atrakcyjności regionalnego rynku pracy (por. rozdz. 4), powoduje, że słaba świadomość regionalna staje się zjawiskiem strukturalnym. Imigranci napływają bowiem do regionu ze słabą lub obcą świadomością regionalną, odpływają natomiast z regionu osoby o ukształtowanej świadomości regionalnej.

Rozbudzenie lub wzmocnienie świadomości regionalnej można osiągnąć przez świadome działanie. Duże możliwości, mało dotychczas wykorzystywane, ma w tej mierze samorząd terytorialny. Ważnym kierunkiem działania byłoby także zespolenie niespójnego systemu kształtowania świadomości regionalnej, który obecnie wciąż kształtuje podwójną świadomość.

Zbigniew Rykiel

10. WYOBRAŻENIA I STEREOTYPY ŚLĄSKA

POJĘCIE ŚLĄSKA A BADANIE WYOBRAŻEŃ O NIM

Badanie wyobrażeń i stereotypów Śląska wymaga określenia przedmiotu analizy, a więc zdefiniowania pojęcia Śląska. Pojęcie to — jak wskazano w rozdziale 9 — podlegało ewolucji w ciągu stuleci.

Jako terytorium plemienne Ślężan Śląsk był pojęciem niezbyt precyzyjnym, określającym obszar o szerokich granicach strefowych. Bardziej precyzyjne granice ustalono po raz pierwszy w 1000 r., kiedy to założono biskupstwo wrocławskie. Granice diecezji wrocławskiej były ramami, w których ukształtował się Śląsk jako jedna z dzielnic Polski, chociaż nazwy *Śląsk* zaczęto używać w tym znaczeniu dopiero w XII w.

Południowa granica Śląska, oddzielająca go od Czech i Moraw, biegła zasadniczo głównym pasmem Sudetów. Przynależność ziemi kłodzkiej i opawskiej była chwiejna. Ta pierwsza stanowiła część Czech aż do 1742 r.; w XI i XII w. znajdowała się ona przejściowo pod panowaniem władców Polski i książąt śląskich, obejmując wówczas rejon Broumova, a nie obejmując Kudowy. Ziemia opawska była od XI do XIV w. częścią Moraw, po czym ustaliła się jej przynależność do Śląska. Po zajęciu Śląska przez Prusy (1742) przy Austrii pozostała — wraz z Czechami i Morawami — część księstwa nyskiego, karniowskiego i opawskiego oraz całe cieszyńskie, a Opawa została stolicą Śląska Austriackiego.

Wschodnia granica Śląska, oddzielająca go od Małopolski, biegła pierwotnie wododziałem Odry i Wisły. W 1179 r. przyłączono do Śląska ziemię bytomską i oświęcimską, a w 1247 — zatorską. Po wykupie księstwa siewierskiego (1443) przez biskupów krakowskich, oraz oświęcimskiego (1457) i zatorskiego (1494) przez królów polskich, ustaliła się z końcem XV w. wschodnia granica Śląska. Granicę tę można uznać za tradycyjną, gdyż przetrwała ona jako granica polityczna do wybuchu II wojny światowej, chociaż Bytom i Pszczyzna aż do 1821 r. należały do diecezji krakowskiej.

Północna granica Śląska, oddzielająca go od Wielkopolski, opierała się na górnej Prośnie, a dalej biegła zasadniczo wododziałem Baryczy i Obry, obejmując pierwotnie rejon Ostrzeszowa, który w XII w. wszedł na trwałe w skład Wielkopolski, chociaż aż do 1821 r. pozostawał w granicach diecezji wrocławskiej. Rejon Wschowy, pier-

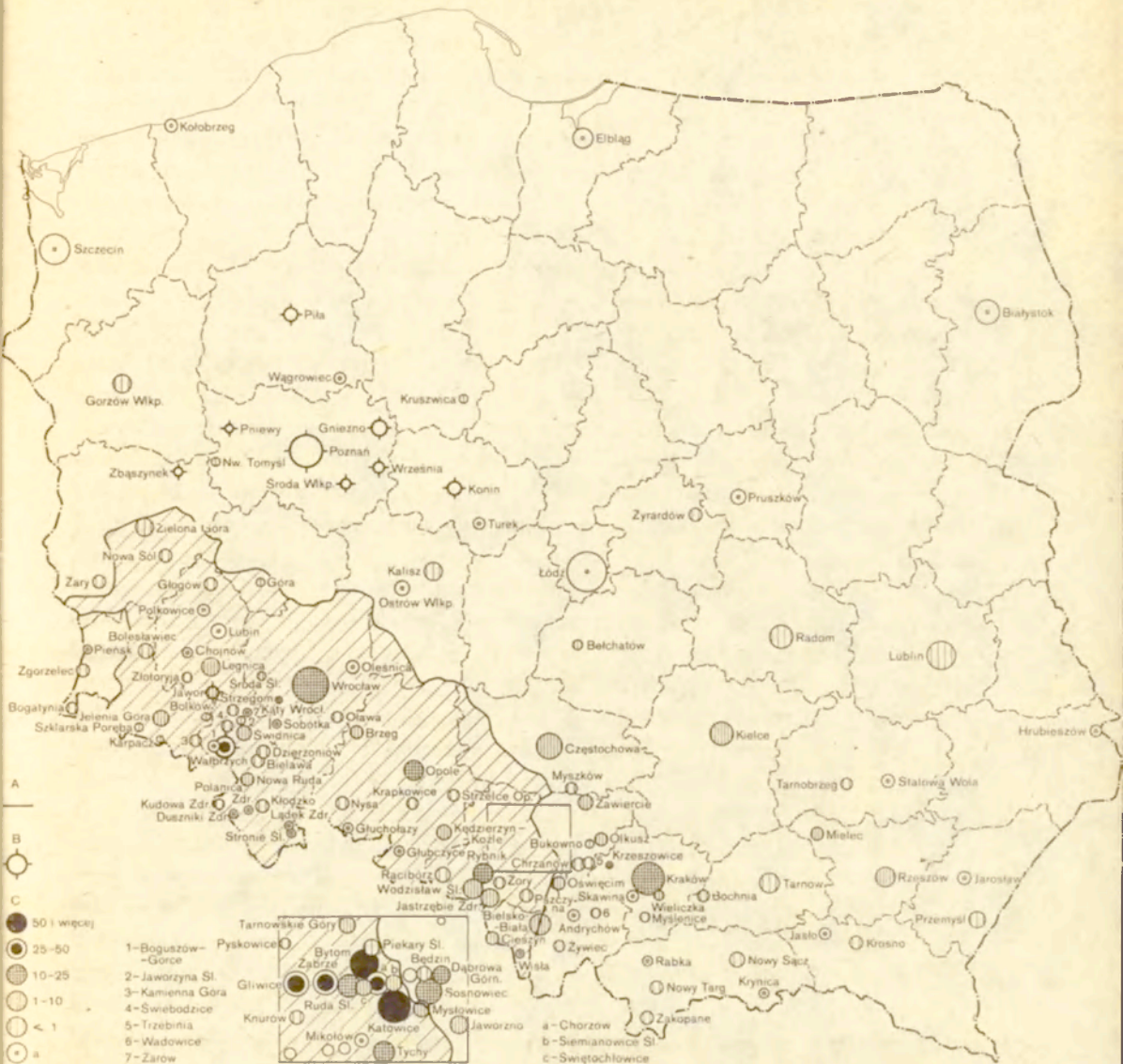
wotnie wielkopolski, wszedł w XII w. w skład Śląska, lecz w 1343 r. powrócił do Wielkopolski. W wyniku traktatu wersalskiego (1919) przyznano go Niemcom, w ramach których zachował formalny związek z Wielkopolską, należąc do tzw. Marchii Pogranicznej (*Grenzmark Posen-Westpreussen*). Po likwidacji Marchii bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej (1939) Wschowę przyłączono do Śląska. Po wyzwoleniu w 1945 r. włączono Wschowę do woj. poznańskiego, a następnie (1950) do zielonogórskiego i (1975) leszczyńskiego, przez co utraciła ona związki ze Śląskiem.

Północno-zachodnia granica Śląska, oddzielająca go od ziemi lubuskiej, a następnie Brandenburgii, biegła początkowo wzdłuż linii Międzyrzecz — Gubin, pozostawiając Świebodzin, Sulechów, Krosno Odrzańskie i Zieloną Górę po stronie śląskiej, Międzyrzecz i Skwierzynę — po wielkopolskiej, Gubin — po łużyckiej, a Sulęciny i Rzepin — po lubuskiej. Ziemia lubuska należała do Śląska od połowy XII do połowy XIII w. W 1482 r. Marchia Brandenburska opanowała Krosno Odrzańskie i Sulechów, odcinając na ponad trzy wieki rejon Świebodzina od reszty Śląska. Świebodzin został opanowany przez Marchię Brandenburską przejściowo pod koniec XVII w., a ostatecznie włączony do Brandenburgii w ramach państwa pruskiego w 1815 r. W 1945 r. włączono do woj. poznańskiego Zieloną Górę, a w 1950 r. do woj. zielonogórskiego także Głogów, Przemków, Szprotawę, Żagań, Kożuchów i Nową Sól.

Zachodnia granica Śląska, oddzielająca go od Łużyc, biegła wzdłuż Kwisy i Bobru, z klinem dochodzącym do Nysy Łużyckiej i nieznacznie ją przekraczającym koło Przewozu powyżej Łęknicy. Granica ta, jeśli nie liczyć drobnych zmian lokalnych, przetrwała aż do Kongresu Wiedeńskiego. W 1815 r. przyłączono do Śląska pruskiego trzy powiaty łużyckie odebrane Saksonii: lubański, zgorzelecki (po obu stronach Nysy) i rozborski (niem. *Rothenburg*), a w 1825 r. — także pow. wojerecki (niem. *Hoyerswerda*). W 1945 r. przyłączono do woj. wrocławskiego rejon Żar i Lubska z Łużyc Dolnych (dawna Brandenburgia) i rejon Bogatyni z Łużyc Górnych (dawna Saksonia), lecz już w 1950 r. odłączono Żary i Lubsko do woj. zielonogórskiego.

Przechodząc do definicji operacyjnej pojęcia Śląska, przyjęto, że do celów niniejszej analizy będzie się je utożsamiać z terytorium Śląska objętym granicami z końca XVIII w. (ryc. 24), z których większość przetrwała do XX w. Punktem wyjścia do badań wyobrażeń i stereotypów Śląska było stwierdzone empirycznie rozszerzanie się zasięgu pojęcia Śląska na wschodzie (rozdz. 9) i hipoteza o zawężaniu się tego pojęcia na zachodzie (Rykiel 1985e). Stwierdzono również, że zasób informacji o Śląsku, jakim dysponują respondenci, rozprzestrzenia się przez wyspecjalizowane kanały informacji, obejmujące skojarzenia nie przestrzenne, takie jak podobieństwo nazw miast oraz istnienie hut i słynnych klubów piłkarskich (Rykiel 1985e). Sugeruje to istnienie stereotypu Śląska.

Powyższe stwierdzenia i hipotezy sformułowano na podstawie badań ankietowych w regionie katowickim. Ich weryfikacji postanowiono dokonać przez przeprowadzenie podobnych badań poza tym regionem. W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w ośmiu miastach wielkopolskich.

Ryc. 24. Miasta na Śląsku w opinii respondentów z Wielkopolski i Dolnego Śląska

A – granice Śląska z 1790 r. (schematycznie); B – miasta badane; C – odsetek respondentów wskazujących dane miasto jako miasto na Śląsku; a – pojedynczy respondenci

Towns in Silesia as perceived by respondents from Greater Poland and Lower Silesia

A – Silesian boundaries, 1790 (schematic); B – surveyed towns; C – percentage of respondents who indicated the given town as one in Silesia; a – single respondents

skich i dwóch dolnośląskich. Badanie przeprowadzono wiosną 1985 r. wśród 739 uczniów ósmych klas szkół podstawowych (699 z Wielkopolski i 40 z Dolnego Śląska). Respondentom zadano dwa pytania merytoryczne: 1) wymień miasta na Śląsku, 2) jakie cechy i zjawiska są, twoim zdaniem, charakterystyczne dla Śląska?

ANALIZA ZASIĘGU POJĘCIA ŚLĄSKA

Poproszenie respondentów o wymienienie miast na Śląsku miało na celu zidentyfikowanie pojęcia Śląska w ich świadomości. Spośród nazw wymienionych przez respondentów odrzucono przy analizie wyników te nazwy, które nie są nazwami miast, a także przyjęto, iż miasto zostało wymienione, jeśli wymieniono nazwę dzielnicy tego miasta. Tak więc np. wymienienie Szombierek traktowano jak wymienienie Bytomia, a Radlina — jak Wodzisławia Śl.

Przyjmując takie założenia, stwierdzono, że 90% respondentów wymieniło Katowice, 76% — Bytom, ponad 40% — Zabrze, Chorzów i Gliwice, 32% — Sosnowiec, mniej niż 30%, lecz więcej niż 20% — Wałbrzych, Wrocław, Kraków i Rudę Śl., a po kilkanaście procent — Rybnik, Tychy, Opole i Dąbrowę Górniczą. Mniejsze grupy respondentów wymieniały przede wszystkim miasta dolnośląskie (zwłaszcza sudeckie) i miasta regionu katowickiego oraz liczne miasta małopolskie (zwłaszcza Częstochowę, Kielce, Rzeszów i Mielec) oraz Bełchatów. Wliczając miasta wskaźwane sporadycznie, bądź nawet przez pojedyncze osoby, można stwierdzić, że pojęcie Śląska rozciąga się w świadomości respondentów wzdłuż południowej i zachodniej granicy Polski — od Hrubieszowa i Przemyśla po Gorzów Wlkp. i Szczecin, choć nie jest to obszar jednakowo intensywnie utożsamiany z tym pojęciem. Miasta, które — zdaniem respondentów — znajdują się na Śląsku, są położone na obszarze 36 województw, w tym koszalińskiego, poznańskiego, bydgoskiego, elbląskiego, białostockiego, stołecznego, radomskiego i lubelskiego.

Obraz przedstawiony na rycinie 24 jest zgeneralizowany. Szczegółowsza analiza wykazała, że — biorąc pod uwagę liczbę wymienionych miast — najczęściej były wymieniane miasta dolnośląskie. Na drugim miejscu znajdowały się miasta małopolskie, na trzecim — górnośląskie miasta konurbacji katowickiej, a na czwartym — górnośląskie miasta regionu katowickiego poza konurbacją (tab. 15). Liczba wymienionych miast dolnośląskich i małopolskich wykazuje największą zmienność w przekroju zbiorowości respondentów z poszczególnych badanych miast. Gdyby zsumować górnośląskie miasta w konurbacji i poza nią, to okazałoby się, że górnośląskie miasta regionu katowickiego były wymieniane najczęściej. Dwie kolejne pozycje zajmują miasta dąbrowskie i „pozostałe”, których liczba przekracza o połowę „inne miasta górnośląskie”, tj. miasta Śląska Opolskiego. Miast zachodniokra-kowskich wymieniono nieco więcej niż miast Śląska Cieszyńskiego, tych zaś tylko nieznacznie więcej niż miast łżyckich.

Udział miast z poszczególnych obszarów postrzeganych jako miasta na Śląsku jest jednak odmienny w opinii respondentów dolnośląskich niż wielkopolskich. W tych pierwszych bezwzględna przewagę mają miasta dolnośląskie, których liczba przekracza niemal o połowę wszystkie miasta pozostałe łącznie. Jest to szczególnie wyraźne wśród respondentów z Jawora, gdzie miasta dolnośląskie stanowią 80% wymienionych miast.

Wśród respondentów wielkopolskich najliczniej reprezentowane są miasta małopolskie, które ustępują jedynie zsumowanym miastom górnośląskim regionu katowickiego. W Środzie Wlkp. i Zbąszynku przeważają jednak miasta dolnośląskie, a we

Tabela 15. Miasta postrzegane jako miasta na Śląsku; liczba miast

Miasta badane Miasta wymienione											Średnia dla miast		Ogółem	
	Poznań	Gniezno	Września	Środa Wlkp.	Pniewy	Zbąszynek	Pila	Konin	Wałbrzych	Jawor	wielkopolskich	do małopolskich		
Górnośląskie w konurbacji	8	9	9	8	7	5	8	6	4	1	7,5	2,5	6,5	
Górnośląskie poza konurbacją, lecz w woj. katowickim	10	7	9	7	8	6	2	4	2	0	6,5	1,0	5,4	
Inne górnośląskie	2	3	2	0	4	2	0	2	1	1	1,8	1,0	1,7	
Śląska Cieszyńskiego	2	2	1	1	1	0	1	1	1	0	1,1	0,5	1,0	
Dolnośląskie	6	11	12	10	12	8	0	4	12	21	7,9	16,5	9,6	
Łużyckie	1	1	0	0	2	1	0	1	2	1	0,8	1,5	0,9	
Dąbrowskie	4	2	3	4	4	4	2	3	1	1	3,3	1,0	2,8	
Zachodniokrakowskie	2	1	2	1	3	1	1	0	0	0	1,4	0,0	1,1	
Inne małopolskie	15	18	13	6	11	5	4	10	4	0	10,3	2,0	8,6	
Pozostałe	3	6	7	0	4	1	0	2	0	0	2,9	0,0	2,3	
Razem	401	53	60	58	37	56	33	18	33	27	26	43,5	26,5	40,1
Brak odpowiedzi	3	0	0	0	2	0	0	0	4	0	0	1,1	0,0	0,9
Liczba respondentów	176	76	161	72	67	67	20	20	19	21	82	20	68	

Września są one wymieniane niemal tak samo często jak małopolskie. Drugie miejsce zajmują miasta dolnośląskie, a dwie dalsze pozycje — górnośląskie miasta konurbacji i górnośląskie miasta regionu katowickiego poza konurbacją, jednakże w Poznaniu, Środzie Wlkp., Zbąszynku i Koninie znajdują się one na drugim miejscu, w Pile natomiast — gdzie w ogóle nie wymieniono miast dolnośląskich i Śląska Opolskiego — na pierwszym. Liczba wymienionych miast regionu katowickiego poza konurbacją przekracza tylko dwukrotnie liczbę miast dąbrowskich i „pozostałych”. Liczba wymienionych miast dąbrowskich jest niemal dwukrotnie wyższa niż liczba miast Śląska Opolskiego. Liczba tych ostatnich tylko nieznacznie przekracza liczbę wymienionych miast zachodniokrakowskich, które są wymieniane częściej niż miasta Śląska Cieszyńskiego. W Poznaniu liczba wymienionych miast górnośląskich regionu katowickiego poza konurbacją przekracza liczbę wymienionych miast konurbacji.

Jako inną miarę analizowanego zjawiska przyjęto odsetek respondentów, którzy wymienili miasto najczęściej wskazywane w swej zbiorowości lokalnej jako miasto na Śląsku (tab. 16). W tym wypadku zdecydowanie najczęściej wskazywano miasta górnośląskie konurbacji; we wszystkich dziesięciu badanych miastach były to Katowice, które we wszystkich miastach wielkopolskich wymieniało co najmniej 3/4 respondentów. Na drugim miejscu znajdowały się miasta Zagłębia Dąbrowskiego

(w wszystkich 10 wypadkach Sosnowiec). Trzecie miejsce zajmowały miasta dolnośląskie (w 4 wypadkach Wrocław, w 4 — Wałbrzych, w 1 Legnica, w 1 — nie wymieniono żadnego miasta dolnośląskiego), wymieniane tylko nieznacznie częściej niż miasta małopolskie (w 9 wypadkach Kraków, w 1 nie wymieniano miast małopolskich). Na piątym miejscu znalazły się górnośląskie miasta regionu katowickiego poza konurbacją (Rybnik, Jastrzębie Zdr., Tychy, Piekary Śl.), a na szóstym — miasta Śląska Opolskiego (w 10 wypadkach Opole).

Przedstawiona wyżej struktura odpowiedzi respondentów z 10 miast odpowiada również w przybliżeniu strukturze odpowiedzi respondentów wielkopolskich. W odpowiedziach respondentów dolnośląskich natomiast górnośląskie miasta konurbacji zajmują wprawdzie ogólnie również pierwszą pozycję, lecz wymienia je tylko 1/3 respondentów (2/3 z Wałbrzycha i 1/20 z Jawora). Wyprzedzają one tylko nieznacznie miasta dolnośląskie, które w odpowiedziach respondentów z Jawora zajmują zdecydowanie pierwsze miejsce. Trzecie miejsce zajmują miasta Śląska Opolskiego, nieznacznie wyprzedzając miasta małopolskie i dąbrowskie.

Ogólnie można więc stwierdzić, że pojęcie Śląska odnosi się w największym stopniu do miast regionu katowickiego, miast dolnośląskich i małopolskich. Te ostatnie są postrzegane jako miasta na Śląsku zwłaszcza przez respondentów z Wielkopolski, respondenci z Dolnego Śląska wskazują natomiast raczej miasta własnego regionu.

Zastosowana metoda badania zasięgu pojęcia Śląska powoduje, że wyniki mają przestrzennie nieciągłą postać punktową, a nie powierzchniową. Chcąc uzyskać bardziej poglądową i pozwalającą na wyższy poziom uogólnień powierzchniową

Tabela 16. Miasta postrzegane jako miasta na Śląsku; odsetek odpowiedzi odnoszących się do najczęściej wymienianego miasta na danym obszarze

Miasta badane \ Miasta wymienione	Miasta badane										Razem miasta		Ogółem
	Poznań	Gniezno	Września	Środa Wlkp.	Pniewy	Zbąszynek	Piła	Konin	Wałbrzych	Jawor	wielkopolskie	dolnośląskie	
Górnośląskie w konurbacji	92	99	96	97	75	100	100	83	63	5	93	33	90
Górnośląskie poza konurbacją, lecz w woj. katowickim	19	41	18	14	27	10	35	18	5	—	21	3	19
Inne górnośląskie	6	45	7	—	24	7	—	7	26	10	12	18	12
Śląska Cieszyńskiego	4	8	7	6	1	—	5	2	26	—	4	13	4
Dolnośląskie	15	45	27	17	42	67	—	15	19	48	23	27	25
Łużyckie	3	1	—	—	3	1	—	2	2	5	1	5	1
Dąbrowskie	31	25	26	29	34	70	30	30	16	5	33	10	32
Zachodniokrakowskie	2	1	4	1	7	3	10	—	—	—	2	—	2
Inne małopolskie	23	29	21	11	18	39	25	20	21	—	22	10	22
Pozostałe	1	4	2	—	5	1	—	5	—	—	2	—	2

postać wyników badań ankietowych, przedstawiono je za pomocą mapy izarytmicznej (ryc. 25). Przyjmując za zasięg Śląska w świadomości respondentów izolinię 1%, można stwierdzić, że Śląsk przedstawia się jako powierzchnia o bardzo skomplikowanym kształcie, rozpościerająca się między Gorzowem Wlkp. a Krosnem i podchodząca pod Łódź oraz Kalisz. Zwracają uwagę głębokie wcięcia izolunii, przez co

Ryc. 25. Śląsk w świadomości respondentów z Wielkopolski i Dolnego Śląska (odsetek respondentów uznających zaznaczony obszar za część Śląska)

Silesia as perceived by respondents from Greater Poland and Lower Silesia (percentage of respondents who recognized the indicated area as part of Silesia)

obszary nie uznane za śląskie podchodzą pod samą konurbację katowicką i Wałbrzych oraz na przedpola Wrocławia.

Przy bardziej rygorystycznej delimitacji, tj. przy przyjęciu poziomu 10% respondentów, Śląsk przedstawia się w postaci pięciu izolowanych wysp: wokół Wałbrzycha, Wrocławia, Opola, Krakowa i aglomeracji katowickiej wraz z Rybnikiem. Przy przyjęciu poziomu 25% respondentów, Śląsk przedstawia się jako konurbacja katowicka oraz centrum Wałbrzycha, Wrocław znajduje się natomiast tuż poniżej tego poziomu. W tym sensie można by więc wnioskować o utożsamianiu się pojęcia Śląska z regionem katowickim, bądź nawet z konurbacją. Przy przyjęciu poziomu 50% respondentów, pojęcie Śląska zawęży się do centrum konurbacji. To ostatnie można więc uznać za rdzeń Śląska w świadomości respondentów, gdyż jest to jedyny obszar, który utożsamia z pojęciem Śląska aż połowa respondentów.

ANALIZA WYOBRAŻEŃ ŚLĄSKA

Postawienie respondentom pytania, jakie cechy i zjawiska są — ich zdaniem — charakterystyczne dla Śląska, miało na celu umożliwienie identyfikacji skojarzeń bądź innych mechanizmów myślowych powodujących, że wymieniano takie a nie inne miasta jako miasta na Śląsku. Zestaw ponad 30 głównych typów skojarzeń z pojęciem Śląska przedstawiono w tabeli 17.

Ponad 3/4 respondentów wymieniło zespół cech związanych z węglem i górnictwem; wśród respondentów z Gniezna odsetek ten przekraczał nawet 90, w Pile natomiast nie przekraczał 20. Na drugim miejscu wśród cech i zjawisk charakterystycznych dla Śląska znalazł się zespół cech związanych z zanieczyszczeniem powietrza, które wymieniła ponad połowa respondentów. Wśród respondentów z Wałbrzycha i Środy Wilk. odsetek wskazujących ten zespół cech przekraczał 90, przez co zanieczyszczenie powietrza było uznawane w tych dwóch miastach za najbardziej charakterystyczną cechę Śląska. W Jaworze i Pile zanieczyszczenie powietrza kojarzyło natomiast ze Śląskiem nie więcej niż 1/10 respondentów.

Na trzecim miejscu wśród cech charakterystycznych Śląska znalazł się zespół skojarzeń związanych z przemysłem, za którym wypowiedziało się nieco mniej niż połowa respondentów, przy czym w Gnieźnie odsetek ten wynosił 80, a w Jaworze tylko 10. Dwie dalsze pozycje zajmuje zespół cech charakteryzujących konurbację (zagęszczenie miast, zabudowy i ludności) oraz związanych ze skażeniem środowiska; oba te zespoły cech były wymieniane przez ponad 1/4 respondentów. Zespół cech związanych z konurbacją wymienili wszyscy respondenci z Piły (dla których jest to najbardziej charakterystyczna cecha Śląska) i ponad połowa z Gniezna, nie miał natomiast takich skojarzeń żaden respondent ze Zbąszynka. Również zdecydowana większość respondentów z Piły i niemal połowa z Gniezna wymieniła zespół cech związanych ze skażeniem środowiska, żaden z respondentów z Jawora nie wiązał natomiast tego zespołu cech ze Śląskiem. Jest ciekawe, że zanieczyszczenie powietrza łączyło się w opinii respondentów z innym syndromem niż skażenie śro-

Tabela 17. Cechy Śląska; odsetek respondentów z poszczególnych miast wymieniających cechy Śląska

Cechy i zjawiska charakterystyczne dla Śląska	Miasta badane										Razem miasta		Ogółem
	Poznań	Gniezno	Września	Środa Wlkp.	Pniewy	Zbąszynek	Piła	Konin	Wałbrzych	Jawor	wielkopolskie	dolnośląskie	
Górnictwo:													
węgiel, kopalnie, górnictwo, szyby, kopaliny	85	92	61	79	64	82	20	72	63	50	74	55	76
rudy żelaza, metali	3	3	11	—	—	—	—	—	—	—	4	—	3
węgiel brunatny	3	11	3	—	—	—	—	3	—	—	3	—	3
sól kamienna	1	—	2	—	—	1	—	3	—	—	1	—	1
siarka	3	3	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
ropa naftowa	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	0	—	0
Przemysł:													
przemysł, fabryki, uprzemysłowienie, krajobraz przemysłowy	26	80	32	60	40	40	55	63	63	10	43	35	43
huty, hutnictwo	16	39	16	15	12	22	35	12	5	—	19	3	18
koksownie	—	—	—	—	—	—	—	—	21	—	—	10	1
elektrownie, energetyka	1	1	—	3	—	—	—	—	—	—	1	—	1
przemysł chemiczny	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Gospodarka:													
gospodarka ciężka praca (lecz dobrze płatna)	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
gęsta sieć kolejowa	—	12	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1
rolnictwo, zatrudnienie w rolnictwie	—	—	4	—	4	—	—	—	—	—	1	—	1
słabe, nisko wydajne rolnictwo, słabe gleby	—	1	—	—	—	—	5	—	—	—	0	—	0
—	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	0	—	0
Środowisko:													
zanieczyszczenie (zatrucie) powietrza, zapylenie, zadyminienie, kominy, dymy, sadze, smog, spaliny, gazy, opary, smród, pył, kurz, brud, szarość, ponurość, zniszczenie drzew i lasów, balagan	63	66	32	90	57	64	10	37	95	5	55	48	54

Tabela 17 c.d.

Cechy i zjawiska charakterystyczne dla Śląska	Miasta badane										Razem miasta		Ogółem
	Poznań	Gniezno	Września	Środa Wilkp.	Pniewy	Zbąszynek	Piła	Konin	Wałbrzych	Jawor	wielkopolskie	dolnośląskie	
zanieczyszczenie (skażenie, zatrucie) środowiska, wód, gleb; ścieki, brak oczyszczalni; zagrożenie dla zdrowia, zachorowania	15	49	26	15	40	21	85	25	32	—	27	15	26
hałdy, zwąły węgla, ziemi	6	—	17	35	1	3	—	5	5	—	10	3	9
szkody górnicze, tąpnięcia, wstrząsy tektoniczne	5	12	1	11	6	—	—	7	—	—	5	—	5
mało zieleni, drzew, roślinności, lasów, pól uprawnych	1	1	1	4	15	6	—	—	5	—	3	3	3
brak wody	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
hałas, gwar	1	—	—	—	3	3	—	2	—	—	1	—	1
ochrona środowiska, oczyszczanie wód, sadzenie zieleni	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
parki, lunapark chorzowski	—	1	—	—	6	—	—	—	—	—	1	—	1
złe warunki klimatyczne (naturalne)	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Krajobraz:													
wyżyny, kotliny, teren pagórkowaty, krajobraz (teren) wyżynny	6	18	6	—	7	—	35	5	—	15	7	8	7
góry, teren górzysty	3	4	2	1	6	—	—	5	—	20	3	10	3
niziny	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5	0	3	0
widoki, położenie, krajobraz (inny, odmienny, zróżnicowany, charakterystyczny, ładny)	1	3	4	—	4	—	—	2	—	—	2	—	2
uzdrowiska	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	0	—	0
Spoleczeństwo:													
zagęszczenie miast, zabudowy, ludności	20	59	23	33	19	—	100	13	11	20	26	15	26
gwara, akcent, inna mowa, sposób													

Tabela 17 c.d.

Cechy i zjawiska charakterystyczne dla Śląska	Miasta badane										Razem miasta		Ogółem
	Poznań	Gniezno	Września	Środa Wlkp.	Pniewy	Zbąszczyk	Piła	Konin	Walbrzych	Jawor	wieko- polskie	dolnośląskie	
mówienia, dziwny (śmieszny) język	6	5	32	33	13	16	85	10	5	5	19	5	18
folklor, kultura, obyczaje, zwyczaje ludowe, ubiór, stroje ludowe, tradycje (ludowe)	1	4	6	—	7	—	95	2	—	—	5	—	5
sport, piłka nożna, kluby piłkarskie	1	—	—	19	16	—	—	—	—	—	4	—	4
Inne specyficzne*	5	16	6	3	13	—	—	15	—	10	6	8	6
Brak odpowiedzi	5	—	—	—	4	—	—	—	—	—	2	—	2

* Wymienione tylko w jednym badanym mieście przez nie więcej niż 3 osoby, jeśli stanowiły one nie więcej niż 50% respondentów ze swego miasta i mniej niż 1% respondentów ze swej grupy miast.

dowiska. To pierwsze postrzegano głównie w kategoriach estetycznych, to drugie natomiast w kategoriach zagrożeń społecznych.

Na dwóch dalszych pozycjach znajduje się hutnictwo oraz gwara; każda z tych cech została wymieniona przez niemal 1/5 respondentów. O ile jednak stopień kojarzenia Śląska z hutami jest słabo zróżnicowany w przestrzeni 10 badanych zbiorowości lokalnych, o tyle stopień kojarzenia Śląska z gwarą jest bardziej zróżnicowany. Skojarzenie takie wykazywało ponad 4/5 respondentów z Piły oraz 1/3 ze Środy Wlkp. i Wrześni, lecz tylko nieznaczny odsetek respondentów z Poznania, Gniezna i miast dolnośląskich. Kojarzenie Śląska z hutami nosi znamiona stereotypu, o czym może np. świadczyć wymienienie Huty im. Lenina przez 30% respondentów z Gniezna wśród cech charakterystycznych Śląska. Skojarzenie takie było niewątpliwie wśród respondentów znacznie częstsze, o czym świadczy wysoka — dziewiąta — pozycja Krakowa na liście miast lokowanych przez respondentów na Śląsku. Należy jednak podkreślić, że wśród respondentów zaliczonych do zwolenników śląskości Krakowa wyraźna mniejszość wymieniła nazwę Nowej Huty, podczas gdy większość wymieniła nazwę Krakowa; wyjątek stanowili respondenci z Piły, którzy wymieniali wyłącznie nazwę Nowej Huty. Znamiona stereotypu nosi również kojarzenie Śląska z wszelkim górnictwem (tab. 17). Szczególnie charakterystyczna wydaje się tu wypowiedź jednego z respondentów z Wrześni: „jest wiele kopalń i w każdej coś się wydobywa”.

Listę cech najbardziej — zdaniem respondentów — charakterystycznych dla Śląska zamykają hałdy (kojarzące się ze Śląskiem zwłaszcza respondentom ze Środy Wlkp. i Wrześni) oraz krajobraz wyżynny (który wymieniali zwłaszcza respondenci z Piły, Gniezna i Jawora), które to cechy wymieniło mniej niż 1/10 respondentów. Ta

ostatnia cecha ma znamiona stereotypu szkolnego, tj. wypowiedzi „pod nauczyciela”. Świadczy o tym zwłaszcza wypowiedź jednego z respondentów z Gniezna, określającego Śląsk jako „wyżynę zwaną Krainą Wyżynno-Niziną”.

Te dziewięć omówionych wyżej zespołów cech obejmuje — jak wynika z analizy tabeli 17 — wyraźną większość zmienności całkowitej wyobrażeń Śląska w świadomości respondentów. Do cech charakterystycznych Śląska w opinii respondentów z niektórych tylko miast można ponadto zaliczyć szkody górnicze (Gniezno, Środa Wlkp., Konin), piłkę nożną (Środa Wlkp., Pniewy), folklor (który wymienili prawie wszyscy respondenci z Piły), koksownie (Wałbrzych), góry (Jawor), niedostatek zieleni (Pniewy) oraz rudy żelaza (Września). Można sądzić, że skojarzenia z piłką nożną więcej respondentów faktycznie miało niż to wprost stwierdziło. Można to wynioskować ze względnie wysokiej pozycji Mielca na liście miast śląskich (umieszczało go tam np. 3% respondentów z Poznania) oraz z kontekstu, w jakim się tam pojawiał.

W Gnieźnie, Koninie, Pniewach i Jaworze zauważalny odsetek respondentów wymieniał ponadto cechy specyficzne dla opinii niewielkich grup respondentów. W Gnieźnie np. 4% respondentów wskazywało na gospodarkę rabunkową („chodzi o minerały, a nie o życie i zdrowie człowieka”). W tymże Gnieźnie 4% respondentów jako cechę charakterystyczną Śląska wymieniło „dużo lasów, bujne trawy i łąki”, z czego 3% podkreśliło, iż chodzi o Dolny Śląsk. Także w Gnieźnie 3% respondentów wymieniło czyste i zdrowe powietrze, przy czym 1% wspomniało, że odnosi się to do „innej części Śląska”. Z kolei 5% respondentów z Poznania i 4% z Pniew nie ujawniło żadnych skojarzeń z pojęciem Śląska.

Należy stwierdzić, że w wypowiedziach części respondentów można dostrzec związek między cechami przypisywanymi Śląskowi a miastami rzeczywiście charakteryzującymi się tymi cechami, które są wymieniane jako miasta na Śląsku. Tak więc np. łączono sól kamienną jako cechę Śląska z wymienianiem Wieliczki i Bochni na liście miast śląskich, siarkę — z Tarnobrzegiem, węgiel brunatny — z Turoszowem, ropę naftową — z Jasłem i Krosnem itd. W wypowiedziach innej części respondentów można natomiast zaobserwować brak spójności logicznej między odpowiedziami na pierwsze i drugie pytanie. Tak więc np. wymienienie gwary jako cechy Śląska łączy się z wpisaniem Krakowa czy Przemysła na listę miast śląskich.

STEREOTYPY ŚLĄSKA

Według definicji słownikowej stereotyp jest funkcjonującym w świadomości społecznej uproszczonym, zniekształconym i zabarwionym wartościująco obrazem rzeczywistości. Stereotypy powstają na skutek wielokrotnie powtarzanego kojarzenia pewnych symboli z pewną kategorią zjawisk i z trudem poddają się weryfikacji w świetle faktów. Analiza zasięgu pojęcia Śląska w opinii respondentów wskazuje, że podstawowe zespoły cech kojarzonych z pojęciem Śląska wykazują symptomy stereotypów. Skoro według tego stereotypu Śląsk to kopalnie, fabryki, huty, zanieczyszczone powietrze, zatrute środowisko, kluby piłkarskie oraz zagęszczenie ludności i zabudowy, to każdy obszar charakteryzujący się — zdaniem osoby po-

działającej ten stereotyp — przynajmniej niektórymi z tych cech jest Śląskiem. Do stereotypu Śląska należą również jako symbole pewne hasła, w tym nazwy miast. Nazwy te są zapamiętywane niedokładnie i często mylone z innymi nazwami realnie istniejących miast, choć położonych z dala od Śląska. Analiza odpowiedzi respondentów na pierwsze pytanie ankiety wykazała na przykład, że Chorzów jest często mylony z Gorzowem lub Chrzanowem, Mysłowice z Myślenicami, Żory z Żarami, Lubin z Lublinem itd.

Analiza wypowiedzi respondentów pozwala wysunąć hipotezę, że pojęcie Śląska jest obecnie rozumiane w trzech różnych znaczeniach. Po pierwsze, w ujęciu tradycyjnym, jest ono rozumiane jako pojęcie geograficzne, przestrzenne i regionalne, tj. jako nazwa regionu. W wersji bardziej tradycyjnej jest to nazwa historycznej dzielnicy Polski, w wersji mniej tradycyjnej jest to natomiast nazwa współczesnego regionu katowickiego. Z tej drugiej wersji wyrasta drugie znaczenie pojęcia Śląska, a mianowicie nazwa własna zespołu miast (konurbacji, aglomeracji); w tym znaczeniu *Śląsk* i *Górny Śląsk* były wymieniane na liście *miast* na Śląsku. Po trzecie wreszcie, Śląsk jest rozumiany jako pojęcie niegeograficzne i nieprzestrzenne, tj. jako hasło, symbol i zespół skojarzeń zasadniczo aprzestrzennych, składających się na stereotypowy syndrom procesów uprzemysłowienia w ujęciu tradycyjnym; obejmuje on przemysły surowcowe, ciężkie i brudne, gospodarkę ekstensywną, jeśli nie wręcz rabunkową, a także tradycjonalizm społeczny. Powojenny model industrializacji w Polsce (por. Jałowiecki 1982, Pietraszewski 1982) jest przyczyną utożsamiania z pojęciem Śląska wszelkich procesów industrializacyjnych tego typu. Świadczy o tym szeroki rozrzut przestrzenny miast, które respondenci są skłonni umieszczać na Śląsku. Weryfikacja tej hipotezy wymagałaby szerszych i bardziej reprezentatywnych badań.

W innym miejscu (Rykiel 1985a) wskazano, że sporządzane przez respondentów listy miast lokalizowanych przez nich na Śląsku można oceniać z trzech różnych punktów widzenia. Z autorytarne go punktu widzenia badacz przypisuje sobie wystarczające kompetencje, by móc oceniać, czy dane miasta można rzeczywiście uważać za śląskie, czy nie; może on więc oceniać odpowiedzi respondentów na pierwsze pytanie ankiety jako dobre lub złe. Z populistycznego punktu widzenia badacz stwierdza, że Śląskiem jest to, co ludzie faktycznie określają tym terminem, choćby objęty nim obszar miał się rozciągać od Przemyśla do Szczecina. Wszystkie odpowiedzi respondentów na pierwsze pytanie ankiety należy więc ocenić jako dobre, złe odpowiedzi natomiast nie istnieją. Z trzeciego punktu widzenia — nazwanego realistycznym, lecz mającego raczej więcej wspólnego z neopozytywistycznym — osobiste przekonania badacza nie mają nic do rzeczy, a wszelka ocena odpowiedzi respondentów na pierwsze pytanie ankiety jako dobrych czy złych jest bezprzedmiotowa.

Należy stwierdzić, że wybór jednego z powyższych punktów widzenia jako godnego polecenia musi być uzależniony od celów, jakim ma służyć analiza odpowiedzi respondentów oraz od kontekstu, w jakim odpowiedzi te zostały udzielone. Ponieważ ankieta była przeprowadzona na lekcji geografii i przez nauczyciela geografii, można założyć częściową przynajmniej (ze względu na anonimowość ankiety) mobilizację

respondentów, by udzielić odpowiedzi „pod nauczyciela”. Jeżeli mimo to jako miasta na Śląsku wymienia się powszechnie miasta małopolskie, to fakt ten trudno pozostawić bez oceny i to oceny negatywnej. Trzeba więc stwierdzić, że nauczanie szkolne (w tym zwłaszcza nauczanie geografii) jako jeden z podstawowych systemów kształtowania świadomości regionalnej (por. rozdz. 9) nie spełnia, jak się zdaje, we właściwy sposób swej roli. Nie jest ono obecnie źródłem rzetelnej wiedzy przestrzennej, lecz raczej źródłem stereotypów.

Grzegorz Węclawowicz

11. STRUKTURA SPOŁECZNO-PRZESTRZENNA MIASTA KATOWIC

WPROWADZENIE

Analizy wewnętrznych zróżnicowań społeczno-przestrzennych miast stają się coraz powszechniejszym przedmiotem badań geografii miast. Szczególnie popularnym i niemal standardowym narzędziem badania — zarówno w celach poznawczych jak i planistycznych — stała się cała grupa metod czynnikowych. Powstał kierunek badawczy zwany ekologią czynnikową, którego istotą jest stosowanie różnorodnych technik czynnikowych do badania zróżnicowań społeczno-przestrzennych na podstawie zmiennych zdezagregowanych przestrzennie i pochodzących zazwyczaj ze spisów ludności.

Badania z ekologii czynnikowej dotyczyły początkowo miast krajów Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przeprowadzono badania wielu miast na wszystkich kontynentach, co przyniosło duży materiał porównawczy. Udoskonalono również techniki analizy badań. Badacze uświadomili sobie wyjaśniającą siłę przyjętego postępowania i jego zalety oraz również ograniczenia. W sumie badania te pozwoliły na znalezienie odpowiedzi na kilka pytań, np. jakie są podstawowe wymiary zróżnicowań społecznych w przestrzeni miast, do jakiego stopnia wymiary te są powszechne oraz jaka jest struktura przestrzenna poszczególnych zjawisk społecznych wewnątrz miast.

W Polsce badania z ekologii czynnikowej wykonano dla kilkudziesięciu miast (Węclawowicz 1975, 1981, 1985; Jagielski 1977; Jasiok i in. 1980; Morawska 1984). Badania te potwierdziły występowanie wielu zjawisk podobnych do zjawisk zachodzących w miastach innych krajów, jednakże ujawniły również znaczne różnice. Gospodarka planowa oraz realizacja zasad ustroju socjalistycznego ograniczyły w miastach polskich działanie klasycznych dla miast kapitalistycznych zasad kształtujących rozmieszczenie ludności oraz zasad alokacji zasobów mieszkaniowych. W dotychczasowych badaniach brak było przykładów z najbardziej uprzemysłowionego i zurbanizowanego obszaru Polski, jakim jest region katowicki. Badania Katowic mają za zadanie częściowe wypełnienie tej luki oraz stanowią próbę identyfikacji wymiarów specyficznych. Domniemanie o istnieniu wymiarów specyficznych wynika z odmiennej historii miasta, z jego struktury górniczo-przemysłowej oraz pozycji, jaką zajmuje wśród miast polskich.

WARUNKI ROZWOJU SPOŁECZNO-PRZESTRZENNEGO KATOWIC

Katowice są centralnym obszarem konurbacji i zajmują kluczową pozycję w całym regionalnym systemie osadniczym. Pozycję taką uzyskały w połowie XIX w., ponieważ stały się ważnym ośrodkiem przemysłowym i węzłem komunikacji kolejowej, a także dzięki rozwojowi funkcji administracyjnych. W 1865 r. Katowice uzyskały prawa miejskie, a w 1873 r. stały się miastem powiatowym. Powstawały tu nie tylko kopalnie i huty, ale również dyrekcje koncernów i organizacji przemysłowych, agendy instytucji politycznych oraz obiekty kultury. Wzrastało więc zapotrzebowanie na mieszkalnictwo, które szczególnie intensywnie rozwijało się w latach 1880–1914. Po pierwszej wojnie światowej Katowice stały się stolicą województwa śląskiego.

Żywiłowy rozwój miasta w fazie uprzemysłowienia kapitalistycznego spowodował znaczne zróżnicowanie społeczno-przestrzenne. Bezpośrednio po II wojnie światowej silne zainwestowanie terenu utrudniło radykalną poprawę warunków życia i wymagało uciążliwych i kosztownych modernizacji, wyburzeń i przebudowy osiedli mieszkaniowych. Intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego w całym okresie powojennym spowodował likwidację najbardziej rażących dysproporcji społeczno-przestrzennych, przy znacznej ogólnej poprawie warunków życia, a zwłaszcza warunków mieszkaniowych. Rozwój mieszkalnictwa prawie nigdy jednak nie nadążył za rozwojem ludnościowym miasta. W 1870 r. Katowice liczyły 6780 mieszkańców, w 1900 r. — 31 738, w 1938 r. — 134 300, a w 1978 r. — 348 538.

Na obszar miasta, który w 1978 r. wynosił 164,7 km² składa się kilkanaście odrębnych jednostek fizjonomicznych. Jednostki te to poszczególne miasta włączone w obszar administracyjny Katowic, stare osiedla patronackie, nowe osiedla mieszkaniowe, kompleksy kopalń i zakładów przemysłowych oraz tereny zielone. Obszar miasta, pomimo wielkiego wysiłku inwestycyjnego — zwłaszcza w latach siedemdziesiątych — charakteryzuje się nadal znacznym przemieszaniem funkcji.

ANALIZA SKŁADOWYCH GŁÓWNYCH

W badaniach struktury społeczno-przestrzennej Katowic zastosowano analizę składowych głównych. Przeprowadzono w sumie trzy analizy, odrębnie dla 38, 29 i 18 cech analitycznych (tab. 18). Układ jednostek przestrzennych był natomiast stały i obejmował 243 rejony spisowe.

Analiza 38 cech analitycznych pozwoliła na wydzielenie i zinterpretowanie pięciu składowych głównych. Podobnie jak w większości zbadanych dotychczas miast Polski (Węclawowicz 1975, 1981, 1985; Jagielski 1982; Morawska 1984), w Katowicach największą wartość wyjaśniającą (26,2%) ma wymiar nazwany pozycją społeczno-zawodową. Na wymiar ten składają się cechy opisujące ludność o wyższych stanowiskach zawodowych i społecznych, o wyższym poziomie wykształcenia oraz cechy dotyczące ludności robotniczej, z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym (tab. 19). Znaki i wielkości ładunków czynnikowych przynależne poszczególnym cechom pozwoliły zidentyfikować wśród ludności miasta grupy cha-

Tabela 18. Cechy wejściowe analizy składowych głównych

Nr cechy w analizie			Nazwy cech
38 cech	29 cech	18 cech	
1	1	1	Ludność w wieku 0-14 lat w % ludności ogółem
2	2	—	Ludność w wieku 15-24 lat w % ludności ogółem
3	3	—	Ludność w wieku 25-34 lat w % ludności ogółem
4	4	—	Ludność w wieku 35-64 lat w % ludności ogółem
5	5	2	Ludność w wieku > 65 lat w % ludności ogółem
6	6	—	Kobiety w % ludności ogółem
7	7	—	Kobiety czynne zawodowo w % kobiet ogółem
8	—	—	Zawód — kierownictwo i kadry wyższe w % ludności pracującej
9	—	—	Zawód — specjaliści w % ludności pracującej
10	—	—	Zawód — urzędnicy w % ludności pracującej
11	—	—	Zawód — robotnicy w % ludności pracującej
12	—	—	Pracujący na stanowiskach nierobotniczych w % ludności ogółem
13	—	—	Pracujący na stanowiskach robotniczych w % ludności ogółem
14	—	—	Pracujący jako ajenci itp. w % ludności ogółem
15	—	—	Pracujący na rachunek własny w % ludności ogółem
16	11	4	Ludność z wykształceniem wyższym w % ludności > 15 lat
17	10	5	Ludność z wykształceniem średnim w % ludności w wieku > 15 lat
18	8	—	Ludność z wykształceniem zasadniczym w % ludności w wieku > 15 lat
19	9	6	Ludność z wykształceniem podstawowym w % ludności w wieku > 15 lat
20	12	7	Gospodarstwa domowe jednoosobowe w % gospodarstw domowych ogółem
21	13	—	Gospodarstwa domowe dwuosobowe w % gospodarstw domowych ogółem
22	14	8	Gospodarstwa domowe 3- i 4-osobowe w % gospodarstw domowych ogółem
23	15	9	Gospodarstwa domowe 5-osobowe i większe w % gospodarstw domowych ogółem
24	16	—	Dwa i więcej gospodarstwa domowe w jednym mieszkaniu w % gospodarstw domowych ogółem
25	—	—	Gospodarstwa domowe emerytów w % gospodarstw domowych ogółem
26	17	—	Jednorodzinne gospodarstwa domowe w % gospodarstw domowych ogółem
27	20	10	Mieszkania prywatne w % mieszkań ogółem
28	19	—	Mieszkania spółdzielcze w % mieszkań ogółem
29	18	—	Mieszkania państwowe w % mieszkań ogółem
30	21	11	Mieszkania wybudowane przed 1944 r. w % mieszkań ogółem
31	22	12	Mieszkania wybudowane w latach 1944-1970 w % mieszkań ogółem
32	23	13	Mieszkania wybudowane w latach 1971-1978 w % mieszkań ogółem
33	24	—	Liczba osób na izbę
34	25	14	Powierzchnia użytkowa mieszkań w m ² na osobę
35	27	15	Mieszkania wyposażone w CO w % mieszkań ogółem
36	26	—	Mieszkania wyposażone w WC w % mieszkań ogółem
37	28	16	Mieszkania wyposażone w wodociąg w % mieszkań ogółem
38	29	—	Mieszkania wyposażone w gaz w % mieszkań ogółem
—	—	17	Ludność w wieku 15-34 lat w % ludności ogółem
—	—	18	Zawód — nierobotnicy w % ludności pracującej

rakteryzujące się wyższą pozycją społeczno-zawodową i mieszkające w lepszych warunkach oraz grupy charakteryzujące się niższą pozycją społeczno-zawodową.

Drugi wymiar, wyjaśniający 25,1% zmienności całkowitej, można interpretować w kategoriach sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych. Z analizy układu znaków i wartości ładunków czynnikowych poszczególnych cech (tab. 20) wynika, iż ludność miasta można również rozdzielić na grupę osób starszych, zorganizowanych w jednoosobowe gospodarstwa domowe, mieszkających w starych przed-

Tabela 19. Składowa I z analizy 38 zmiennych — pozycja społeczno-zawodowa

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
17	Ludność z wykształceniem średnim	0,932
9	Specjaliści	0,931
12	Pracujący na stanowiskach nierobotniczych	0,906
16	Ludność z wykształceniem wyższym	0,836
8	Kierownictwo i kadry wyższe	0,759
10	Urzędnicy	0,696
38	Mieszkania wyposażone w gaz	0,659
36	Mieszkania wyposażone w WC	0,551
35	Mieszkania wyposażone w CO	0,551
11	Robotnicy	-0,968
13	Pracujący na stanowiskach robotniczych	-0,918
19	Ludność z wykształceniem podstawowym	-0,863
18	Ludność z wykształceniem zasadniczym	-0,836

Tabela 20. Składowa II z analizy 38 zmiennych — sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
20	Jednoosobowe gospodarstwa domowe	0,921
5	Ludność w wieku ≥ 65 lat	0,868
30	Mieszkania wybudowane przed 1944 r.	0,846
25	Gospodarstwa domowe emerytów	0,834
24	Dwa i więcej gospodarstwa domowe w jednym mieszkaniu	0,671
21	Dwuosobowe gospodarstwa domowe	0,525
27	Mieszkania prywatne	0,449
26	Jednorodzinne gospodarstwa domowe	-0,940
22	Gospodarstwa domowe 3- i 4-osobowe	-0,934
35	Mieszkania wyposażone w CO	-0,750
36	Mieszkania wyposażone w WC	-0,717
28	Mieszkania spółdzielcze	-0,642
32	Mieszkania wybudowane w latach 1971-1978	-0,599
2	Ludność w wieku 15-24 lat	-0,589
37	Mieszkania wyposażone w wodociąg	-0,545
31	Mieszkania wybudowane w latach 1944-1970	-0,410

wojennych mieszkaniach; i na grupę osób zorganizowanych w jednorodzinne gospodarstwa domowe, trzy- i czterosobowe, zamieszkujących w mieszkaniach dobrze wyposażonych, wybudowanych po wojnie, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych.

Kolejne dwa wymiary są w pewnym sensie komplementarne. Składowa trzecia, wyjaśniająca 10,1% zmienności całkowitej, została nazwana warunkami mieszkaniowymi grup demograficznych. Układ wielkości i znaków ładunków czynnikowych (tab. 21) sugeruje, iż ludność w wieku 15–24 lat mieszka w mieszkaniach o większym zagęszczeniu izb, grupa ludności w wieku 35–64 lat dysponuje zaś względnie mniejszą powierzchnią mieszkań. Składowa czwarta, wyjaśniająca 8,6% zmienności całkowitej, została nazwana sytuacją demograficzno-mieszkaniową. Nazwę taką nadano ze względu na skład tego wymiaru (tab. 22), który sugeruje, iż ludność w wieku 25–34 lat wraz z dziećmi dominuje w mieszkaniach wybudowanych w latach 1971–1978, a ludność w wieku 35–64 lat — w zasobach mieszkaniowych z okresu 1944–1970.

W sumie trzy wymiary — drugi, trzeci i czwarty — można interpretować w kategoriach cykliw życiowych. Uderzająca jest zwłaszcza prawidłowość wskazująca, że im starsze zasoby mieszkaniowe danego obszaru, tym większy udział ludności

Tabela 21. Składowa III z analizy 38 zmiennych — warunki mieszkaniowe grup demograficznych

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
34	Powierzchnia użytkowa mieszkań w m ² na osobę	0,723
6	Kobiety	0,507
7	Ludność w wieku 35–64 lat	0,485
10	Urzednicy	0,447
1	Ludność w wieku 0–14 lat	0,443
21	Dwuosobowe gospodarstwa domowe	0,415
5	Ludność w wieku > 65 lat	0,365
37	Mieszkania z wodociągiem	0,339
7	Kobiety czynne zawodowe	0,326
14	Pracujący jako ajenci	0,323
2	Ludność w wieku 15–24 lat	–0,900
33	Liczba osób na izbę	–0,773

Tabela 22. Składowa IV z analizy 38 zmiennych — sytuacja demograficzno-mieszkaniowa

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
3	Ludność w wieku 25–34 lat	0,822
32	Mieszkania wybudowane w latach 1971–1978	0,690
1	Ludność w wieku 0–14 lat	0,455
31	Mieszkania wybudowane w latach 1944–1970	–0,786
4	Ludność w wieku 35–64 lat	–0,732
21	Dwuosobowe gospodarstwa domowe	–0,478

starszej na tym obszarze, a także związana z powyższą drugą prawidłowość: im młodsze zasoby mieszkaniowe, tym bardziej struktura gospodarstw domowych jest zbliżona do średniej krajowej.

Ostatnia zinterpretowana składowa główna wyjaśnia 5,9% zmienności całkowitej. Przyjęta nazwa dla tego wymiaru (sektor prywatny) wynika z tego, iż cechy składające się na ten wymiar (tab. 23) pozwalają zidentyfikować w strukturze społecz-

Tabla 23. Składowa V z analizy 38 zmiennych — sektor prywatny

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
15	Pracujący na rachunek własny	0,778
27	Mieszkania prywatne	0,776
23	Gospodarstwa domowe 5-osobowe i większe	0,376
14	Pracujący jako ajenci	0,338
29	Mieszkania państwowe	-0,626
38	Mieszkania wyposażone w gaz	-0,348

no-przestrzennej miasta grupy ludności nie związane z gospodarką uspołecznioną. Cechy składające się na ten wymiar sugerują, iż duża grupa ludności pracującej na rachunek własny lub jako ajenci zamieszkuje w znacznym stopniu na obszarach zdominowanych przez mieszkania prywatne. Z cechami tymi współwystępują pięcioosobowe i większe gospodarstwa domowe. Wydaje się więc, że taki typ pracy i mieszkalnictwa umożliwia utrzymanie dużej rodziny.

Następną analizę składowych głównych przeprowadzono na podstawie zredukowanej do 29 liczby cech (tab. 18). Zrezygnowano wyłącznie z cech opisujących różnicowania zawodowe i społeczne ludności. W analizie tej chodziło głównie o uchwycenie relacji między rozmieszczeniem grup demograficznych i form organizacji ludności w gospodarstwa domowe z jednej strony a struktur warunków mieszkaniowych z drugiej. Zakładano, iż uchwycenie takich relacji będzie łatwiejsze po wyeliminowaniu zaburzającego wpływu cech zawodowych i społecznych ludności na skład poszczególnych wymiarów.

W analizie 29 cech wydzielono sześć składowych głównych, które wyjaśniają 82,2% zmienności całkowitej. Pierwsza składowa, wyjaśniająca 28,2% zmienności całkowitej, jest wymiarem sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych. W celu ułatwienia interpretacji tego wymiaru uwzględniono tylko najwyższe ładunki czynnikowe — o wartościach bezwzględnych powyżej 0,5. Wymiar ten wskazuje więc, iż występuje rozdzielenie przestrzenne grupy osób starszych, zorganizowanych w jednoosobowe gospodarstwa domowe i mieszkających w starych mieszkaniach przedwojennych, od grupy osób zorganizowanych w jednorodzinne gospodarstwa domowe trzy- i czteroosobowe, zamieszkujące w mieszkaniach dobrze wyposażonych, wybudowanych po wojnie, a zwłaszcza w latach siedemdziesiątych.

Druga składowa główna wyjaśnia 17,4% zmienności całkowitej i jest wymiarem opisującym warunki mieszkaniowe ludności w zależności od poziomu wykształ-

cenia. Wraz z cechami dotyczącymi ludności z wykształceniem średnim i wyższym występują cechy określające dobre wyposażenie mieszkań. Cechom dotyczącym ludności z wykształceniem zasadniczym oraz podstawowym towarzyszą natomiast duże gospodarstwa domowe i stare mieszkania.

Trzecia składowa główna wyjaśnia 12,7% zmienności całkowitej i jest miarą opisującym warunki mieszkaniowe grup demograficznych. Cechy składające się na ten wymiar wskazują, iż ludności w wieku 15–24 lat towarzyszą cechy wskazujące liczbę osób na izbę, a ludności w wieku powyżej 35 lat towarzyszy cecha opisująca powierzchnię użytkową mieszkań na osobę. Taki układ cech sugeruje, iż ludność w wieku 15–24 lat mieszka w mieszkaniach o większym zagęszczeniu na izbę, ludność powyżej 35 lat dysponuje natomiast większą powierzchnią niż ludność młodsza.

Czwarta składowa główna wyjaśnia 10,8% zmienności całkowitej i jest miarą opisującym warunki mieszkaniowe grup demograficznych oraz w pewnym stopniu, podobnie jak pierwsza składowa, warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych. Cechy składające się na ten wymiar pozwalają domniemywać, iż w przestrzeni miasta mieszkaniom wybudowanym w latach siedemdziesiątych towarzyszy ludność w wieku 25–34 lat oraz dzieci do lat 14, a mieszkaniom wybudowanym w latach 1944–1970 — ludność w wieku 35–64 lat.

W sumie dwie składowe — pierwsza i czwarta — można interpretować w kategoriach cyklu życiowego. Sugeruje to układ współwystępowania poszczególnych grup wiekowych ludności z cechami określającymi wiek mieszkań.

Piąta składowa główna wyjaśnia już tylko 7,2% zmienności całkowitej. Zestaw cech objaśniających tę składową pozwala stwierdzić, iż składowa ta opisuje warunki mieszkaniowe grup demograficznych i grup ludności zróżnicowanych pod względem wykształcenia. Charakterystyczny układ cech pozwala domniemywać, iż mieszkaniom prywatnym towarzyszą w większym stopniu duże gospodarstwa domowe, po kilka gospodarstw domowych w jednym mieszkaniu oraz ludność młoda (15–24 lat). Mieszkaniom spółdzielczym, które są dobrze wyposażone, towarzyszy natomiast wyższy udział kobiet czynnych zawodowo, ludność z wyższym wykształceniem i w wieku 35–64 lat. Taki układ współwystępowania cech pozwala domniemywać, iż na obszarach spółdzielczego budownictwa mieszkaniowego dominuje ludność napływowa spoza Górnego Śląska, w tradycyjnych bowiem rodzinach śląskich aktywność zawodowa kobiet była niska; być może jest to jednak wynik zmiany modelu rodziny śląskiej, związany z podniesieniem poziomu wykształcenia i przemianami cywilizacyjnymi.

Szosta składowa główna wyjaśnia najmniej, bo tylko 6,5% zmienności całkowitej. Cztery cechy z ładunkami czynnikowymi o wartościach bezwzględnych powyżej 0,4 charakteryzujące tę składową pozwalają stwierdzić, iż opisuje ona oddzielenie przestrzenne obszarów zdominowanych przez budownictwo spółdzielcze i prywatne od obszarów zdominowanych przez mieszkania kwaterunkowe i służbowe.

Kolejną analizę składowych głównych przeprowadzono na podstawie 18 cech (tab. 18). Szesnaście cech jest identycznych jak w poprzednich dwóch analizach. Cecha „ludność w wieku 15–34 lat” stanowi sumę dwóch cech z poprzednich analiz, tj. „ludności w wieku 15–24 lat” i „ludności w wieku 25–34 lat”. Cecha „zawód —

nierobotnicy w % ludności pracującej” jest natomiast dopełnieniem do 100% cechy „zawód — robotnicy”, która występuje w zbiorze 38 zmiennych.

Przeprowadzenie tej analizy miało za zadanie sprawdzenie, czy przy redukcji liczby cech wejściowych można nadal identyfikować wymiary uzyskiwane w znacznie szerszych analizach. W wyniku analizy składowych głównych 18 cech uzyskano 5 składowych głównych, które można interpretować podobnie jak w poprzednich analizach 38 i 29 cech. Składowe te są oczywiście objaśniane przez mniejszą liczbę cech (tab. 24 i 25), tak że np. składowej trzeciej i czwartej z analizy 18 zmiennych trudno nadać nazwy.

Tabela 24. Składowa I z analizy 18 zmiennych — sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
8	Gospodarstwa domowe 3- i 4-osobowe	0,933
13	Mieszkania wybudowane w latach 1971–1978	0,766
1	Ludność w wieku 0–14 lat	0,761
15	Mieszkania wyposażone w CO	0,719
16	Mieszkania wyposażone w wodociąg	0,489
7	Jednoosobowe gospodarstwa domowe	–0,885
2	Ludność w wieku > 65 lat	–0,819
11	Mieszkania wybudowane przed 1944 r.	–0,774
10	Mieszkania prywatne	–0,487

Tabela 25. Składowa II z analizy 18 zmiennych — sytuacja mieszkaniowa grup społecznych

Nr	Nazwa cechy	Ładunek czynnikowy
18	Zawód — nierobotnicy	0,952
5	Ludność z wykształceniem średnim	0,937
4	Ludność z wykształceniem wyższym	0,836
16	Mieszkania wyposażone w wodociąg	0,419
15	Mieszkania wyposażone w CO	0,501
14	Powierzchnia użytkowa mieszkań w m ² na osobę	0,362
3	Zawód — robotnicy	–0,952
6	Ludność z wykształceniem podstawowym	–0,934
9	Gospodarstwa domowe 5-osobowe i większe	–0,369
11	Mieszkania wybudowane przed 1944 r.	–0,356

Kolejne analizy, wykonane na podstawie 38, 29 i 18 cech, wykazały stabilność wykrytych wymiarów i współwystępowania cech. Wykrycie podstawowych wymiarów różnicujących przestrzeń miast nie wymaga więc dużej liczby cech. Wymiary te można zidentyfikować zarówno przy operowaniu 38 cechami, jak i w wypadku 29 czy 18 cech.

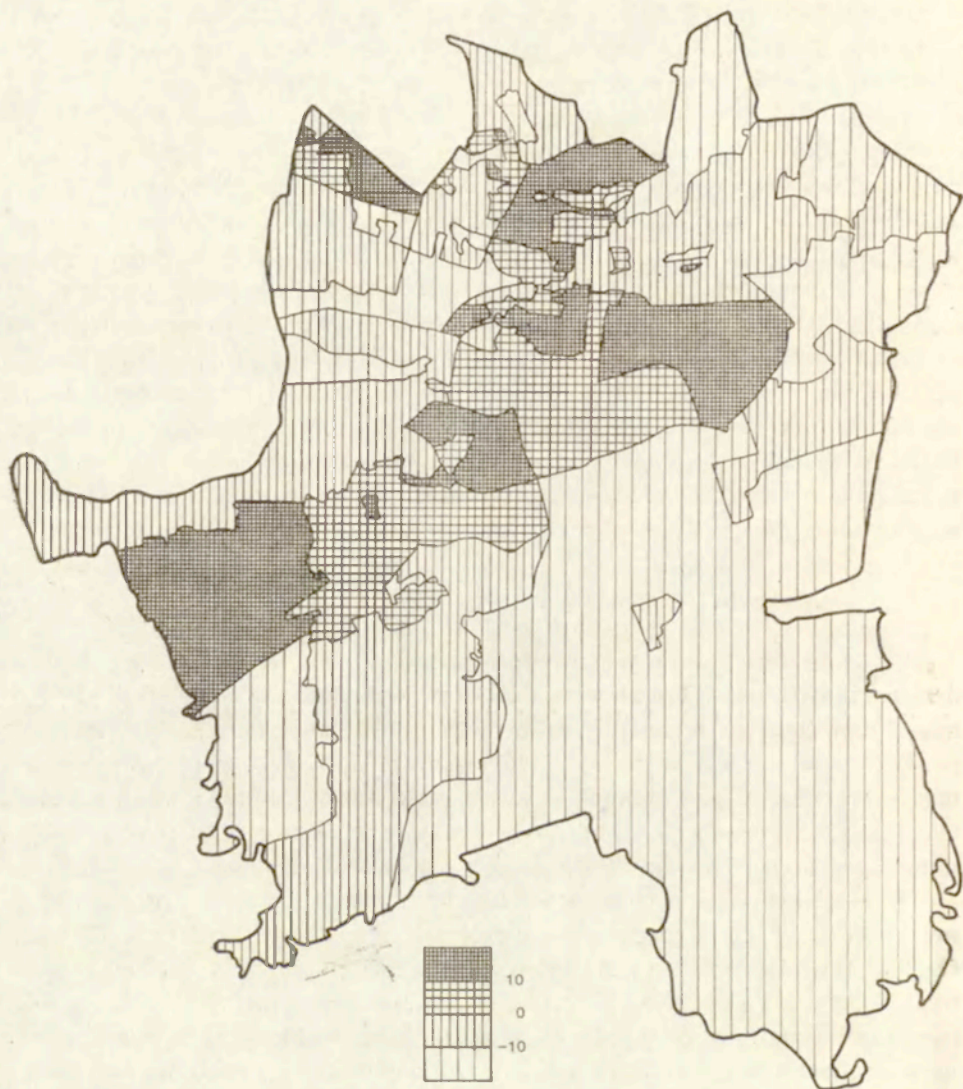
Ogólnie przestrzeń Katowic można opisać za pomocą czterech podstawowych wymiarów. Pierwszy z nich to pozycja społeczno-zawodowa ludności, która jest mierzona stanowiskiem społecznym i zawodowym, wykształceniem i warunkami mieszkaniowymi. Wymiar ten występował jako składowa pierwsza w analizie 38 cech oraz jako składowa druga w analizie 29 i 18 cech. Wymiar drugi to sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych, mierzona wielkością gospodarstwa domowego, warunkami mieszkaniowymi, formą własności i wiekiem mieszkań oraz — w mniejszym stopniu — wiekiem mieszkańców. Wymiar trzeci to warunki mieszkaniowe grup demograficznych. Pokazuje on współwystępowanie pewnych grup wieku ludności z określonymi warunkami mieszkaniowymi. We wszystkich analizach jest to składowa trzecia. Wymiar czwarty to sytuacja demograficzno-mieszkaniowa. Objasnia on współwystępowanie grup wiekowych ludności z przedziałami wieku zasobów mieszkaniowych. We wszystkich analizach są to czwarte składowe główne. Pozostałe wymiary są o wiele mniej wyraźne i mogą być interpretowane odmiennie w każdej z trzech analiz. Jedynie dla wymiaru piątego cechą wspólną jest współwystępowanie mieszkań prywatnych i dużych gospodarstw domowych.

ANALIZA ZRÓŻNICOWAŃ SPOŁECZNO-PRZESTRZENNYCH

Przy zbiorze cech wejściowych bardzo podobnym do cech analizowanych w badaniach innych miast Polski w analizie Katowic uzyskano analogiczne do tych miast najważniejsze wymiary różnicowań społeczno-przestrzennych. Ponowne potwierdzenie występowania zidentyfikowanych uprzednio podstawowych wymiarów świadczy o powszechności zjawisk strukturalizacji miast Polski i działaniu identycznych procesów kształtujących strukturę społeczno-przestrzenną miasta, mimo specyficznej struktury gospodarczej i społecznej Katowic.

We wszystkich badaniach miast Polski stwierdzono istnienie obszarów o względnej koncentracji czy segregacji poszczególnych grup zawodowych i społecznych. Ogólną prawidłowością jest przewaga liczebna wyższych grup społecznych i zawodowych w centralnych częściach miasta i na obszarach o najlepszych warunkach mieszkaniowych oraz dominacja liczebna niższych w hierarchii społecznej grup na peryferiach i w gorszych warunkach mieszkaniowych. Katowice nie są pod tym względem wyjątkiem. Silne różnicowania społeczno-przestrzenne są zwłaszcza widoczne przy analizie rozkładu przestrzennego pozycji społeczno-zawodowej (ryc. 26). Obszary o wyższej pozycji są skoncentrowane w Śródmieściu, a następnie ciągną się pasmem na północ do granicy miasta i na południe aż do Ligoty. Odrębną jednostką przestrzenną o wysokiej pozycji społeczno-zawodowej jest Osiedle Tysiąclecia w północno-zachodniej części miasta. Pozostałe obszary charakteryzują się niską i najniższą pozycją społeczno-zawodową.

Charakterystykę społeczną przestrzeni miasta można uzupełnić rozkładami przestrzennymi poszczególnych zmiennych składających się na wymiar pozycji społeczno-zawodowej. Na przykład analizy rozmieszczenia ludności z wyższym wykształceniem (ryc. 27) oraz ludności reprezentującej grupę zawodową robotników (ryc. 28) wykazują wyraźny podział na dzielnice robotnicze i inteligenckie. Obszary o charak-

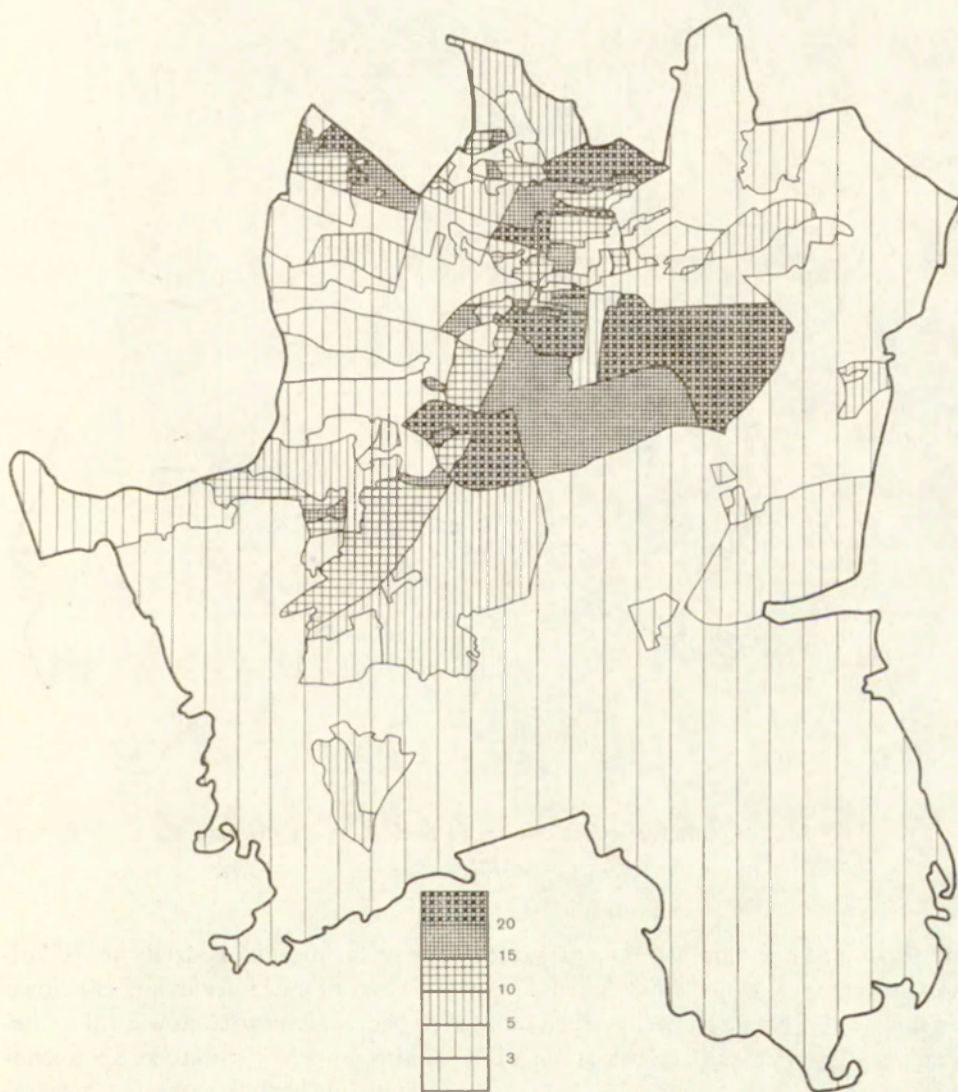
Ryc. 26. Rozkład przestrzenny składowej I z analizy 38 zmiennych w Katowicach — pozycja społeczno-zawodowa

Katowice: the socio-occupational position; principal component I on 38 variables

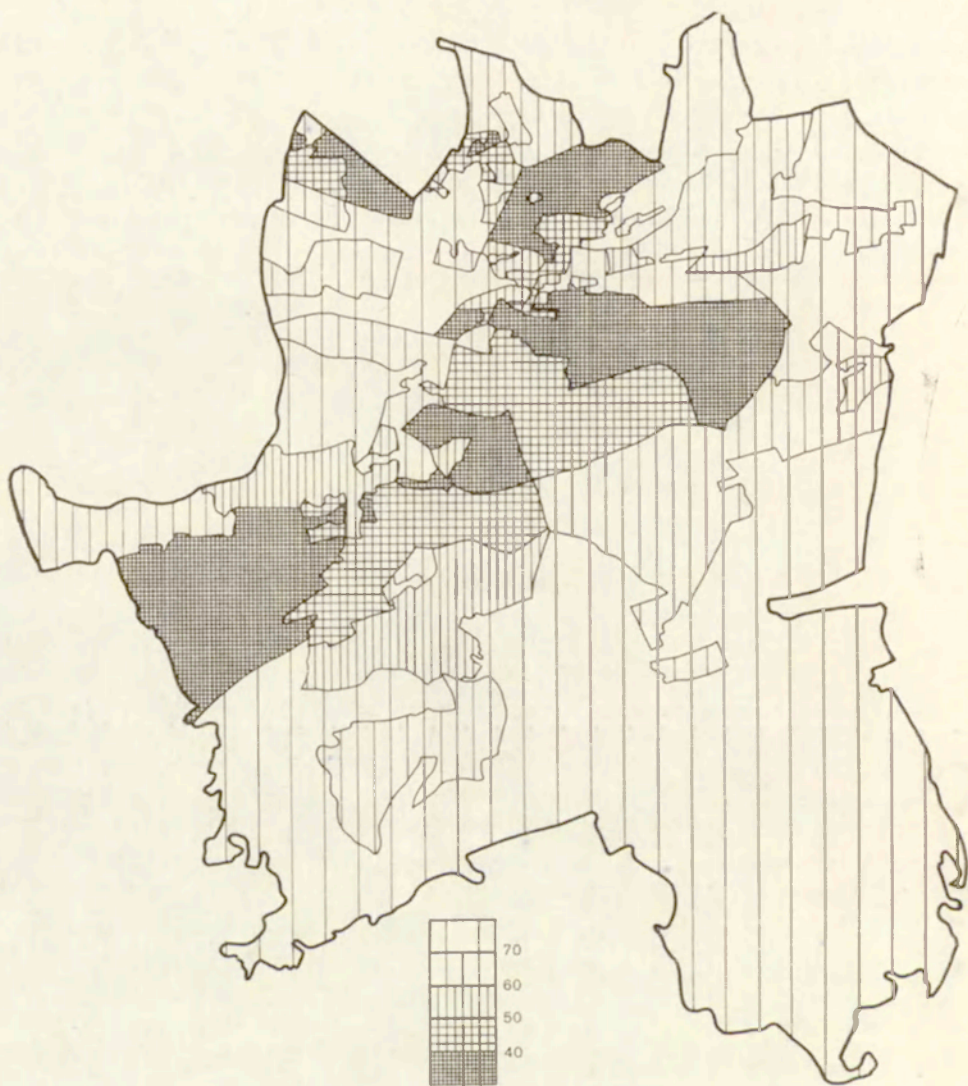
terze inteligentnym układają się w nieregularny pas przebiegający przez całe miasto. Ośią tego pasa są ulice Armii Czerwonej i Kościuszki.

Przyczyn takiego zróżnicowania społeczno-przestrzennego miasta można się doszukiwać w jego historii. Katowice niemal od początku swego istnienia były ośrodkiem całego regionu, jak również ośrodkiem górniczo-przemysłowym. Miejsca zamieszkania grup ludności związanych z tymi podstawowymi funkcjami miasta były rozdzielone przestrzennie. Poszczególne osiedla i miasteczka składające się na obszar współczesnych Katowic były często osiedlami patronackimi, które wzno-

szono z przeznaczeniem dla wąskich grup zawodowych. Ponadto można przyjąć, że grupy ludności związane z funkcjami zarządzania — zarówno w administracji publicznej, jak i przemysłowej — a więc inteligencja, wywodziły się w dużym stopniu spośród ludności allochtonicznej. Grupy te to na przełomie XIX i XX w. Brandenburczycy i Dolnoślązacy, w okresie międzywojennym — przybysze z byłej Galicji, a po II wojnie światowej — Zagłębiacy i repatrianci ze Lwowa (Rykiel 1985g). W każdym okresie wymienione wyżej grupy napływowe uzyskiwały lepsze (centralne) lokalizacje i lepsze warunki mieszkaniowe. Ludność napływająca do pracy w prze-

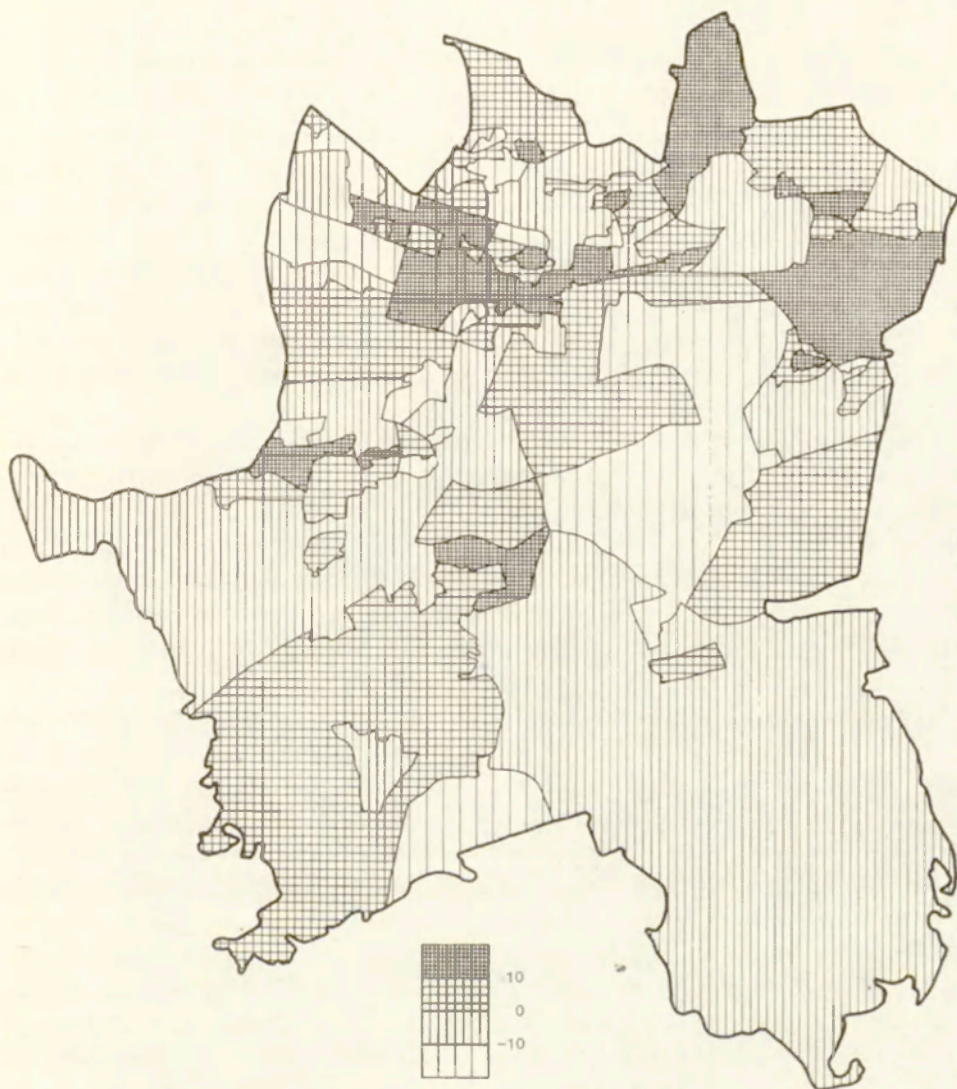
Ryc. 27. Odsetek ludności z wyższym wykształceniem w Katowicach (> 15 lat)
Katowice: percentage of the tertiary educated (aged 15 or over)

Ryc. 28. Odsetek robotników wśród ludności pracującej Katowic

Katowice: percentage of workers among the employed

myśle — głównie robotnicza — uzyskiwała gorsze lokalizacje. Podziały te, jakkolwiek w łagodniejszej formie spowodowanej procesami integracyjnymi, częściowo się zachowały. Na podstawie przeprowadzonych badań nie można mówić ani o integracji czy dezintegracji zbiorowości miejskiej, ani o jej pełnej strukturze społeczno-przestrzennej. Wyniki badań z ekologii czynnikowej pozwalają natomiast zidentyfikować zróżnicowania społeczne w przestrzeni miasta. To z kolei stanowi jedną z przesłanek znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy istnieją przestrzenne warunki realizacji zasady sprawiedliwości społecznej i integracji zbiorowości miasta.

Ryc. 29. Rozkład przestrzenny składowej II z analizy 38 zmiennych w Katowicach — sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych

Katowice: the residential situation of households; principal component II on 38 variables

Drugim wymiarem różnicującym powszechnie przestrzeń dotychczas badanych miast Polski są składowe opisujące zróżnicowania wielkości rodzin i gospodarstw domowych w zależności od lokalizacji w przestrzeni miasta i od warunków mieszkaniowych. Generalną prawidłowością jest przewaga małych rodzin osób samotnych i starszych (małych gospodarstw domowych) w centralnych częściach miasta oraz przewaga rodzin z większą liczbą dzieci oraz ludzi młodych w nowych osiedlach i na peryferiach.

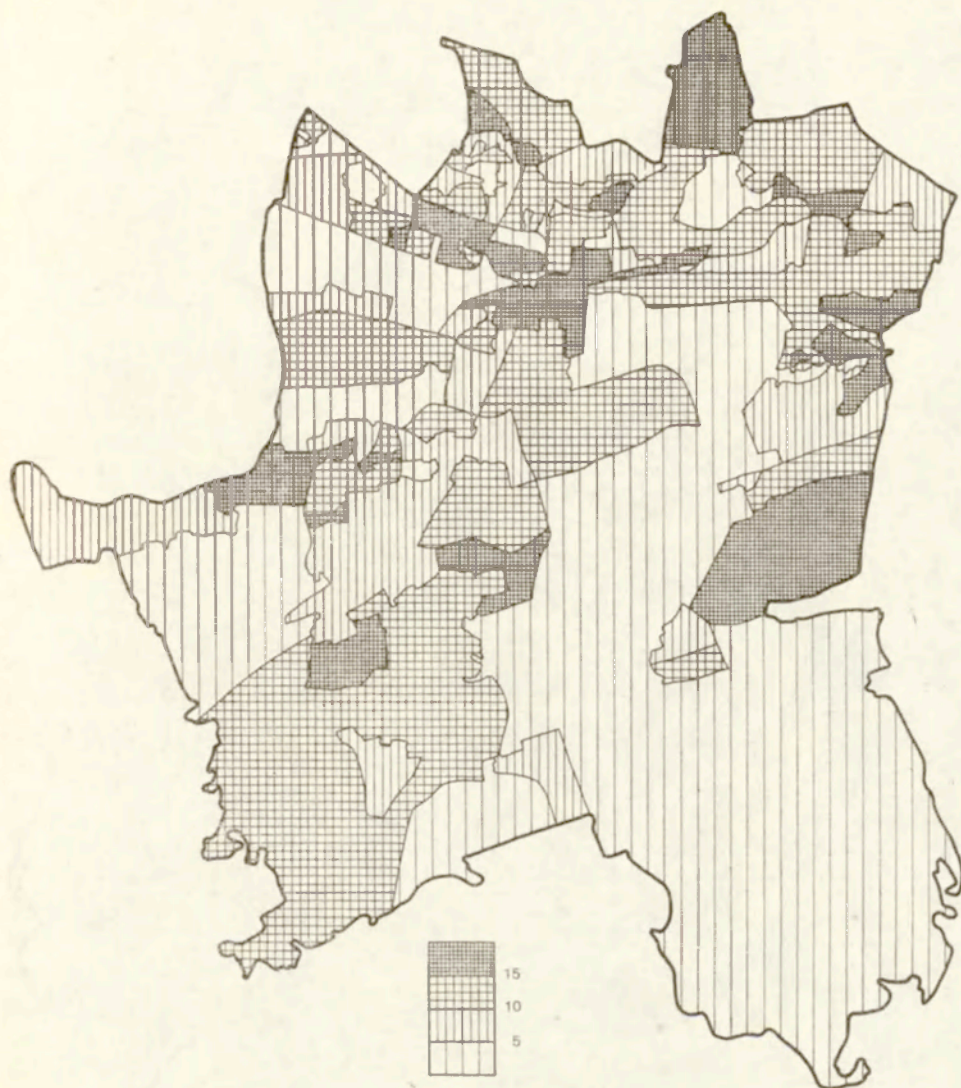
W Katowicach rozkład przestrzenny wartości czynnikowych kolejnych trzech wymiarów potwierdza prawidłowości wykryte w innych miastach. Drugi wymiar — sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych — w układzie przestrzennym jest bardziej mozaikowy (ryc. 29). Wysepki osiedli mieszkaniowych z lat siedemdziesiątych charakteryzują się najniższymi wartościami czynnikowymi, są to więc obszary o „normalnej” (tj. 2+1 lub 2+2) strukturze rodzinnej gospodarstw domowych oraz o stosunkowo młodej ludności. Obszary o zdecydowanie starej zabudowie mieszkaniowej, a więc część Śródmieścia, Szopienice, Ligota, Kostuchna i Brynów charakteryzują się najniższymi wartościami. Obszary te zamieszkuje ludność o stosunkowo większym udziale osób starszych, często samotnych, oraz w małych gospodarstwach domowych. Warunki mieszkaniowe są tutaj ogólnie gorsze niż na pozostałych obszarach miasta.

Następne dwa wymiary w Katowicach również potwierdzają prawidłowości wykryte w innych miastach Polski. Występuje np. układ współwystępowania poszczególnych grup wiekowych ludności ze zmiennymi określającymi wiek mieszkań. Wystarczy zanalizować rozmieszczenie udziału ludności w wieku 65 lat i starszej (ryc. 30), by mieć również obraz rozmieszczenia zasobów mieszkaniowych według wieku. Najwyższy udział ludności starej notuje się na obszarach, gdzie dominują mieszkania wybudowane przed 1944 r., najniższy zaś w osiedlach mieszkaniowych z lat siedemdziesiątych.

Podobnie rozkład przestrzenny jednorodzinnych gospodarstw domowych (ryc. 31) wskazuje, iż na obszarach nowszego budownictwa struktura rodzinna odpowiada strukturze mieszkań, natomiast na pozostałych obszarach taka zgodność nie występuje. Z rozkładu przestrzennego tej cechy można domniemywać, iż problem niedopasowania struktury gospodarstw domowych i rodzin do struktury mieszkalnictwa występuje najostrzej w części Śródmieścia oraz w jednym z rejonów Szopienic i jednym Ligoty.

Przedstawione wyżej układy przestrzenne świadczą o małej mobilności mieszkańców, co nie pozwala dostosować typu i wielkości mieszkań do wielkości gospodarstwa domowego lub etapu życia, w jakim znajduje się dana rodzina. Występuje również relatywna dyskryminacja ludności starszej w dostępie do mieszkań nowszych, zazwyczaj lepiej wyposażonych. Rodzina otrzymująca nowe mieszkanie jest zazwyczaj skazana na zamieszkiwanie w nim przez wiele lat, niezależnie od zmieniających się z czasem potrzeb i struktury rodziny. Wydaje się więc, że wielkość i struktura rodziny czy gospodarstwa domowego jest w większym stopniu determinowana przez mieszkalnictwo niż sama determinuje typ mieszkalnictwa. Jeśli obcna polityka mieszkaniowa, podtrzymująca działanie tego procesu, miałaby się nie zmienić przez dłuższy czas, to sytuacja taka może prowadzić do patologicznych zjawisk segregacji wiekowej ludności miasta.

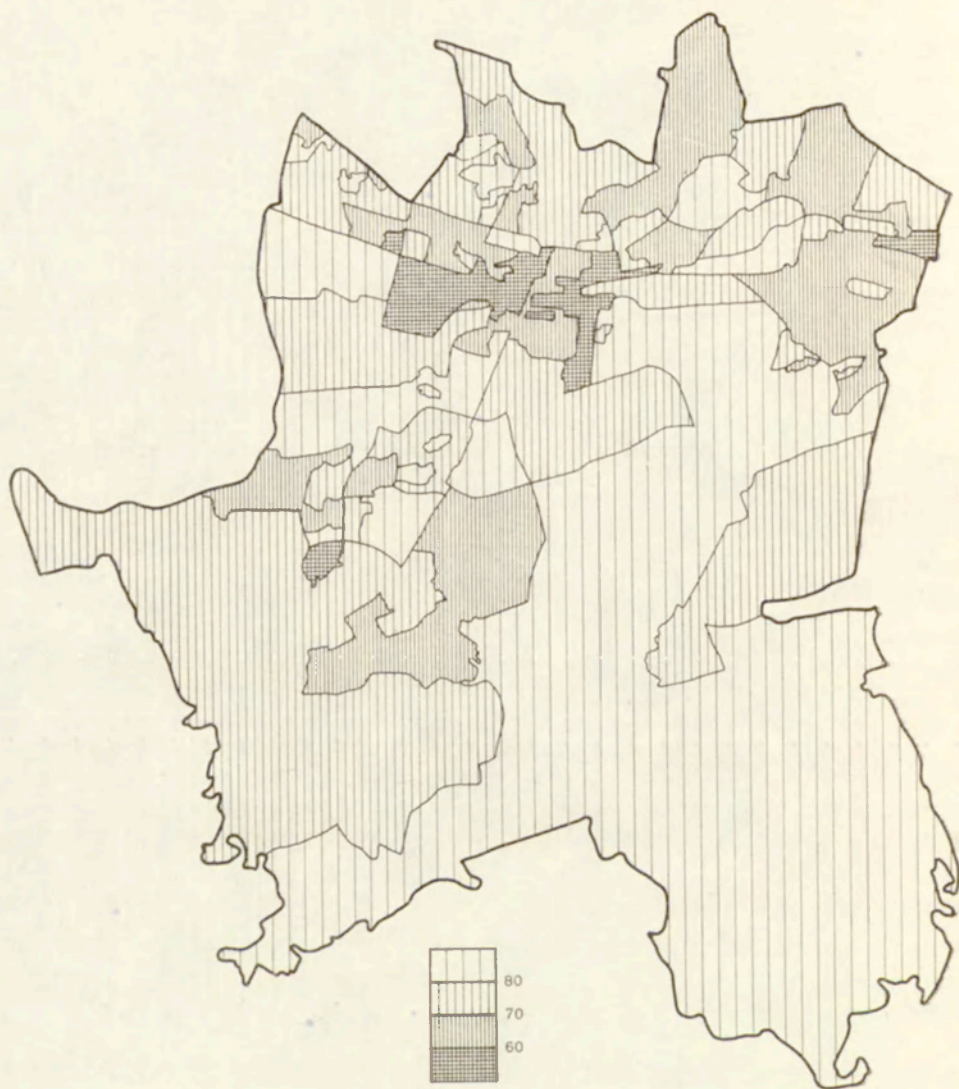
Z przeprowadzonych analiz wynika, że kluczem do zrozumienia różnicowań społeczno-przestrzennych są warunki mieszkaniowe, których jakość i lokalizacja decyduje o strukturze społecznej, zawodowej, rodzinnej i demograficznej danego obszaru miasta. Zarysowany obraz struktury społeczno-przestrzennej Katowic jest tylko częściowo wynikiem historycznych procesów społecznych i gospodarczych

Ryc. 30. Odsetek ludności w wieku > 65 lat w Katowicach

Katowice: percentage of those aged 65 or over

działających w warunkach gospodarki kapitalistycznej. Obecna struktura miasta została ukształtowana głównie w warunkach gospodarki planowej. Prowadzona w całym okresie powojennym polityka egalitaryzacji warunków mieszkaniowych nie była konsekwentna i nie zawsze prowadziła do niwelacji różnicowań, często zaś stwarzała nowe. Względnie korzystniejszą lokalizację w momencie osiedlania się na stałe uzyskiwały te grupy społeczno-zawodowe, które były najbardziej potrzebne na danym etapie rozwoju miasta. Potwierdza się więc również w przypadku Katowic wniosek wynikający z badania innych miast, że podstawowym elementem strukturalizacji przestrzennej miasta była społeczna wartość siły roboczej, do której

Ryc. 31. Odsetek jednorodzinnych gospodarstw domowych w Katowicach
 Katowice: percentage of single-family households

dostosowywano w ogólnych zarysach politykę mieszkaniową. Niemniej jednak można domniemywać, że opisane zróżnicowania społeczno-przestrzenne są obrazem rozstrzygnięć konfliktów w polityce mieszkaniowej. Dotyczy to tendencji egalitaryzacji warunków mieszkaniowych i selektywnego udostępniania zasobów mieszkaniowych specyficznym grupom zawodowym. Konflikty objawiały się w konkurencji między grupami społecznymi i poszczególnymi instytucjami czy zakładami pracy o korzystną lokalizację w przestrzeni miasta oraz liczbę i standard mieszkań dla swoich pracowników. W rezultacie działania tych procesów w przestrzeni Katowic występują wyraźne zróżnicowania społeczno-przestrzenne. Dotyczy to zwłaszcza segregacji przestrzennej grup zawodowych, społecznych oraz demograficznych.

IV. ZAKOŃCZENIE

Zbigniew Rykiel

12. GŁÓWNE STRUKTURY SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE REGIONU KATOWICKIEGO

Jak wspomniano w przedmowie, wiedza o regionie katowickim w większym stopniu niż w wypadku innych regionów Polski opiera się na mitach i stereotypach. Podważenie przynajmniej niektórych z nich stanowiłoby zatem wkład do rzeczywiście rozszerzenia zasobu wiedzy o tym regionie.

Pierwsze nieporozumienie dotyczące regionu katowickiego odnosi się do jego struktury. Istnieje przekonanie, że woj. katowickie jest całe konurbacją lub aglomeracją miejską, jeśli zaś regionem, to jednolitym (w domyśle — bez struktury wewnętrznej), a jeśli już regionem węzłowym, to tylko w sensie politycznym (region jako narzędzie działania). Badania empiryczne wskazują jednak, że region katowicki ma strukturę koncentryczną (Rykiel 1985g). Jego rdzeń stanowią Katowice jako ośrodek regionalny. Dominacja tego ośrodka jest jednak wyraźna tylko w sferze polityczno-administracyjnej. W szerszej rozumianej sferze obsługi rolę ośrodka regionalnego pełni w zasadzie cała konurbacja, będąca drugim elementem koncentrycznej struktury regionu. Konurbacja katowicka obejmuje około 1/3 powierzchni woj. katowickiego (por. rozdz. 3). Jej identyfikacja opiera się na podstawach morfologicznych. Pod względem funkcjonalnym stanowi ona całość (ośrodek regionalny) zasadniczo tylko w odniesieniu do funkcji wyższego rzędu. W tej dziedzinie istnieje specjalizacja funkcjonalna poszczególnych miast konurbacji, zwłaszcza jednak największych, między którymi powiązania są przeważnie ahierarchiczne. W odniesieniu do funkcji niższych rzędów poszczególne większe miasta konurbacji stanowią jednak samodzielne ośrodki podregionalne, nadrzędne wobec mniejszych miast konurbacji oraz wobec miast poza konurbacją, powiązanych z poprzednimi hierarchicznie. Konurbacja katowicka stanowi wyraźnie wyodrębniający się ponadlokalny rynek pracy. Odrębny ponadlokalny rynek pracy stanowi zespół miast okręgu rybnickiego, który pod względem morfologicznym stanowi — drugą w regionie katowickim — konurbację (rozdz. 3).

Trzeci element koncentrycznej struktury regionu katowickiego stanowi aglomeracja katowicka — obejmująca konurbację wraz z jej otoczeniem, mającym postać strefy podmiejskiej. Czwartym elementem omawianej struktury jest dzienny system

miejski konurbacji, a piątym — nieznacznie od niego rozleglejszy region miejski. Ogólnie biorąc zarówno dzienny system miejski konurbacji, jak i jej region miejski, jest rozleglejszy od woj. katowickiego (por. rozdz. 2). To ostatnie jest w zasadzie wyłącznie jednostką polityczno-administracyjną, z którą korespondują tylko te struktury i powiązania społeczno-przestrzenne, które są generowane przez układ polityczno-administracyjny, tj. funkcje sformalizowane. W skali wewnątrzregionalnej układ formalny wywiera dość znaczny wpływ na układ powiązań społeczno-przestrzennych, które w znacznym stopniu domykają się w ramach jednostek rejonowych, odpowiadających zarówno poza konurbacją, jak i w niej samej dawnym jednostkom powiatowym.

Druga kwestia dotyczy roli barier przestrzennych. Przebieg głównych barier przestrzennych pokrywa się z przebiegiem dziewiętnastowiecznych granic zaborowych. Do ich względnej trwałości przyczynia się dość wysoki stopień rozwoju gospodarczego regionu, osiągnięty przed jego zjednoczeniem politycznym. Rozwój gospodarczy przyczynił się do odrębnego rozwoju infrastruktury gospodarczej po każdej stronie barier. Infrastruktura ta jest długowieczna, a zatem mało elastyczna, przyczynia się więc do petryfikacji układów przestrzennych, które ją stworzyły (Barteczek 1977). Dotyczy to również infrastruktury transportowej, której słaby rozwój (odnosi się to zwłaszcza do trakcji szynowej) wpływa na niewielki stopień integracji konurbacji katowickiej. Nowe układy przestrzenne generuje istniejący system polityczno-administracyjny. Centralizacja pionowa funkcji oznacza w wymiarze przestrzennym (poziomym) ich rejonizację, znaczny udział funkcji zrejonizowanych umacnia zaś rolę rejonów w układzie powiązań społeczno-przestrzennych. Jednostki rejonowe stają się więc zasadniczymi ramami przestrzennymi procesów integracji społecznej (por. rozdz. 8). Granice rejonów nie przekroczyły jednak (jeśli nie liczyć odosobnionego przypadku Jęzora) dziewiętnastowiecznych barier przestrzennych, stąd rola tych ostatnich nie maleje tak szybko, jak można by tego oczekiwać biorąc pod uwagę długość okresu, jaki upłynął od scalenia politycznego tego regionu. Wzrost roli Katowic jako ośrodka regionalnego, powodujący dośrodkowe przekształcenia układu powiązań społeczno-przestrzennych, prowadzi nawet do lokalnego umocnienia się znaczenia dawnej bariery przestrzennej na Przczajce, gdyż powiązania społeczno-przestrzenne Czeladzi z Katowicami umacniają się kosztem jej powiązań z Siemianowicami Śl. (por. rozdz. 8).

Barierę przestrzenną mają wyraźny podtekst społeczny, gdyż oddzielają obszary o różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego w okresie wyjściowym. Wpływają one ograniczająco na przemieszczenia ludności w ten sposób, że hamują odpływy grup o korzystniejszym położeniu społecznym, nie chcące opuszczać obszarów o wyższym poziomie rozwoju, oraz odpływy grup o niekorzystnym położeniu społecznym, które nie mogą opuścić obszarów o niższym poziomie rozwoju (por. rozdz. 7).

Trzecia kwestia dotyczy mechanizmu migracji do i z regionu katowickiego. Głównym elementem wyjaśniającym jest tu mechanizm regionalnego rynku pracy. Industrializacyjny i proinwestycyjny model rozwoju gospodarczego w okresie wojennym przyczynił się do znacznego i stałego zwiększania liczby miejsc pracy

(Jałowiecki 1982, Pietraszewski 1982), a przemiany społeczne spowodowały załamanie się w regionie mechanizmu reprodukcji podstawowych grup społeczno-zawodowych (górników i hutników) przez ciągłość biologiczną, co wywołało rosnący niedobór siły roboczej (Rykiel 1985g). Spowodowało to konieczność rekrutacji siły roboczej poza regionem. Jednakże rozległy regionalny rynek pracy generuje bogatą informację o wolnych miejscach pracy. Niedobór siły roboczej powoduje konkurencję między pracodawcami, pracownikom zaś daje możliwość wyboru miejsca pracy najbardziej im odpowiadającego. Zwiększa to fluktuację kadr oraz przyczynia się do znacznych odpływów migracyjnych (por. rozdz. 4). Rozległy regionalny rynek pracy nadaje wysoką rangę regionowi katowickiemu w zakresie warunków pracy, a pośrednio i życia, w opinii zbiorowości pozaregionalnych. Niekorzystne warunki środowiskowe regionu katowickiego są na ogół znane, lecz odgrywają one większą rolę w decyzjach dotyczących migracji z regionu katowickiego niż przy rozważaniu decyzji o migracjach do niego (por. rozdz. 6).

Czwarta kwestia dotyczy roli sektora trzeciego w gospodarce regionu katowickiego. Ogólnie sektor usług ma tu — w stosunku do przemysłu wydobywczego i przetwórczego — mniejsze znaczenie niż w innych regionach. Infrastruktura społeczna jest w znacznym stopniu związana z przemysłem, który kontroluje w ten sposób życie społeczne wielu — zwłaszcza mniejszych — miast regionu. Kontrolę tę zwiększają paternalistyczne stosunki między pracodawcami a pracownikami (por. Pukowska-Mitka 1986). Miasta stanowiące część konurbacji mają bardzo zbliżoną strukturę funkcjonalną, ich wzajemne powiązania gospodarcze są więc w rzeczywistości stosunkowo słabe (Schöller i in. 1984).

Piąta kwestia dotyczy struktur i stosunków społecznych. Badanie struktury społeczno-przestrzennej Katowic wskazuje na znaczne zróżnicowania społeczne w przestrzeni tego miasta, które są generowane przez obecną politykę mieszkaniową, opartą na zasadach pozornego egalitaryzmu (por. rozdz. 11). Nie jest wprawdzie znana dokładna struktura klasowo-warstwowa tego miasta, jego rola polityczno-administracyjna pozwala jednak wnosić o znacznym udziale warstwy inteligencko-urzędniczej. Inteligencki typ struktury społeczno-demograficznej regionu katowickiego sugeruje również sposób segregacji różnych grup migrantów przez bariery przestrzenne (por. rozdz. 7). Zróżnicowania społeczne znajdują wprawdzie odzwierciedlenie w przestrzeni przez miejsce zamieszkania, powstają one jednak w miejscu pracy. Głównym źródłem nierówności społecznych w regionie katowickim są, jak można sądzić, nierówności między dużymi a małymi zakładami pracy w dostępie ich pracowników do infrastruktury społecznej oraz do mieszkań. Można postawić tezę, iż jest to źródłem rozwarstwienia hegemonistycznej klasy robotniczej na superhegemonistyczną wielkoprzemysłową klasę robotniczą i subhegemonistyczną drobno-przemysłową klasę robotniczą.

Szosta kwestia dotyczy integracji społecznej i świadomości regionalnej. W regionie katowickim zintegrowanymi społecznie zbiorowościami terytorialnymi, charakteryzującymi się znacznym stopniem identyfikacji ich członków ze zbiorowością, są małe miasta oraz stare osiedla przemysłowe w większych miastach. Te ostatnie nie mają jednak żadnego rodzaju nadbudowy prawno-instytucjonalnej w postaci samo-

rządu lokalnego. Małe miasta mają wprawdzie taki samorząd, jednak tylko do czasu, gdy zostaną włączone w skład większych miejskich jednostek administracyjnych. Zmiany podziału administracyjnego w latach siedemdziesiątych łączyły się z likwidacją odrębności samorządowej wielu małych miast i osiedli woj. katowickiego. Okres ten charakteryzował się wyjątkową niestabilnością jednostek miejskich tego regionu. W 1973 r., przy okazji tworzenia gmin, połączono ze sobą niektóre pobliskie małe miasta i osiedla. W 1975 r. przy likwidacji powiatów i tworzeniu nowych województw rozszerzono granice większych miast woj. katowickiego, leżących poza centrum konurbacji. W 1977 r. rozszerzono jeszcze granice niektórych miast, włączając do nich całe gminy i mniejsze miasta. Nie zlikwidowało to trudności zarządzania tym regionem w — teoretycznie dwuszczeblowym — podziale administracyjnym, spowodowało natomiast frustrację społeczności lokalnych małych miast (Jałowiecki 1984) i dezintegrację społeczną nowych dużych ludnościowo pseudo-miast, składających się z nie powiązanych ze sobą ani przestrzennie, ani funkcjonalnie, ani nawet komunikacyjnie miasteczek i osiedli (por. rozdz. 3). Podważa to mit o konurbacji, lub nawet całym regionie katowickim, jako zespole silnie zintegrowanych miast.

Na szczeblu regionalnym słaba świadomość przestrzenna wynika z kryzysu regionalizmu w Polsce, znacznego udziału nowych przybyszów do regionu oraz odmiennej przeszłości historycznej poszczególnych jego części. Na tym tle można jednak zaobserwować integrowanie się emocjonalne mieszkańców nowych obszarów na wschodzie regionu z jego rdzeniem górnośląskim. Pociąga to za sobą zmianę zasięgu pojęcia Śląska przez jego przesuwanie się na wschód (por. rozdz. 9). Z pojęciem tym utożsamia się stereotypowy syndrom procesów industrializacyjnych (por. rozdz. 10), który może być jednak atrakcyjny dla niektórych zbiorowości lokalnych na nowych obszarach woj. katowickiego i dlatego przez nie akceptowany.

Siódma kwestia dotyczy jakości życia. Stereotypowy pogląd o wysokim poziomie życia w regionie katowickim jest prawdziwy o tyle, o ile oderwie się go od problemów jakości środowiska naturalnego, dostępności do urządzeń infrastruktury społecznej oraz dezorganizacji społecznej, a więc od pozostałych elementów składających się na pojęcie jakości życia. Jakość życia jest natomiast podstawą preferencji migracyjnych i ogólnie świadomości społecznej.

LITERATURA

- Alonso W., 1971, *The economics of urban size*, RSA Papers, 26, 67-84.
- Bartoczek A., 1977, *Integracyjna funkcja infrastruktury gospodarczej w świetle badań nad Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym*, Studia KPZK PAN, 59.
- Chojnicki Z., Dziewoński K., 1978, *Podstawowe zagadnienia metodologiczne rozwoju geografii ekonomicznej*, Przegł. Geogr., 50, 205-221.
- Cordey-Hayes N., 1975, *Migration and the dynamics of multiregional population systems*, Envir. Plann., A, 7, 793-814.
- Cordey-Hayes M., Gleave D., 1974, *Dynamic models of the interaction between migration and the differential growth of cities*. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria, Research Report RR-74-9.
- Dalmasso E., 1984, *The French national settlement systems*, [w:] L. S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlements systems. International perspectives*, London: Oxford University Press, s. 157-177.
- Domański R., 1970, *Syntetyczna charakterystyka obszaru na przykładzie okręgu przemysłowego Konin-Łęczyca-Inowrocław*, Warszawa, PWN.
- 1978, *Teoria procesów w przestrzeni społeczno-gospodarczej*, Warszawa, PWN.
- Duncan O. D., Scott W. R., Lieberman S., Duncan B. D., Winsborough H. H., 1960, *Metropolis and region*, Baltimore, John Hopkins University Press.
- Dziewoński K., 1960, *Dyskusja w sprawie „Regionów geograficznych Polski” M. Janiszewskiego*, Przegł. Geogr., 32, 365-371.
- 1971, *Hipoteza przekształceń sieci osadniczej Polski do roku 2000*, [w:] *Prognozy rozwoju sieci osadniczej*, Warszawa, Komitet Badań i Prognoz „Polska 2000” PAN, 2, 96-107.
- 1976, *O związkach geografii z historią*, Przegł. Geogr., 48, 575-580.
- Dziewoński K., Korcelli P., 1981a, *Migracja w Polsce: przemiany i polityka*, [w:] *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 140, 10-90.
- 1981b, *Migration and settlement: Poland*. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria, Research Report RR-81-20.
- Ficrla I., 1969, *Przemysł*, [w:] S. Berezowski (red.), *Struktura przestrzenna gospodarki narodowej Polski*, Warszawa, PWN, s. 125-220.
- Frąckiewicz L., 1982, *Problemy społeczne Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biul. KPZK PAN, 118, 128-134.
- Gawryszewski A., 1974, *Związki przestrzenne między migracjami stałymi i dojazdami do pracy oraz czynniki przemieszczeń ludności*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 109.
- 1981, *Rozkłady odległości migracji międzywojewódzkich w ostatnim trzydziestoleciu*, [w:] *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 140, 108-137.
- Golachowski S., Kostrubiec B., Zagożdżon A., 1974, *Metody badań geograficzno-osadniczych*, Warszawa, PWN.
- Gontarski Z., 1980, *Obszary metropolitalne w Polsce. Delimitacja i charakterystyka struktury przestrzennej*, Biul. KPZK PAN, 109.

- Hall P., Drewett R., Gracey H., Thomas R., 1973, *The containment of urban England*, 1-2, London, Allen and Unwin.
- Hartshorne R., 1933, *Geographic and political boundaries in Upper Silesia*, Ann. Assoc. Amer. Geogr., 23, 195-228.
- Iwanicka-Lyra E., 1969, *Delimitacja aglomeracji wielkomiejskich w Polsce*, Prace Geogr. IG PAN, 76.
- Jagielski A., 1977, *Obszary ekologiczno-społeczne dużych miast w Polsce*. Referat na III polsko-radzieckim seminarium geograficznym, Toruń, IGiPZ PAN, maszynopis.
- 1982, *Społeczna i przestrzenna struktura miast w świetle geograficznych badań miast polskich*, [w:] Z. Pióro (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Warszawa, KiW, 160-190.
- 1984, *Niektóre problemy badawcze w analizie własności przestrzennych sieci przepływów migracyjnych*. Referat na V polsko-radzieckim seminarium geograficznym, Nieborów, IGiPZ PAN, maszynopis.
- Jałowicki B., 1982, *Strategia uprzemysłowienia a proces urbanizacji. Studium socjologiczne*, Biul. KPZKK PAN, 119, 5-118.
- 1984, *Decentralizacja, samorząd, organizacja terytorialna. Doświadczenia francuskie*, Biul. KPZK PAN, 125, 211-246.
- Janiszewski M., 1959, *Regiony geograficzne Polski*, Warszawa, PZWS.
- Jasiok A., Maik W., Spychała-Szysko H., 1980, *The socio-economic spatial structure of Ostrów Wielkopolski: a principal component analysis*. Quaest. Geogr., 6, 55-67.
- Korcelli P., 1967, *Problematyka regionów metropolitalnych w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii*, Przgl. Geogr., 39, 333-354.
- 1973, *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miast*, Studia KPZK PAN, 44.
- 1977, *An approach to the analysis of functional urban regions. A case study of Poland*, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria, Research Memorandum RM-52-77.
- 1981, *Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski*, [w:] *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 140, 189-212.
- Księżak J., 1984, *Zastosowanie wieloregionalnego modelu demograficznego Rogersa-Willekensa do celów planowania regionalnego*, Warszawa, IGiPZ PAN, Zespół Koordynacyjny Problemu Międzyresortowego „Podstawy Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”, Biul. Inf., 47, 27-36.
- Kukliński A., 1976, *Regiony silne i słabe w polityce społeczno-ekonomicznej*, Przgl. Geogr., 48, 389-400.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Herman S., 1971, *Agglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966-2000*, Biul. KPZK PAN, 67.
- Lynch K., 1960, *The image of the city*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Morawska S., 1984, *Zróźnicowanie ekologiczno-społeczne Trójmiasta, lata 1970 i 1978*. Referat na V polsko-radzieckim seminarium geograficznym, Nieborów, IGiPZ PAN, maszynopis.
- Mrozek W., 1964, *Procesy przemieszania i integracji społecznej ludności województwa katowickiego*, [w:] W. Mrozek (red.), *Przemiany przestrzenne, ludnościowe i społeczne w województwie katowickim w okresie XX-lecia PRL*, Katowice, ŚIN, Biul., 43, 87-102.
- Pater M., *Lata nasilającego się nacjonalizmu i ustaw wyjątkowych*, [w:] *Historia Śląska*, 3, 1, 1850-1890, Wrocław, Ossolineum, 315-353.
- Peach C., 1980, *Ethnic segregation and intermarriage*, Ann. Assoc. Amer. Geogr., 70, 371-381.
- Pietraszewski W., 1982, *Polska strategia industrializacji?* Biul. KPZK PAN, 119, 119-135.
- Piotrowski W., 1966, *Społeczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi. Studium ekologiczne*, Wrocław, Ossolineum.
- Potrykowska A., 1984, *Modele rozkładów migracji według wieku*, Warszawa, IGiPZ PAN, Zespół Koordynacyjny Problemu Międzyresortowego „Podstawy Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”, Biul. Inf., 47, 199-218.
- Problemy migracji ludności w Polsce*, 1978, Rządowa Komisja Ludnościowa, Biul., 19, Warszawa, GUS.

- Pukowska-Mitka M., 1986, *Infrastruktura a przemysł*, Sosnowiec, maszynopis.
- Pyle G. F., et al., 1974, *The spatial dynamics of crime*, Res. Pap. Dep. Geogr. Univ. Chicago, 159.
- Rykiel Z., 1978, *Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 128.
- 1980, *Ocena przydatności ekonomicznych modeli migracji w warunkach polskich*, Warszawa: SGPIŚ, Biul. IGS, 22, 3, 85–116.
 - 1982a, *Modelos económicos de migración y su aplicabilidad a una economía de planificación central*, Estudios Geogr., 168, 243–267.
 - 1982b, *O konurbacji katowickiej i metodologii neopozytywistycznej. Na marginesie polemiki J. Rungego*, Czas. Geogr., 53, 332–336.
 - 1983, *Przemiany paradygmatu polskiej geografii społeczno-ekonomicznej*. Referat na Ogólnopolskiej Konferencji Metodologicznej, Rydzyna, Komitet Nauk Geograficznych, maszynopis.
 - 1984a, *A multi-facetal concept of urban hierarchy: with special reference to the Polish urban system*, Geogr. Pol., 50, 15–24.
 - 1984b, *Geografía dialéctica: una perspectiva polaca*, Barcelona, Publications i Edicions de la Universitat de Barcelona, Seria Geo-Crítica.
 - 1984c, *Intra-metropolitan migration in the Warsaw agglomeration*, Econ. Geogr., 60, 55–70.
 - 1984d, *Niektóre struktury społeczno-przestrzenne regionu katowickiego*, Przegl. Geogr., 56, 19–41.
 - 1985a, *Badania świadomości regionalnej — przykład regionu katowickiego*, Przegl. Geogr., 57, 37–58.
 - 1985b, *Powiązania aglomeracji miejskich w krajowym systemie osadniczym*, Czas. Geogr., 56, 173–181.
 - 1985c, *Regional consciousness in the Katowice region, Poland*, Area, 17, 4, 285–293.
 - 1985d, *Regional integration and the boundary effect in the Katowice region*, Geogr. Pol., 51, 323–332.
 - 1985e, *Social problems of the development of the Upper Silesian Industrial District*, Geogr. Pol., 52, 267–278.
 - 1985f, *The system of main cities: a critique and an empirical evaluation*, Tijdschr. Econ. Soc. Geogr., 76, 100–105.
 - 1985g, *Zagadnienia regionalnych systemów osadniczych*, Studia KPZK PAN, 88.
 - 1986, *Ograniczenia meldunkowe jako bariery przestrzenne*, Przegl. Geogr., 57, 395–408.
 - 1987a, *Koncepcje regionu w geografii*, maszynopis.
 - 1987b, *Powiązania małżeńskie a integracja społeczna w regionie katowickim*. Referat na seminarium polsko-radzieckie, Tbilisi, maszynopis.
 - 1987c, *The mechanism for migration in Poland*, Geogr. Pol., 54, 19–31.
- Rykiel Z., Żurkowska A., 1981, *Migracje między miastami: systemy krajowe i regionalne*, [w:] *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 140, 138–188.
- 1984, *Regionalne systemy osadnicze i ośrodki regionalne*, Czas. Geogr., 55, 173–189.
- Schöller P., Blotenvogel H. H., Buchholz H. J., Hommel M., Schilling-Kaletsch I., 1984, *The settlement system of the Federal Republic of Germany*, [w:] L. S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, London, Oxford University Press, 178–199.
- Ślodyczek J., 1981, *Atrakcyjność regionów kraju w opinii studentów wyższych uczelni*, Opolskie Roczn. Ekon., 11, 263–298.
- Szajnowska A., 1979, *Migracje ludności między miastami konurbacji górnośląskiej w okresie 1974–1976*, Prace Nauk. Uniw. Śl., 331.
- 1980, *Przemieszczenia ludności między miastami konurbacji górnośląskiej*, Komitet Badań Rejonów Przemysłowych PAN, Warszawa, PWN.
 - 1984, *O badaniach migracji ludności w konurbacji górnośląskiej*, Prace Nauk. Uniw. Śl., 647, Geographia, Studia et Dissert., 8, 98–111.

- Szczurkiewicz T., 1970, *Niektóre uwagi krytyczne o ankietach*, [w:] T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa, PWN, 41–53.
- Węclawowicz G., 1975, *Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931 i 1970 w świetle analizy czynnikowej*. Prace Geogr. IGiPZ PAN, 116.
- 1981, *Próba teorii struktury wewnętrznej miast Polski. Studium z ekologii czynnikowej*, [w:] *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 140, 234–267.
- 1985, *The socio-spatial structure of Radom city in 1978*, Geogr. Pol., 51, 85–98.
- Wilson A. G., 1970, *Entropy in urban and regional modelling*, London, Pion.
- 1974, *Urban and regional models in geography and planning*, London, Wiley.
- Ziółkowski J., 1960, *Sosnowiec. Drogi i czynniki rozwoju miasta przemysłowego*, Katowice, ŚIN.
- Znaniecki F., 1931, *Miasto w świadomości jego mieszkańców*, Poznań, Polski Instytut Socjologiczny.
- Żurek A., 1975, *Struktura przestrzenna przepływów ludności miast województwa kieleckiego*, Prace Geogr. IGiPZ PAN, 113.
- 1980, *Migracje w dorzeczu górnej Noteci*, Czas. Geogr. 51, 25–45.
- Żurkowa A., Księżak J., 1980, *Elementy struktury przestrzennej migracji w Polsce*, Przegl. Geogr., 52, 81–100.

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ И ПРОЦЕССЫ В КАТОВИЦКОМ РЕГИОНЕ

Резюме

На фоне других регионов Польши Катовицкий регион представляет собой территорию, о которой часто говорится в дискуссиях, реже проводятся его исследования, а ещё реже его понимают. Своё представление о катовицком регионе в большей степени, чем в случае других регионов Польши, основывают на мифах и стереотипах. Подорвать по крайней мере некоторые из них значило бы серьёзно расширить познания действительных проблем и структур этого региона и развивающихся в нём процессов.

В части I говорится о территории и предмете исследований, результаты которых заключены в томе. В главе 1 заключена идентификация предмета исследований социальной географии, т. е. социальные проблемы катовицкого региона особо слабо изучены. В главе 2 упоминается о главных концепциях систем расселения (городских и региональных) и промышленных систем в контексте территориальной структуры катовицкого региона. Логичным продолжением этой главы является глава 3, где обсуждаются результаты делимитации катовицкой конурбации. Первый раз в Польше они основаны на анализе границ плотной застройки. В катовицком регионе были идентифицированы два комплекса плотной сплошной застройки, которые отождествлялись с конурбациями: в центре — вокруг Катовиц и на юго-западе — вокруг Рыбника. Катовицкая конурбация занимает 1/3 площади катовицкого воеводства, т. е. она на много меньше, чем в обычных представлениях об этой системе расселения.

Часть II посвящена процессам миграции. В главах 4 и 5 обсуждаются основные пространственные структуры миграции в катовицком регионе, в главе 6 — результаты анкетных опросов в катовицком регионе, касающиеся направлений миграции и причин миграционных преимуществ. В главе 7 представлены результаты моделирования влияния пространственных барьеров на миграции между городами катовицкого региона.

Часть III посвящена социально-территориальным структурам и связям, и в наибольшей степени касается исследования социальных проблем катовицкого региона. В главе 8 представлен анализ супружеских связей между городами и историческими зонами катовицкого региона как дополнительные данные для познания процесса социальной интеграции. Три исторические зоны, определённые государственными границами девятнадцатого века, в процессе интеграции теряют своё значение как пространственные барьеры; социальные же связи укрепляются в рамках квази-повятовых единиц, роль которых увеличивает значительная степень вертикальной централизации управления. Однако, так как ни одна из квази-повятовых единиц изучаемой территории не выходит из политических границ девятнадцатого века, их роль как пространственных границ не уменьшается так быстро, как этого можно было бы ожидать в виду долгого периода формальной интеграции.

В главе 9 обсуждаются проблемы регионального сознания, основанные на анкетных исследованиях, проведенных в катовицком регионе. Установлено, что понятие Силезии рас-

ширится на востоке и сужается на западе, отождествляясь во всё большей степени с катовицким регионом.

В главе 10 анализируются представления и стереотипы Силезии на основании анкетных опросов, проведенных вне катовицкого региона. Установлено, что ментальная карта Силезии охватывает Нижнюю и Верхнюю Силезию и Малопольску с ядром, отождествляемым с катовицкой конурбацией. Черты и явления, связываемые с понятием Силезии, укладываются в стереотипный синдром интенсивной индустриализации, охватывая шахты, фабрики, металлургические заводы, загрязнённый воздух, отравленную среду, футбольные клубы и концентрацию населения и застройки.

В главе 11 представлены результаты изучения факторной экологии города Катовице. Так как в других городах Польши установлено, что концентрация высших социально-профессиональных групп тяготеет к центру и территории лучших квартирных условий, а преобладание низших социально-профессиональных групп к перифериям и худшим квартирным условиям. В Катовицах вырисовывается довольно ясное разделение на рабочие и занятые интеллигенцией кварталы. Другое измерение дифференциации пространства города это составные семейного состояния. В центре преобладают малые семьи одиноких лиц, а в новых кварталах на перифериях — многодетные семьи и семьи молодых людей. Вобщем, в связи с малой мобильностью на территории города проявляется относительная дискриминация старых людей в отношении возможности получить новые, лучше оснащённые квартиры. Величина и структура семьи в большей степени определяется квартирными условиями, чем сама определяет квартирные условия. Если теперешняя квартирная политика, поддерживающая действие этого процесса продолжится, то это может привести к патологическим явлениям возрастной сегрегации населения города.

Заключение (глава 12) представляет собой попытку суммировать результаты исследований, представленных в настоящем томе и идентифицировать главные социально-пространственные структуры катовицкого региона.

Перевела Катажина Стрешевска

THE SOCIO-DEMOGRAPHIC STRUCTURES AND PROCESSES IN THE KATOWICE REGION

Summary

Vis-a-vis other regions of Poland, the Katowice region is one which is frequently discussed, more rarely investigated, and the most rarely understood. The images of Katowice region are, to a larger extent than in cases of other Polish regions, based on myths and stereotypes. To weaken at least some of them would, therefore, considerably contribute to the better understanding of the *de facto* problems and structures of, and the processes in this region.

Part One concerns the studied area and the subject of research presented in this volume. In Chapter One, the subject of social geography is discussed, for the arrears in investigation of the social problems of the Katowice region are especially large. In Chapter Two, basic concepts of settlement (urban and regional) and industrial systems are discussed in the context of the spatial structure of the Katowice region. A logical continuation of this chapter is provided in Chapter Three in which results of the delimitation of the Katowice conurbation are presented; the delimitation is based, originally in Polish literature, on the extent of built-up area. Two compact complexes of built-up area, identified with conurbations, have been found in the region, i.e. in the centre, around Katowice, and in the south-west, around Rybnik. The Katowice conurbation covers 1/3 of the Katowice voivodship; this figure is considerably smaller than that in the common image of this settlement system.

Part Two concerns the processes of migration. In Chapters Four and Five, basic spatial structures of migration in the Katowice region are presented. In Chapter Six, results of a regional survey concerning directions of migration and causes of migratory preferences are presented. In Chapter Seven, results of a modelling of the impact of spatial barriers on inter-urban migration in the Katowice region are presented.

Part Three is devoted to socio-spatial structures and relationships. Herein, investigations of the social problems of the Katowice region are made most explicit. In Chapter Eight, inter-urban marital links as well as those between the historical zones of the region are presented as a contribution to the recognition of the social integration process. In the integration process, the three historical zones, as defined by the location of the nineteenth-century international boundaries, are eroded as spatial barriers; social interrelationships tend to be contained within the quasi-county-level units whose role is strengthened by a considerable degree of vertical centralisation of management. Because, however, none of the quasi-county-level units breaks the nineteenth-century political boundaries, the latter, as spatial barriers, are not eroded as fast as they might be expected to, taking into account the durability of the formal integration.

In Chapter Nine, problems of regional consciousness are presented as based on a regional survey. It has been found that the notion of Silesia expands to the east while contracts in the west, and is being progressively identified with that of the Katowice region.

In Chapter Ten, images and stereotypes of Silesia are analysed as based on an extra-regional survey. It has been found that the mental map of Silesia covers Lower and Upper Silesia as well as Lesser Poland, with its core identified with the Katowice conurbation. Characteristics and events

being mentally associated with the notion of Silesia emerge as a stereotypical syndrome of intense industrialization, which comprises mines, factories, polluted air, poisoned environment, football clubs, high population density and extensive built-up areas.

In Chapter Eleven, results of a factorial ecology of the city of Katowice are presented. Similarly to other Polish cities, a concentration of higher socio-occupational groups is found in the centre and the areas of better living conditions while of lower socio-occupational groups peripheral locations and worse living conditions are characteristic. In Katowice, fairly marked distinction between workers' and intelligentsia's areas is to be found. The other dimension of spatial differentiation of the city is that of the family status. Small families of single and/or aged people dominate in the centre, and those with a larger number of children and young people in new estates in the peripheries. Generally, because of a limited spatial mobility within the city, a relative discrimination of the aged can be identified in their accessibility to newer, i.e. better equipped dwellings. The family size and structure is determined by the structure of housing rather than *vice versa*. If the current housing policy, which stimulates this process, persisted, it would produce pathological segregation of age groups within the city.

Conclusions of Chapter Twelve is an attempt to summarize the results of the investigations presented herein as well as to identify basic socio-spatial structures of the Katowice region.

Translated by Zbigniew Rykiel

PRACE GEOGRAFICZNE IGiPZ PAN

140. Dziewoński K., Korcelli P. (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, 1981, s. 267, 63 il., zł 82,—
141. Rościszewski M., Mashbits Y. S., Siemek Z. (red.), *Third World, geographical problems of development*. Proceedings of the III Polish-Soviet Seminar, Warsaw, September 1979, 1981, s. 121, zł 50,—
142. Słupik J., *Rola stoku w kształtowaniu odpływu w Karpatach fliszowych*, 1981, s. 98, 34 il., 10 fot., zł 32,—
143. Froehlich W., *Mechanizm transportu fluwialnego i dostawy zwietrzelin do koryta w górskiej zlewni fliszowej*, 1982, s. 144, 68 il., 17 fot., zł 120,—
144. Rościszewski M. (red.), *Różnicowanie się i nowe podziały światowej przestrzeni społeczno-gospodarczej*, 1983, s. 96, 13 il., zł 50,—
145. Baumgart-Kotarba M., *Kształtowanie koryt i teras rzecznych w warunkach zróżnicowanych ruchów tektonicznych (na przykładzie wschodniego Podhala)*, 1983, s. 145, 39 il., 13 fot., zł 110,—
146. Drozdowski E., *Stratygrafia i geneza osadów zlodowacenia wistulian w północnej części dolnego Powiśla*, 1986, s. 90, 22 il., 25 fot., zł 150,—
147. Kostrowicki A. S. (red.), *Studium geoekologiczne rejonu jezior wigierskich*, 1988, s. 134, 23 il., zł 210,—
148. Eberhardt P., *Regiony wyludniające się w Polsce*, (w druku)
149. Szulc H., *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim*, 1988, s. 138, 36 il., 3 mapy, zł 300,—
150. Leszczycki S., *Badania geograficzne nad osadnictwem w południowej Anatolii*, 1987, s. 113, 7 il., 45 fot., zł 230,—
Kawecka-Endrukajtis B., Tuszyńska-Rękawek H., Spis zawartości „Prac Geograficznych” 1-150 (1954-1987).

ERRATA

Str.	Wiersz	Jest	Powinno być
9	11 d.	Wzór	Paradygmat
12	5 d.	regionalne	regionalnego
26	9 d.	łączą się	łączy się
58	2 g.	głównie	oczywiście
69	9 d.	Przyjęto więc	Przyjęto więc również
72	na dole	brak przypisu	*Gwiazdką oznaczono wartości szacunkowe

Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim.

Cena łączna zł 650. –

PL ISSN 0373-6547
ISBN 83-04-02923-5

<http://rcin.org.pl>

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

SPIS ZAWARTOŚCI PRAC GEOGRAFICZNYCH

1-150 (1954-1987)

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

<http://rcin.org.pl>

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

SPIS ZAWARTOŚCI PRAC GEOGRAFICZNYCH

1-150 (1954-1987)

ZESTAWIŁY
BARBARA KAWECKA-ENDRUKAJTIS
I HALINA TUSZYŃSKA-RĘKAWEK

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

1988

CZĘŚĆ 1
SPIS NUMERYCZNY

- 1 1954 J. Flis: Kras gipsowy Niecki Nidziańskiej. Gypsum karst of the Nida trough.
- 2 1954 W. Walczak: Pradolina Nysy i plejstocenijskie zmiany hydrograficzne na przedpolu Sudetów Wschodnich. The outwash valley of the Nysa river and the Pleistocene hydrographic changes in the foreland of the Eastern Sudetes.
- 3 1954 A. Krzymowska: Franciszek Szwarzenberg-Czerny, profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847–1917). Szwarzenberg-Czerny, Professor of Cracov University (1847–1917).
- 4 1955 J. Paszynski: Opady atmosferyczne dorzecza Odry i ich związek z hipsometrią i zalesieniem. Die Niederschläge im Odergebiet und ihre Zusammenhänge mit Höhe und Bewaldung.
- 5 1956 M. Kiełczewska-Zaleska: O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego. The origin and the development of the plans of villages in Pomorze Gdańskie.
M. Biskup: Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w. Settlements under Polish Law in Pomorze Gdańskie in first half of 15th century.
- 6 1956 W. Okołowicz: Geomorfologia okolic środkowej Wilii. Geomorphology of the vicinity of the middle Wilia.
- 7 1956 A. Jahn: Wyżyna Lubelska. Rzeźba i czwartorzęd. Geomorphology and Quaternary history of Lublin Plateau.
- 8 1956 M. Fleszar: Studia z dziejów geografii ekonomicznej w Polsce od połowy XVIII w. do r. 1848. The history of economic geography in Poland since the 18th century to 1848.
- 9 1957 Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast. The geographical studies on the activation of the small towns. Opracowanie zbiorowe pod redakcją: K. Dziewońskiego, M. Kiełczewskiej-Zaleskiej, L. Kosińskiego, J. Kostrowickiego, S. Leszczyckiego.
- 10 1957 A. Werwicki: Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku. Czynniki rozwoju i zagadnienia lokalizacyjne. Białystok region of textile industry before 1945. Development and location problems.
- 11 1957 L. Starkel: Rozwój morfologiczny progu Pogórza Karpackiego między Dębicą a Trzycianą. Morphological development of the escarpment of the Pogórze Karpackie between Dębica and Trzyciana.
- 12 1957 B. Olszewicz: Geografia polska w okresie Odrodzenia. La géographie polonaise de la Renaissance.
- 13 1958 S. Gilewska: Rozwój geomorfologiczny wschodniej części Wyżyny Miechowskiej. The geomorphological development of the eastern part of Miechów Upland.
- 13a 1958 J. Kondracki, Z. Mikulski: Hydrografia dorzecza Krutyni. Die Hydrographie des Krutyniaflussgebietes.
- 14 1957 J. Staszewski: Vertical distribution of world population. Pionowe rozmieszczenie ludności kuli ziemskiej.

- 15 1958 K. Łomniewski: Zalew Wiślany. The Firth of Vistula.
- 16 1955 M. Litterer: Zmiany w rozmieszczeniu i strukturze ludności Polski Ludowej w latach 1946 do 1950. Changes in distribution and composition of the population of Peoples Poland in the years 1946–1950.
B. Wełpa: Zagadnienie struktury wieku ludności Polski Ludowej w roku 1950. Age composition of the population of Peoples Poland in 1950.
- 17 1969 F. Uhorczak: Polska przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000. Poland's general land utilization map in 1:1 000 000 scale.
- 18 1959 A. Kukliński: Struktura przestrzenna przemysłu cegielnianego na Ziemiach Zachodnich w epoce kapitalizmu. Spatial structure of the brickmaking industry in Poland's Western Territories in the capitalist era.
- 19 1959 Z badań środowiska geograficznego w powiecie mrągowskim. Die Untersuchungen des geographischen Milieus im Kreise Mrągowo. Opracowanie zbiorowe pod kierunkiem J. Kondrackiego.
- 20 1959 J. Tobjasz: Wykorzystanie środowiska geograficznego dla hodowli w województwie białostockim. The effective utilization of the physical environment for stock-breeding in the voivodship of Białystok.
- 21 1960 A. Kowalska: Paleomorfologia powierzchni podplejstocenijskiej niżowej części dorzecza Odry. Paleomorphology of the Sub-Pleistocene surface of the lowland part of the Odra Basin.
- 22 1960 L. Starkel: Rozwój rzeźby Karpat fliszowych w holocenie. The development of the Flysch Carpathians relief during the Holocene.
- 23 1960 K. Balińska-Wuttke: Geomorfologia obszaru między Skierniewicami a Rawą Mazowiecką. Géomorphologie de la région entre Skierniewice et Rawa Mazowiecka (Pologne Centrale).
- 24 1960 A. Wróbel: Województwo warszawskie. Studium ekonomicznej struktury regionalnej. The Warsaw voivodship. A study of regional economic structure.
- 25 1961 Problems of applied geography. Proceedings of the Anglo-Polish Seminar Nieborów, September 15–18, 1959.
- 26 1961 J. Gieysztor: Studia hydrologiczne nad potokami tatrzańskimi. Opady i odpływ na obszarze zlewni Białki i Potoku Kościeliskiego. Etude hydrologique des torrents des Tatras. Précipitations et écoulements sur le terrain des bassins des torrents la Białka et le Kościeliski.
- 27 1961 Problems of economic region. Papers of the Conference on Economic Regionalization in Kazimierz (Poland), May 29 — June 1, 1959. Problemy ekonomicznego regionu. Referaty z konferencji regionalizacji ekonomicznej w Kazimierzu. (Polska) 29 maj — 1 czerwiec, 1959. Redaktor tomu K. Dziewoński.
- 28 1961 J. Staszewski: Die Verbreitung der Bevölkerung nach dem Abstand vom Meer. Eine Bevölkerungsgeographische Studie. Rozmieszczenie ludności kuli ziemskiej według odległości od morza.
- 29 1961 R. Galon: Morphology of the Noteć-Warta (or Toruń-Eberswalde)

- ice marginal streamway. Morfologia pradoliny Noteci-Warty (lub Toruńsko-Eberswaldzkiej).
- 30 1962 M. Fleszar: Zarys historii geografii ekonomicznej w Polsce do 1939 r. Economic geography in Poland up to 1939.
- 31 1962 Land utilization. Methods and problems of research. Proceedings of the International Seminar Poland, 30 V — 8 VI 1960. Użytkowanie ziemi. Metody i problemy badawcze. Materiały konferencji międzynarodowej. Polska, 30 V — 8 VI 1960. Redaktor tomu J. Kostrowicki.
- 32 1962 L. Kosiński: Miasta województwa białostockiego. The towns of the voivodship of Białystok.
- 33 1962 Z. Kaczorowska: Opady w Polsce w przekroju wieloletnim. Tendencje, okresowość oraz prawdopodobieństwo występowania niedoboru i nadmiaru opadów. Precipitation in Poland in long-period averages.
- 34 1962 W. Okołowicz: Zachmurzenie Polski. Cloudiness in Poland. M. Stopa: Burze w Polsce. Thunder-storms in Poland.
- 35 1962 W. Biegajło: Sposoby gospodarowania w rolnictwie województwa białostockiego. Ways of farming in the voivodship of Białystok.
- 36 1962 J. Dziewański, L. Starkel: Dolina Sanu między Soliną a Zwierzyniem w czwartorzędzie. The Quaternary San valley between Solina and Zwierzyn.
- 37 1962 M. Chilczuk: Rozwój i rozmieszczenie przemysłu rolno-spożywczego w województwie białostockim. Food industry of the Białystok voivodship.
- 38 1963 C. Radłowska: Rzeźba północnowschodniego obrzeża Gór Świętokrzyskich. Relief de la bordure nord-est des Montagnes de S-te Croix.
- 39 1963 J. Szupryczyński: Rzeźba strefy marginalnej i typy deglacji lodowców południowego Spitsbergenu. Relief of marginal zone of glaciers and types of deglaciation of Southern Spitsbergen glaciers.
- 40 1963 L. Kosiński: Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1960. Demographic processes in the recovered territories from 1945 to 1960.
- 41 1963 R. Domański: Zespoły sieci komunikacyjnych. Complexes of transport networks.
- 42 1963 J. Stasiak: Historia jeziora Kruklin w świetle osadów strefy litoralnej. History of Kruklin lake as revealed by the deposits of its littoral zone.
- 43 1963 M. I. Mileska: Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju. Régions de repos et de tourisme en Pologne. Situation présente et possibilités de développement.
- 44 1963 S. Gilewska: Rzeźba progu środkowotriasowego w okolicy Będzina. Relief of the Mid-Triassic escarpment in the vicinity of Będzin.
- 45 1963 M. Chilczuk: Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce. Rural service centres in Poland.
- 46 1963 Problems of geomorphological mapping. Data of the international conference of the subcommission on geomorphological mapping. Poland, 3–12 May 1962. Problemy kartowania geomorfologicznego. Redaktor tomu: M. Klimaszewski.

- 47 1966 Studia geograficzne w powiecie pińczowskim. Geographical studies on the Pińczów district. Opracowanie zbiorowe pod kierunkiem J. Kondrackiego.
- 48 1965 A. Wróbel: Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii. The concept of economic region and the theory of geography.
- 49 1965 L. Ratajski: Polska kartografia ekonomiczna XX wieku. Polish economic cartography in the XXth century.
- 50 1965 L. Starkel: Rozwój rzeźby polskiej części Karpat Wschodnich. (Na przykładzie dorzecza górnego Sanu). Geomorphological development of the Polish Eastern Carpathians. (Upon the example of the upper San basin).
- 51 1965 A. S. Kostrowicki: Regionalizacja zoogeograficzna Palearktyki w oparciu o faunę motyli tzw. większych (Macrolepidoptera). Zoogeographical regionalization of the Palearctic.
- 52 1966 T. Gerlach: Współczesny rozwój stoków w dorzeczu górnego Grajczarka (Beskid Wysoki — Karpaty Zachodnie). Développement actuel des versants dans le bassin du haut Grajczarek (les Hautes Beskides — les Carpates Occidentales).
- 53 1966 K. Klimek: Deglacjacja północnej części Wyżyny Śląsko-Krakowskiej w okresie zlodowacenia środkowopolskiego. Deglaciation of northern part of the Silesia-Cracow Upland during the Middle-Polish Glaciation.
- 54 1966 D. Kosmowska-Suffczyńska: Rozwój rzeźby w trzeciorzędzie okolic Ostrowca Świętokrzyskiego i Ćmielowa. Tertiary evolution of relief of region of Ostrowiec Świętokrzyski and Ćmielów.
- 55 1966 Z. Ziemońska: Obieg wody w obszarze górskim na przykładzie górnej części dorzecza Czarnego Dunajca. Water circulation in a mountainous region illustrated by the example of the Czarny Dunajec river basin.
- 56 1966 L. Ratajski: Mapy przemysłu ich właściwości metodyczne i kartometryczne. Maps of industry — their methodological and cartometrical attributes.
- 57 1966 K. Więckowski: Osady denne Jeziora Mikołajskiego. Bottom deposits of Lake Mikołajki.
- 58 1967 M. Szostak: Pochodzenie jeziora Śniardwy i jego zasoby wodne. Origin of lake Śniardwy and its water resources.
- 59 1967 M. Rościszewski, Z. Siemek: Zmiany w rolnictwie krajów gospodarczo słabo rozwiniętych. Turcja, Syria, Egipt. Agricultural changes in developing countries. Turkey, Syria, Egypt.
- 60 1968 T. Ziętara: Rola gwałtownych ulew i powodzi w modelowaniu rzeźby Beskidów. Part played by torrential rains and floods on the relief of Beskid Mountains.
- 61 1967 U. Urbaniak: Wydmy Kotliny Płockiej. Dunes of the Płock Basin.
- 62 1967 S. Jewtuchowicz: Geneza pradoliny warszawsko-berlińskiej między Nerem a Moszczenicą. Origin of the Warsaw — Berlin Pradolina between the rivers Ner and Moszczenica.
- 63 1967 K. Dziewoński: Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium pojęć, metod i ich zastosowań. Urban economic base and func-

tional structure of cities. A study of the development of concepts, methods and applications.

- 64 1967 B. Rychłowski: Regionalizacja ekonomiczna. (Zagadnienia podstawowe). Economic regionalization. (Essential problems).
- 65 1968 J. Bączyk: Masy wodne południowego Bałtyku i wpływ ich ruchów na polską strefę przybrzeżną. Les masses d'eaux de la mer Baltique méridionale et l'influence de leurs mouvements sur la zone littorale polonaise.
- 66 1968 H. Szulc: Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza. Types of rural settlements of Opole-Silesia at the beginning of 19-th cent. and their origin.
- 67 1968 J. Szewczyk: Włóka. Pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi. Włóka. Notion and term considered on background of medieval units of measure.
- 68 1968 K. Wojciechowski: Zagadnienie metody bilansu wodnego Thornthwaite'a i Mathera w zastosowaniu do Polski. The problem of Thornthwaite and Mather's method of water balance in tis application to Poland.
- 69 1968 Problemy regionalizacji fizycznogeograficznej. Materiały z sympozjum zorganizowanego przez Polskie Towarzystwo Geograficzne w dniach 16–24 września 1966 r. Probleme der Physisch-Geographischen Gliederung. Materialien des Symposiums über Naturräumliche Gliederung, organisiert von der Polnischen Geographischen Gesellschaft vom 16–24 September 1966. Redaktor tomu: J. Kondracki.
- 70 1968 M. Pulina: Zjawiska krasowe we wschodniej Syberii. Karst phenomena in Eastern Siberia.
- 71 1968 J. Szupryczyński: Niektóre zagadnienia czwartorzędu na obszarze Spitsbergenu. Some problems of the Quaternary on Spitsbergen.
- 72 1968 L. Kosiński: Migracje ludności w Polsce w latach 1950–1960. Population migration in Poland in 1950–1960.
- 73 1968 H. Korolec: Procesy brzegowe i zmiany linii brzegowej Jeziora Mikołajskiego. Shore processes and changes in shore lines at Lake Mikołajki.
- 74 1968 Ostatnie zlodowacenie skandynawskie w Polsce. Last Scandinavian Glaciation in Poland. Redaktor tomu: R. Galon.
- 75 1969 Procesy i formy wydmowe w Polsce. Dunes processes and forms in Poland. Zbiór prac pod redakcją R. Galona.
- 76 1969 E. Iwanicka-Lyra: Delimitacja aglomeracji wielkomiejskich w Polsce. The delimitation of large urban agglomerations in Poland.
- 77 1969 Z zagadnień ludnościowych krajów gospodarczo słabo rozwiniętych. On population problems in developing countries. Redaktor odpowiedzialny: T. Żebrowski.
- 78 1969 P. Korcelli: Rozwój struktury przestrzennej obszarów metropolitalnych Kalifornii. Evolution of the spatial structure of California metropolitan areas.
- 79 1969 M. Koter: Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej. Origin of spatial pattern of industrial Łódź.

- 80 1970 L. Kaszowski, A. Kotarba: Wpływ katastrofalnych wezbrań na przebieg procesów fluwialnych (na przykładzie potoku Kobylanka na Wyżynie Krakowskiej). Effect of catastrophic floods on the course of fluvial processes (with Kobylanka creek on the Kraków Upland as example).
W. A. Nowak: Rzcżba podczwartorzędowa i ewolucja układu sieci dolinnej w północnośrodkowej części Wyżyny Małopolskiej. The Sub-Quaternary relief and the evolution of the valley system in the north-central part on the Małopolska Upland.
- 81 1970 W. Stola: Próba typologii rolnictwa Ponidzia. An attempt at an agricultural typology of Ponidzie in Central Poland.
- 82 1971 Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa. Studies in geography of medium-size cities. Problems of Tarnów. Opracowanie zbiorowe pod redakcją: K. Dziewońskiego, M. Kiełczewskiej-Zaleskiej, E. Iwanickiej-Lyra.
- 83 1971 E. Wiśniewski: Struktura i tekstura sandru ostródzkiego oraz teras doliny górnej Drwęcy. Structure and texture of Ostróda outwash and terrace of upper Drwęca valley.
- 84 1970 J. Skoczek: Wpływ podłoża atmosfery na przebieg dobowy bilansu cieplnego powierzchni czynnej. Effect of underlying surface of atmosphere upon diurnal course of heat balance of active surface.
- 85 1970 S. Jewtuchowicz: Rozwój rzeźby okolic Łęczycy po zlodowaceniu środkowopolskim. Evolution of landforms in the region of Łęczycza since the Middle-Polish Glaciation.
- 86 1970 B. Olechnowicz-Bobrowska: Częstość dni z opadem w Polsce. Frequency of days with precipitation in Poland.
- 87 1971 Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Urban economic base and functional structure of cities.
K. Dziewoński: Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań. Wyd. 2, rozsz. i uzup. A study of the development of concepts, methods and applications. Ed. 2.
M. Jerczyński: Metody pośrednie identyfikacji i pomiaru. Indirect methods of identification and measurement.
- 88 1970 M. Rościszewski: Kierunki ewolucji rolnictwa w krajach Maghrebu. Trends of agricultural evolution in Maghreb's countries.
- 89 1971 E. Adrjanowska: Przestrzenne powiązania produkcyjne stoczni gdańskich. Spatial productive links of the Gdańsk shipyards.
- 90 1971 W. Różycka: Metody oceny warunków fizjograficznych dla potrzeb planowania przestrzennego miast. Methods of evaluating physiographic conditions for town planning purposes.
- 91 1972 A. Ciołkosz, J. Miszański: Wykorzystanie zdjęć lotniczych w geografii stosowanej. Aerial photos in applied geography.
- 92 1971 T. Czyż: Zastosowanie metody analizy czynnikowej do badania ekonomicznej struktury regionalnej Polski. The application of factor analysis in the study of Poland's economic regional structure.

- 93 1972 B. Kostrubiec: Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej. Problemy metodyczne. Analysis of concentration phenomena in settlement network. Methodological issues.
- 94 1972 K. Klimek: Współczesne procesy fluwialne i rzeźba równiny Skeidarár-sandur (Islandia). Present-day fluvial processes and relief of the Skeidarársandur plain (Iceland).
- 95 1972 M. W. Kraujalis: Udział ciepła ze sztucznych źródeł w bilansie ciepłym na obszarze Polski. The share of heat from artificial sources in the heat balance of Poland's territory.
- 96 1972 A. Kotarba: Powierzchniowa denudacja chemiczna w wapienno-dolomitowych Tatrach Zachodnich. Superficial chemical denudation in the calcareous-dolomite Western Tatra Mts.
- 97 1973 M. Jerczyński, L. F. Chaves, Z. Siemek: Studia nad strukturą funkcjonalną miast. Studies of functional structure of towns.
- 98 1973 Zmiany w rolnictwie tradycyjnym i migracje ludności wiejskiej w krajach rozwijających się. Irak. Maroko. Kraje Afryki Zachodniej. Kraje andyjskie. Changes in traditional agriculture and migration of rural population in developing countries. Iraq. Marocco. West African Countries. Andean Countries. Redaktor tomu: T. Żebrowski.
- 99 1973 T. Kozłowska-Szczęśna: Promieniowanie pochłonięte na obszarze Polski. Absorbed solar radiation in Poland.
- 100 1973 W. Biegajło: Typologia rolnictwa na przykładzie województwa białostockiego. Agricultural typology. A study made on the example of the Białystok voivodship.
- 101 1973 A. Werwicki: Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce. Internal structure of Polish medium-size towns, voivodship capitals.
- 102 1973 M. Matusik: Próba typologii i regionalizacji rolnictwa na obszarze Dolnego Powiśla. An attempt at an agricultural typology and regionalization of Lower Powiśle. Northern Poland.
- 103 1973 Z. Ziemońska: Stosunki wodne w Polskich Karpatach Zachodnich. Hydrographic conditions in the Polish West Carpathians.
- 104 1974 E. Drozdowski: Geneza Basenu Grudziądzkiego w świetle osadów i form glacialnych. Genesis of the Grudziądz Basin in the light of its deposits and glacial forms.
- 105 1974 M. Pulina: Denudacja chemiczna na obszarach krasu węglanowego. Chemical denudation on the carbonate karst areas.
- 106 1974 M. Baumgart-Kotarba: Rozwój grzbietów górskich w Karpatach fliszowych. Development of mountain ridges in the flysch Carpathians.
- 107 1974 W. Tyszkiewicz: Rolnicze użytkowanie ziemi a formy własności i rozmiary gospodarstw rolnych na Kujawach. Land utilization in relation to the forms of land tenure and the size of farms in Kujawy. (Central Poland).

- 108 1974 S. Leszczycki: Problemy ochrony środowiska człowieka. The problems of protecting man's environment.
- 109 1974 A. Gawryszewski: Związki przestrzenne między migracjami stałymi i dojazdami do pracy oraz czynniki przemieszczeń ludności. Spatial relationship between permanent migrations and commuting to work. Factors influencing migratory movements.
- 110 1975 S. Żurek: Geneza zabagnienia pradoliny Biebrzy. Genesis of bog formation in the Biebrza urstromtal.
- 111 1975 W. Jankowski: Land use mapping development and methods.
- 112 1975 K. K. Dramowicz: Symulacja cyfrowa i analiza systemowa w badaniach procesów urbanizacji wsi. (Model gromady Biała Stara, powiat Płock). Computer simulation and systems approach in research on the urbanization processes of villages. (Model provided by Biała Stara gromada, Płock powiat).
- 113 1975 A. Żurek: Struktura przestrzenna przepływów ludności miast województwa kieleckiego. Spatial structure of urban migrations in the Kielce voivodship.
- 114 1975 W. Froehlich: Dynamika transportu fluwialnego Kamienicy Nawojowskiej. The dynamics of fluvial transport in the Kamienica Nawojowska.
- 115 1975 M. Harasimiuk: Rozwój rzeźby Pagórów Chełmskich w trzeciorzędzie i czwartorzędzie. Relief evolution of the Chełm Hills in the Tertiary and Quaternary.
- 116 1975 G. Węclawowicz: Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931 i 1970 w świetle analizy czynnikowej. The structure of socio-economic space of Warsaw of 1931 and 1970 in the light of factor analysis.
- 117 1977 K. Dziewoński, A. Gawryszewski, E. Iwanicka-Lyrowa, A. Jelonk, M. Jerczyński, G. Węclawowicz: Rozmieszczenie i migracje ludności a system osadniczy Polski Ludowej. Distribution, migrations of population and settlement system of Poland.
- 118 1977 J. Szczepkowski: Struktura przestrzenna regionu bydgosko-toruńskiego. Ewolucja i dynamika. Spatial differentiation of the Bydgoszcz-Toruń region. Evolution and dynamics.
- 119 1976 E. Wiśniewski: Rozwój geomorfologiczny doliny Wisły pomiędzy Kotliną Płocką a Kotliną Toruńską. Geomorphological development of the Vistula valley between the Płock Basin and Toruń Basin.
- 120 1976 A. Kotarba: Współczesne modelowanie węglanowych stoków wysokogórskich. Na przykładzie Czerwonych Wierchów w Tatrach Zachodnich. The role of morphogenetic processes in modelling high-mountain slopes.
- 121 1977 Z. Wójcik: Charakterystyka siedlisk polnych na Pogórzu Beskidu Niskiego metodami biologicznymi. Determination of the field habitats by biological methods on the Low Beskid Foreland.
- 122 1976 T. Gerlach: Współczesny rozwój stoków w polskich Karpatach fi-

- szowych. Present-day slope development in the Polish flysch Carpathians.
- 123 1977 M. Hess, T. Niedźwiedź, B. Obrębska-Starkłowa: Stosunki termiczne Beskidu Niskiego. (Metoda charakterystyki reżimu termicznego gór). Thermal conditions of the Lower Beskid range (Method of characterising the thermal relations in mountainous areas).
- 124 1977 M. Banach: Rozwój osuwisk na prawym zboczu doliny Wisły między Dobrzyńem a Włocławkiem. The growth of landslides on the right-bank slope of the Vistula valley between Dobrzyń and Włocławek.
- 125 1978 Studia nad typologią i oceną środowiska geograficznego Karpat i Kotliny Sandomierskiej. Studies in the typology and geographic environment evaluation of the Carpathians and the Sandomierz Basin. Opracowanie zbiorowe pod redakcją L. Starkła.
- 126 1977 S. J. Kozłowski: Zielona Góra — baza ekonomiczna i powiązania zewnętrzne. Zielona Góra — economic base and external linkages.
- 127 1978 Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970. Changes in the spatial structure of Polish agriculture 1950–1970. Opracowali pod kierunkiem J. Kostrowickiego: W. Tyszkiewicz, W. Stola, R. Kulikowski, J. Szyrmer, R. Szczęsny. Redakcja kartograficzna E. Tokarska.
- 128 1978 Z. Rykiel: Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski. The place of the macro-urban agglomerations in the socio-economic space of Poland.
- 129 1978 B. Rogalewska: Tendencje lokalizacyjne zakładowych ośrodków wczasowych w Polsce do 1971 roku. Tendencies in the location of recreation centres controlled by the establishments in Poland, until 1971.
- 130 1978 M. Grześ: Termika osadów dennych w badaniu jezior. The thermics bottom deposits in lake exploration.
- 131 1979 B. Krawczyk: Bilans ciepły ciała człowieka jako podstawa podziału bioklimatycznego obszaru Iwonicza. The heat balance of the human body as a basis for the bioclimatic divide of the health resort Iwonicz.
- 132 1979 E. Drozdowski: Deglacjacja Dolnego Powiśla w środkowym Würmie i związane z nią środowiska depozycji osadów. Deglaciation of the Lower Vistula region in the Middle Würm and associated depositional sedimentary environments.
- 133 1979 W. Rozłucki: Modernizacja rolnictwa tradycyjnego na przykładzie zielonej rewolucji w Indiach. Modernization of traditional agriculture. An essay on the Green Revolution in India.
- 134 1980 J. H. Szyrmer: Przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960–1970. Changes in the spatial structure of the commercial output of individual farming in Poland in 1960–1970.
- 135 1980 J. Dębski: Integracja wielkich miast Polski w zakresie powiązań towarowych. The integration of Poland's big cities through commodity links.
- 136 1980 Vertical zonality in the Southern Khangai Mountains (Mongolia). Re-

- sults of the Polish-Mongolian physico-geographical expedition. Vol. 1: E. Brzeźniak, K. Klimek, A. Kowalski, R. Lomborinchen, T. Niedźwiedź, A. Pacyna, K. Pękala, L. Starkel, T. Ziętara. Edited by K. Klimek and L. Starkel.
- 137 1980 Environment of the Sant Valley (Southern Khangai Mountains). Results of the Polish-Mongolian physico-geographical expedition. Vol. 2: E. Brzeźniak, A. Kowalkowski, T. Niedźwiedź, A. Pacyna, K. Pękala, J. Słupik, L. Starkel, T. Ziętara. Edited by L. Starkel and A. Kowalkowski.
- 138 1980 A. Krzymowska-Kostrowicka: Terytorialny system rekreacyjny. Analiza struktury i charakteru powiązań. (Studium teoretyczno-metodyczne). Territorial recreation system. An analysis of the structure and character of connectivity. (A theoretical-methodological study).
- 139 1981 Wybrane zagadnienia teorii i metod oceny oddziaływania człowieka na środowisko. The human impact on the natural environment. Selected problems of theory and methods. Opracowanie zbiorowe pod redakcją A. S. Kostrowickiego. Autorzy: W. Kamiński, A. S. Kostrowicki, J. Szyrmer.
- 140 1981 Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce. Studies on migrations and settlement system of Poland. Opracowanie zbiorowe pod redakcją K. Dziewońskiego i P. Korcellego.
- 141 1981 Third World geographical problems of development. Proceedings of the III Polish-Soviet Seminar Warsaw, September 1979. Edited by M. Rościszewski, Y. G. Mashbits and Z. Siemek.
- 142 1981 J. Słupik: Rola stoku w kształtowaniu odpływu w Karpatach fliszowych. Role of slope in generation of runoff in the flysch Carpathians.
- 143 1982 W. Froehlich: Mechanizm transportu fluwialnego i dostawy zwietrzelin do koryta w górskiej zlewni fliszowej. The mechanism of fluvial transport and waste supply into the stream channel in a mountainous flysch catchment.
- 144 1983 Różnicowanie się i nowe podziały światowej przestrzeni społeczno-gospodarczej. Differentiation and new divisions of the world socio-economic space. Opracowanie zbiorowe pod redakcją M. Rościszewskiego. Autorzy: B. Ignaczak, S. Kurowski, P. Szeliga.
- 145 1983 M. Baumgart-Kotarba: Kształtowanie koryt i teras rzecznych w warunkach zróżnicowanych ruchów tektonicznych (na przykładzie wschodniego Podhala). Channel and terrace formation due to differential tectonic movements (with the eastern Podhale basin as example).
- 146 1986 E. Drozdowski: Stratygrafia i geneza osadów zlodowacenia wistulian w północnej części dolnego Powiśla. Stratigraphy and origin of Vistulian Glaciation deposits in northern part of the Lower Vistula region.
- 147 1987 Studium geoekologiczne rejonu jezior wigierskich. A geo-ecological study of the Wigry lakes region. Opracowanie zbiorowe pod kier. A. S. Kostrowickiego.

- 148** 1987 P. Eberhardt: Regiony wyludniające się w Polsce. Depopulating regions in Poland.
- 149** 1987 H. Szulc: Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim. Morphogenetic types of rural settlements in Western Pomerania.
- 150** 1987 S. Leszczycki: Badania geograficzne nad osadnictwem w południowej Anatolii. Geographical research into settlement in Southern Anatolia.

Geographical Studies. Special Issue. Prace Geograficzne. Wydanie Specjalne

- 1** 1982 Evolution of the Vistula river valley during the last 15 000 years. Part 1. Editor: L. Starkel.
- 2** 1983 Mongolian dry steppe geosystems. A case study of Gurvan Turuu area. Results of the Polish-Mongolian physico-geographical expedition. Vol. 3. Edited by A. Breymeyer and K. Klimek.
- 3** 1987 A. Kotarba, L. Kaszowski, K. Krzemień: High-mountain denudational system of the Polish Tatra Mountains.
- 4** 1987 Evolution of the Vistula river valley during the last 15 000 years. Part 2. Editor: L. Starkel.

CZĘŚĆ 2
ALFABETYCZNY WYKAZ ZAWARTOŚCI NR 1—150

- ADRJANOWSKA EWA: Przestrzenne powiązania produkcyjne stoczni gdańskich. Spatial productive links of the Gdańsk shipyards. 1971, 89, ss. 105.
- ALAMPIEV P. M.: Ekonomiko-geografičeskie issledovanija po ekonomiceskomu rajonirovaniju v SSSR. The economic division into districts in the USSR. Economic and geographical studies. 1961, 27, 115–126.
- BAKLANOVA Tatiana A.: Spatial progress of urbanization in modern Brazil. 1981, 141, 93–99.
- BAKKER Jan P.: Different types of geomorphological maps. A comparison of the Polish geomorphological maps (Klimaszewski — Galon) with those from other countries. 1963, 46, 13–32.
- BALIŃSKA-WUTTKE Krystyna: Geomorfologia obszaru między Skierniewicami a Rawą Mazowiecką. Géomorphologie de la region entre Skierniewice et Rawa Mazowiecka (Pologne Centrale). 1960, 23, ss. 112.
- BANACH Mieczysław: Rozwój osuwisk na prawym zboczu doliny Wisły między Dobrzyniem a Włocławkiem. The growth of landslides on the right-bank slope of the Vistula valley between Dobrzyń and Włocławek. 1977, 124, ss. 101.
- BAUMGART-KOTARBA Maria: Kształtowanie koryt i teras rzecznych w warunkach zróżnicowanych ruchów tektonicznych (na przykładzie wschodniego Podhala). Channel and terrace formation due to differential tectonic movements (with the eastern Podhale basin as example). 1983, 145, ss. 133.
- BAUMGART-KOTARBA M.: Rozwój grzbietów górskich w Karpatach fliszowych. Development of mountain ridges in the flysch Carpathians. 1974, 106, ss. 133.
- BAUMGART-KOTARBA M.: Typologia środowiska na arkuszu Gorlice w mezoskali w świetle analizy kompleksowej elementów środowiska. 1978, 125, 31–50.
- BAZA ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Urban economic base and functional structure of cities. 1971, 87, ss. 182.
- BĄCZYK Józef: Masy wodne południowego Bałtyku i wpływ ich ruchów na polską strefę przybrzeżną. Les masses d'eaux de la mer Baltique méridionale et l'influence de leurs mouvements sur la zone littorale polonaise. 1968, 65, ss. 120.
- BEAVER Stanley H.: The reclamation of industrial waste-land for agricultural and other purposes. 1961, 25, 97–111.
- BERRY Len: Geomorphological mapping in arid and semi-arid regions of the Sudan (East Africa). 1963, 46, 23–26.
- BIEGAJŁO Władysław: Ciechanowiec. 1957, 9, 441–459.
- BIEGAJŁO W.: Sposoby gospodarowania w rolnictwie województwa białostockiego. Ways of farming in the voivodship of Białystok. 1962, 35, ss. 187.
- BIEGAJŁO W.: Typologia rolnictwa na przykładzie województwa białostockiego. Agricultural typology. A study made on the example of the Białystok voivodship. 1973, 100, ss. 163.
- BIEGAJŁO W., KOWALCZYK Danuta, PISKORZ Henryka: Land utilization in Nieborów. 1961, 25, 56–68.
- BISKUP Marian: Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w. 1956, 5, 179–224.
- BŁAŻEK Miroslav: Voprosy napravlenija razvitija ekonomičeskich słabo razvitych

- administrativnych rajonov pl'zenskoj oblasti. Trends in the development of the backward administrative regions of the Pilzno district. 1961, 27, 269–276.
- BOBROWSKA Barbara zob.: Olechnowicz-Bobrowska B.
- BODZAK Danuta zob.: Korcelli P., Potrykowska A., Bodzak D.: Układ przestrzenny ...
- BOGACKI Mirosław: Wydmy Równiny Kurpiowskiej. The dunes of the Kurpie Plain. 1969, 75, 327–354.
- BORA Dzulja: Nekotorye problemy issledovanija ekonomiceskich rajonov v Vengrii. Some research problems in the field of economic regionalization in Hungary. 1961, 27, 61–77.
- BREYMEYER Alicja (red.) zob.: Mongolian dry steppe geosystems ...
- BREYMEYER A., GRABIŃSKA Bożena: Preliminary characteristics of the fauna. 1983, Special Issue no 2, 90–98.
- BREYMEYER A., GRABIŃSKA B.: The rate of decomposition of pure cellulose and plant litter. 1983, Special Issue no 2, 99–105.
- BREYMEYER A., GRABIŃSKA B., MATUSZKIEWICZ Jan M., ROO-ZIELIŃSKA Ewa M., SOLON Jerzy, TSOZOLMA D.: The production-decomposition budget of organic matter. 1983, Special Issue no 2, 106–113.
- BREYMEYER A., KLIMEK Kazimierz: Final remarks. 1983, Special Issue no 2, 114–123.
- BREYMEYER A., KLIMEK K.: From the Editors. 1983, Special Issue no 2, 7–8.
- BRYDAK Kazimierz, PLASKACZ Jan: Eine kurze Mitteilung über die Bedeutung der geomorphologischen Karte bzw. Bonitierungskarte für die Bearbeitung des Raumbewirtschaftungsplanes. 1963, 46, 27–31.
- BRZEŹNIAK Eligiusz, NIEDŹWIEDŹ Tadeusz: Climate. 1980, 137, 13–21.
- BRZEŹNIAK E., NIEDŹWIEDŹ T.: Processes of energy exchange. 1980, 137, 48–52.
- BRZEŹNIAK E., NIEDŹWIEDŹ T.: Vertical variability of climatic conditions in the Khangai Mountains. 1980, 136, 28–40.
- BULLA Bela, PEČSI Marton: Die geomorphologische Übersichtskarte Ungarns (1:200 000). 1963, 46, 33–36.
- CAESAR Alfred A. L.: Problems of regional planning in Great Britain. 1961, 25, 39–44.
- CHAVES Luis F. zob.: Jerczyński M., Chaves Luis F., Siemek Z.: Studia nad strukturą ...
- CHAVES Luis F.: The economic base and functional structure of Venezuelan cities. Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast Wenezueli. 1973, 97, 135–245.
- CHELMICKI Wojciech: Water circulation. 1983, Special Issue no 2, 38–45.
- CHILCZUK Michał: Rozwój i rozmieszczenie przemysłu rolno-spożywczego w województwie białostockim. Food industry of the Białystok voivodship. 1962, 37, ss. 160.
- CHILCZUK M.: Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce. Rural service centres in Poland. 1963, 45, ss. 155.
- CHMIELEWSKI Stanisław: Charakterystyka fizycznogeograficzna. 1988, 147, 13–21.

- CHMIELEWSKI S.: Potencjalne obciążenie jeziora Wigry związkami chemicznymi pochodzącymi z bezpośredniej zlewni jeziora. 1988, 147, 45-48.
- CHURSKA Zofia: Fazy rozwoju wydmy w Czernikowie-Witowężu. Evolutionary phases of dune situated at Czernikowo-Witowąż. 1969, 75, 181-207.
- CHWEDCZUK Józef: Wyszogród. 1957, 9, 431-440.
- CIOŁKOSZ Andrzej, MISZAŁSKI Jerzy: Wykorzystanie zdjęć lotniczych w geografii stosowanej. Aerial photos in applied geography. 1972, 91, ss. 86.
- CRKVENČIĆ Ivan: Land use mapping under Yugoslav conditions. 1962, 31, 187-194.
- CZARNECKA Irena: Analiza codziennych dojazdów pracowniczych do Tarnowa. An analysis of journeys to work in the Tarnów area. 1971, 82, 163-181.
- CZYŻ Bronisław: Problemy ludnościowe w rozwoju Iraku. Population problems and economic development of Iraq. 1969, 77, 75-102.
- CZYŻ B.: Rozpad struktur plemiennych w Iraku a migracje do miast. Disintegration of tribal structures in Iraq and migration towards urban areas. 1973, 98, 9-58.
- CZYŻ Teresa: Zastosowanie metody analizy czynnikowej do badania ekonomicznej struktury regionalnej Polski. The application of factor analysis in the study of Poland's economic regional structure. 1971, 92, ss. 114.
- DAUKSZA Leonard, GIL Eugeniusz, SOJA Roman: The Holocene and present-day evolution of the mountainous reach of the Ropa river valley. 1982, Special Issue no 1, 21-39.
- DEMEK Jaromir: Gegenwärtiger Stand der geomorphologischen Kartierung in der Tschechoslowakei. 1963, 46, 39-45.
- DĘBSKI Jerzy: Integracja wielkich miast Polski w zakresie powiązań towarowych. The integration of Poland's big cities through commodity links. 1980, 135, ss. 127.
- DOBROWOLSKA Maria: The influence of industrialization on the formation of regions. 1961, 27, 243-255.
- DOBROWOLSKA M.: Przedmowa. 1971, 82, 7-11.
- DOMAŃSKI Ryszard: Zespoły sieci komunikacyjnych. Complexes of transport networks. 1963, 41, ss. 110.
- DRAMOWICZ Konrad K.: Symulacja cyfrowa i analiza systemowa w badaniach procesów urbanizacji wsi. (Model gromady Biała Stara, powiat Płock). Computer simulation and systems approach in research on the urbanization processes of villages. (Model provided by Biała Stara gromada, Płock powiat). 1975, 112, ss. 110.
- DROZDOWSKI Eugeniusz: Deglacjacja Dolnego Powiśla w środkowym Würmie i związane z nią środowiska depozycji osadów. Deglaciation of the lower Vistula region in the Middle Würm and associated depositional sedimentary environments. 1979, 132, ss. 103.
- DROZDOWSKI E.: The evolution of the lower Vistula river valley between the Chłmno Basin and the Grudziądz Basin. 1982, Special Issue no 1, 131-147.
- DROZDOWSKI E.: Geneza Basenu Grudziądzkiego w świetle osadów i form glacialnych. Genesis of the Grudziądz Basin in the light of its deposits and glacial forms. 1974, 104, ss. 136.

- DROZDOWSKI E.: Stratygrafia i geneza osadów zlodowacenia wistulian w północnej części dolnego Powiśla. Stratigraphy and origin of Vistulian glacial deposits in northern part of the Lower Vistula region. 1986, 146, ss. 90.
- DRYLL Anna: Golub-Dobrzyń. 1957, 9, 301–311.
- DYLIKOWA Anna: Problematyka wydm śródlądowych w Polsce w świetle badań strukturalnych. Problematics of inland dunes in Poland in the light of structural examinations. 1969, 75, 39–74.
- DYSKUSJA na posiedzeniu w Warszawie dnia 23 września 1966 r. 1968, 69, 93–109.
- DYSKUSJA na posiedzeniu w Zakopanem dnia 16 września 1966 r. 1968, 69, 83–91.
- DZIEWAŃSKI Janusz, STARKEL Leszek: Dolina Sanu między Soliną a Zwierzyńniem w czwartorzędzie. The Quaternary San valley between Solina and Zwierzyń. 1962, 36, ss. 86.
- DZIEWOŃSKI Kazimierz (red.) zob.: Problems of economic ...
- DZIEWOŃSKI K. (red.) zob.: Studia geograficzne nad aktywizacją ...
- DZIEWOŃSKI K. (red.) zob.: Studia nad migracjami ...
- DZIEWOŃSKI K. (red.) zob.: Studia z geografii ...
- DZIEWOŃSKI K. zob.: Rozmieszczenie i migracje ludności ...
- DZIEWOŃSKI K.: Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium pojęć, metod i ich zastosowań. Urban economic base and functional structure of cities. A study of the development of concepts, methods and applications. 1967, 63, ss. 135.
- DZIEWOŃSKI K.: Development of geographical research into problems of small towns. Sumaries. 1957, 9, 517–518.
- DZIEWOŃSKI K.: Ekonomičeskij rajon v ekonomičeskoj geografii i v perspektivnom planirovanii. Economic region in economic geography and long range planning. 1961, 27, 331–358.
- DZIEWOŃSKI K.: Geographical research for regional planning in Poland. 1961, 25, 17–28.
- DZIEWOŃSKI K.: Przedmowa. 1973, 97, 7.
- DZIEWOŃSKI K.: Razvitie problematiki geografičeskich issledovanij nebolšich gorodov. Rezjume. 1957, 9, 505–506.
- DZIEWOŃSKI K.: Rozwój problematyki badań geograficznych nad małymi miastami. 1957, 9, 17–36.
- DZIEWOŃSKI K.: Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań. Wyd. 2 rozsz. uzup. A study of the development of concepts, methods and applications. 1971, 87, 5–110.
- DZIEWOŃSKI K.: Wstęp. 1977, 117, 7–9.
- DZIEWOŃSKI K., JERCZYŃSKI Marek: Tarnów, jego funkcje w sieci osadniczej kraju i regionu. The functions of Tarnów in the regional and national settlement network. 1971, 82, 54–79.
- DZIEWOŃSKI K., KORCELLI Piotr: Migracje w Polsce: przemiany i polityka. Migrations in Poland — dynamics and policies. 1981, 140, 10–90.
- DZIEWOŃSKI K., KORCELLI P.: Przedmowa. 1981, 140, 7–9.

- DZIEWOŃSKI K., LESZCZYCKI Stanisław: Geografičeskije issledovanija ekonomičeskich rajonov v centralnoj i vostočnoj Europe. 1961, 27, 85–91.
- DZIEWOŃSKI K., LESZCZYCKI S.: Geographical studies of economic regions in Central-Eastern Europe. Problems and methods. 1961, 27, 79–84.
- DZIEWOŃSKI K., WRÓBEL Andrzej: Raboty po ekonomiceskomu rajonirovaniju v Pol'sa. Studies of division of Poland into economic regions. 1961, 27, 93–103.
- DŻULYŃSKI Stanisław: Geology of the Gurvan Turuu area. 1983, Special Issue no 2, 15–20.
- EBERHARDT Piotr: Regiony wyludniające się w Polsce. Depopulating regions in Poland. 1987, 148, ss. 176.
- EDWARDS Kenneth C. zob.: Resolution approved ...
- EDWARDS K. C.: The new towns of Britain. 1961, 25, 141–146.
- ENDRUKAJTIS Jerzy: Myszyniec. 1957, 9, 115–166.
- ENVIRONMENT of the Sant Valley (Southern Khangai Mountains). Results of the Polish-Mongolian physico-geographical expedition. Vol. II. Edited by Leszek Starkel and Alojzy Kowalkowski. 1980, 137, ss. 87.
- ENYEDI György: Eine Methode für die Abgrenzung von landwirtschaftlichen Rayons. 1961, 27, 285–293.
- ENYEDI G.: Sostavlenie kart ispol'zovanija zemel' v Vengrii. Land use mapping in Hungary. 1962, 31, 195–199.
- EVOLUTION of the Vistula river valley during the last 15 000 years. Part I. Ed. Leszek Starkel. 1982, Special Issue no 1, ss. 169.
- FALKOWSKI Edmund: The pattern of changes in the Middle Vistula valley floor. 1982, Special Issue no 1, 79–92.
- FIERLA Irena: Olecko. 1957, 9, 489–498.
- FLESZAR Mieczysław: Studia z dziejów geografii ekonomicznej w Polsce od połowy XVIII w. do r. 1848. The history of economic geography in Poland since the 18th century to 1848. 1956, 8, ss. 105.
- FLESZAR M.: Zarys historii geografii ekonomicznej w Polsce do 1939 r. Economic geography in Poland up to 1939. 1962, 30, ss. 173.
- FLIS Jan: Kras gipsowy Niecki Nidziańskiej. Gypsum karst of the Nida trough. 1954, 1, ss. 73.
- FROEHLICH Wojciech: Dynamika transportu fluwialnego Kamienicy Nawojowskiej. The dynamics of fluvial transport in the Kamienica Nawojowska. 1975, 114, ss. 122.
- FROEHLICH W.: Mechanizm transportu fluwialnego i dostawy zwietrzelin do koryta w górskiej zlewni fliszowej. The mechanism of fluvial transport and waste supply into the stream channel in a mountainous flysch catchment. 1982, 143, ss. 144.
- GALON Rajmund (red.) zob.: Ostatnie zlodowacenie ...
- GALON R. (red.) zob.: Procesy i formy ...
- GALON R.: Ewolucja sieci rzecznej na przedpolu znikającego lądolodu. Evolution fluvial system in foreland of retreating ice sheet. 1968, 74, 101–120.

- GALON R.: Geomorphological maps of the Polish Lowland on 1:50 000 scale. 1963, 46, 47–50.
- GALON R.: Morphology of the Notć-Warta (or Toruń-Eberswalde) ice marginal streamway. 1961, 29, ss. 129.
- GALON R.: O aktualnej problematyce dotyczącej wydm śródlądowych w Polsce. On actual problematics about inland dunes in Poland. 1969, 75, 11–17.
- GALON R.: Przebieg deglacji na obszarze Peribalticum. The course of deglaciation in the Peribalticum. 1968, 74, 201–212.
- GALON R.: Przedmowa. Introduction. 1969, 75, 9.
- GALON R.: Przedmowa. Preface. 1968, 74, 9–12.
- GALON R.: Uwagi wstępne. Introductory comment (summary). 1968, 74, 13–18.
- GAWLIK Henryk: Wydm w Kotlinie Szczercowskiej. Les dunes éoliennes dans le Bassin de Szczerców. 1969, 75, 249–287.
- GAWRYSZEWSKI Andrzej zob.: Rozmieszczenie i migracje ludności ...
- GAWRYSZEWSKI A.: Rozkłady odległości migracji międzywojewódzkich w ostatnim trzydziestolecu. The distributions of intervoivodship migration over the last 30 years. 1981, 140, 108–137.
- GAWRYSZEWSKI A.: Związki przestrzenne między migracjami stałymi i dojazdami do pracy oraz czynniki przemieszczeń ludności. Spatial relationship between permanent migrations and commuting to work. Factors influencing migratory movements. 1974, 109, ss. 152.
- GELLERT JOHANNES: Über geomorphologische Kartierungsarbeiten in der Deutschen Demokratischen Republik. 1963, 46, 51–58.
- GERLACH Tadeusz: Współczesny rozwój stoków w dorzeczu górnego Grajcarek (Beskid Wysoki—Karpaty Zachodnie). Développement actuel des versants dans le bassin du haut Grajcarek (les Hautes Beskides — les Carpates Occidentales). 1966, 52, ss. 111.
- GERLACH T.: Współczesny rozwój stoków w polskich Karpatach fliszowych. Present-day slope development in the Polish flysch Carpathians. 1976, 122, ss. 116.
- GIEYSZTOR Irena: Studia hydrologiczne nad potokami tatrzańskimi. Opady i wpływ na obszarze zlewni Białki i Potoku Kościeliskiego. 1961, 26, ss. 80.
- GIL Eugeniusz zob.: Dauksza L., Gil E., Soja R.: The Holocene and present-day evolution ...
- GIL E.: Typologia środowiskowa obszarów górskich w skali szczegółowej w świetle badań w rejonie Szymbarku. 1978, 125, 19–29.
- GILEWSKA Sylwia: Rozwój geomorfologiczny wschodniej części Wyżyny Miechowskiej. The geomorphological development of the eastern part of Miechów Upland. 1958, 13, ss. 71.
- GILEWSKA S.: Rzeźba progu środkowotriasowego w okolicy Będzina. Relief of the Mid-Triassic escarpment in the vicinity of Będzin. 1963, 44, ss. 135.
- GOLOVKIN D. A.: Problemy ispol'zovanija zemel'nych resursov jużnoj Sibiri (na primere Minusinskoj Kotloviny). Problems of utilization of land resources on the example of the Basin of Minusinsk in South Siberia. 1962, 31, 237–244.

- GORNUNG Michail B.: Recreational potential of developing countries and formation of the spatial structure of their economy. 1981, 141, 63–68.
- GRABIŃSKA Bożena zob.: Breymeyer A., Grabińska B.: Preliminary characteristics of the fauna ...
- GRABIŃSKA B. zob.: Breymeyer A., Grabińska B.: The rate of decomposition ...
- GRABIŃSKA B. zob.: Breymeyer A., Grabińska B., Matuszkiewicz J. M.: The production — decomposition budget ...
- GRZEŚ Marek: Termika osadów dennych w badaniu jezior. The thermics bottom deposits in lake exploration. 1978, 130, ss. 96.
- GULLENTOPS Frans B.: La cartographie géomorphologique en Belgique. 1963, 46, 57–58.
- GWOZDIECKI Nikolaï A., ŻUCZKOWA W. K.: Fizycznogeograficzna regionalizacja europejskiej części ZSRR. Physisch-geographische Gliederung des europäischen Teils der Sowjetunion. 1968, 69, 43–54.
- HARASIMIUK Marian: Rozwój rzeźby Pagórów Chełmskich w trzeciorzędzie i czwartorzędzie. Relief evolution of the Chełm Hills in the Tertiary and Quaternary. 1975, 115, ss. 108.
- HENDERSON Harry C. K.: Land utilization survey of Britain and the use made of it in planning agriculture land. 1961, 25, 69–71.
- HERMA Jadwiga: Tarnów — rynek zatrudnienia i jego funkcje. Tarnów — the labour market and its functions. 1971, 82, 81–105.
- HESS Mieczysław, KOWANETZ Leszek, OLECKI Zygmunt: Main features of the meso- and microclimate. 1983, Special Issue no 2, 26–37.
- HESS M., NIEDŹWIEDŹ Tadeusz, OBREŃBSKA-STARKŁOWA Barbara: Stosunki termiczne Beskidu Niskiego. (Metoda charakterystyki reżimu termicznego gór). Thermal conditions of the Lower Beskid range (Method of characterising the thermal relations in mountainous areas). 1977, 123, ss. 101.
- IGNACZAK Barbara: Współczesne podziały oceanu światowego. Recent divisions of the world ocean. 1983, 144, 51–78.
- ILEŠIČ Svetozar: L'état actuel et les problèmes des recherches sur l'utilisation du sol en Yougoslavie. 1962, 31, 181–186.
- INTRODUCTION. 1962, 31, 7–18.
- IWANICKA-LYROWA Elżbieta zob.: Rozmieszczenie i migracje ludności ...
- IWANICKA-LYRA E. (red.) zob.: Studia z geografii ...
- IWANICKA-LYRA E.: Bibliografia ważniejszych publikacji o Tarnowie. 1971, 82, 45–54.
- IWANICKA-LYRA E.: Delimitacja aglomeracji wielkomicjskich w Polsce. The delimitation of large urban agglomerations in Poland. 1969, 76, ss. 114.
- IWANICKA-LYROWA E.: Zmiany w strukturze ludnościowej miast i gmin w latach 1974–1977. Changes in population structure of towns and gminy in the years 1974 and 1977. 1981, 140, 91–107.
- JACOB Günther: Der gegenwärtige Stand der ökonomischen Rayonierung in der Deutschen Demokratischen Republik. 1961, 27, 51–60.
- JAHN Alfred: Wyżyna Lubelska. Rzeźba i czwartorzęd. Geomorphology and Quaternary History of Lublin Plateau. 1956, 7, ss. 453.

- JAKUBOWSKI Maciej: Dwa etapy w procesie urbanizacji w Afryce Środkowej. Double-staged process of urbanization in Central Africa. 1969, 77, 9–25.
- JAKUBOWSKI M.: On the notions: developed countries, developing countries, the Third World, and the need of new geographical divisions. 1981, 141, 33–39.
- JANKOWSKI Wojciech: Land use mapping development and methods. 1975, 111, ss. 111.
- JELONEK Adam zob.: Rozmieszczenie i migracje ludności...
- JELONEK A.: Terytorium i ludność miasta Tarnowa. 1971, 82, 35–43.
- JELONEK A., WERWICKI Andrzej: Struktura przestrzenna Tarnowa. Spatial structure of Tarnów. 1971, 82, 221–274.
- JERCZYŃSKI Marek zob.: Dziewoński K., Jerczyński M.: Tarnów...
- JERCZYŃSKI M. zob.: Rozmieszczenie i migracje ludności...
- JERCZYŃSKI M.: Metody pośrednie identyfikacji i pomiaru. Indirect methods of identification and measurement. 1971, 87, 111–159.
- JERCZYŃSKI M.: Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce. Problems of specialization of the urban economic base of major cities in Poland. 1973, 97, 9–134.
- JERCZYŃSKI M., CHAVES Luis F., SIEMEK Zuzanna: Studia nad strukturą funkcjonalną miast. Studies of functional structure of towns. 1973, 97, ss. 385.
- JEWUCHOWICZ Stefan: Geneza pradoliny warszawsko-berlińskiej między Nerem i Moszczenicą. Origin of the Warsaw-Berlin Pradolina between the rivers Ner and Moszczenica. 1967, 62, ss. 102.
- JEWUCHOWICZ S.: Rozwój rzeźby okolic Łęczycy po zlodowaczeniu środkowo-polskim. Evolution of landforms in the region of Łęczycza since the Middle-Polish Glaciation. 1970, 85, ss. 79.
- JOLY F.: Un exemple de carte géomorphologique en Pays semi-aride Nord-Africain. 1963, 46, 59–61.
- KACZOROWSKA Zofia: Opady w Polsce w przekroju wieloletnim. Tendencje, okresowość oraz prawdopodobieństwo występowania niedoboru i nadmiaru opadów. Precipitation in Poland in long-period averages. 1962, 33, ss. 112.
- KAMIŃSKI Wincenty, SZYRMER Janusz: Problematyka społeczno-ekonomiczna ochrony i kształtowania środowiska w ocenie ekspertów. Socio-economic problems of environmental protection and management in experts' evaluation. 1981, 139, 73–86.
- KAMIŃSKI W., SZYRMER J.: Środowisko przyrodnicze w wybranych teoriach i modelach równowagi i wzrostu gospodarczego. Natural environment in selected theories and models of economic equilibrium and economic growth. 1981, 139, 87–119.
- KARAKIEWICZ Zbigniew: The importance of a geomorphological survey for establishing the directions of the development of Kraków and its surrounding area. 1963, 46, 63–68.
- KASZOWSKI Ludwik zob.: Kotarba A., Kaszowski L., Krzemień K.: High-mountain denudational system...
- KASZOWSKI L., KOTARBA Adam: Wpływ katastrofalnych wezbrań na przebieg

- procesów fluwialnych (na przykładzie potoku Kobylanka na Wyżynie Krakowskiej). Effect of catastrophic floods on the course of fluvial processes (with Kobylanka creek on the Kraków Upland as example). 1970, 80, 5–87.
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA Maria (red.) zob.: Studia geograficzne ...
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA M. (red.) zob.: Studia z geografii ...
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA M.: Glavnye ekonomičeskie problemy nebol'sich gorodov v Pol'se v svete provedennykh rabot. Rezjume. 1957, 9, 506–508.
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA M.: Main economic problems of small towns in Poland in the light of research. Summaries. 1957, 9, 518–519.
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA M.: O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego. 1956, 5, 5–178.
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA M.: Problemy geograficzno-gospodarcze małych miast w Polsce w świetle dokonanych opracowań. 1957, 9, 37–60.
- KIEŁCZEWSKA-ZALESKA M.: Zaplecze Tarnowa i jego struktura osadnicza. The region of Tarnów and its settlement structure. 1971, 82, 183–220.
- KLIMASZEWSKI Mieczysław (red.) zob.: Problems of geomorphological mapping ...
- KLIMASZEWSKI M.: Annex. Landform list and signs used in the detailed geomorphological map. 1963, 46, 139–176.
- KLIMASZEWSKI M.: Introduction. 1963, 46, 5–8.
- KLIMASZEWSKI M.: Introduction to the discussion. 1963, 46, 127–128.
- KLIMASZEWSKI M.: The principles of geomorphological mapping in Poland. 1963, 46, 67–71.
- KLIMASZEWSKI M.: The problems of the geomorphological and hydrographic map on the example of the Upper Silesian Industrial District. 1961, 25, 73–81.
- KLIMASZEWSKI M.: Report of the International Conference of the Subcommittee on Geomorphological Mapping. 1963, 46, 8–12.
- KLIMASZEWSKI M., TRICART Jean: General resolutions. 1963, 46, 130–131.
- KLIMASZEWSKI M., TRICART J.: Resolutions adopted at the Conference of the Subcommittee on Geomorphological Mapping. 1963, 46, 129–130.
- KLIMEK Kazimierz zob.: Brey Meyer A., Klimek K.: Final remarks ...
- KLIMEK K. zob.: Brey Meyer A., Klimek K.: From the Editors...
- KLIMEK K. zob.: Starkel L., Klimek K., Mamakowa K., Niedzialkowska E.: The Wisłoka river valley ...
- KLIMEK K. (red.) zob.: Mongolian dry steppe geosystems ...
- KLIMEK K. (red.) zob.: Vertical zonality ...
- KLIMEK K.: Deglacjacja północnej części Wyżyny Śląsko-Krakowskiej w okresie zlodowacenia środkowopolskiego. Deglaciation of northern part of Silesia-Cracow Upland during the Middle-Polish Glaciation. 1966, 53, ss. 136.
- KLIMEK K.: Major physico-geographical features of the southern slope of the Khangai Mountains. 1980, 136, 9–13.
- KLIMEK K.: Relief and paleogeography of the Southern Khangai Mountains. 1980, 136, 19–27.

- KLIMEK K.: Współczesne procesy fluwialne i rzeźba równiny Skeidarársandur (Islandia). Present-day fluvial processes and relief of the Skeidarársandur plain (Iceland). 1972, 94, ss. 136.
- KLIMEK K., LOMBORINCHEN R., STARKEL L.: Historical review of physico-geographical investigations in the Khangai Mountains. 1980, 136, 14–18.
- KLIMEK K., STARKEL L.: Preface. 1980, 136, 7.
- KLIMEK K., TSERENSODNOM Zimegin: The environment of the western part of the Middle-Khalkhasian Plain. 1983, Special Issue no 2, 9–14.
- KLORYGA Zofia: Szydłowiec. 1957, 9, 381–391.
- KŁĘBEK Aleksander: Staszów. 1957, 9, 355–369.
- KNYSZYN i Mońki. Od redakcji. 1957, 9, 461–462.
- KOBENDZINA Jadwiga: Rola roślinności w powstawaniu wydm śródlądowych. The effect of vegetation upon formation of inland dunes. 1969, 75, 75–100.
- KOBENDZINA J., URBANIAK Urszula: Bibliografia wydmywa Polski. 1969, 75, 369–386.
- KOŁODZIEJSKA Jadwiga: Mońki. 1957, 9, 481–488.
- KONDRACKI Jerzy (red.) zob.: Problemy regionalizacji...
- KONDRACKI J. (red.) zob.: Studia geograficzne w powiecie...
- KONDRACKI J. (red.) zob.: Z badań środowiska geograficznego...
- KONDRACKI J.: Fizycznogeograficzna regionalizacja Polski i krajów sąsiednich w systemie dziesiętnym. Die naturräumliche Gliederung Polens und der Nachbarländer im Dezimalsystem. 1968, 69, 13–41.
- KONDRACKI J.: Główne rysy rzeźby obszaru ostatniego zlodowacenia w Polsce. The main features of the relief of the last glaciation in Poland. 1968, 74, 19–30.
- KONDRACKI J.: Przedmowa. 1968, 69, 7–9.
- KONDRACKI J.: Typy środowiska i jednostki regionalne. 1959, 19, 91–104.
- KONDRACKI J.: Uwagi końcowe. 1966, 47, 165–168.
- KONDRACKI J.: Wstęp. 1959, 19, 7–9.
- KONDRACKI J.: Założenia metodyczne i ogólna charakterystyka terenu. 1966, 47, 7–16.
- KONDRACKI J., MIKULSKI Z.: Hydrografia dorzecza Krutyni. 1958, (13a), ss. 87. Do użytku służbowego.
- KONSTANTINOV Oleg A.: Ekonomiko-geografičeskie issledovanija po ekonomiceskomu rejonirovaniju v SSSR. Economic-geographical studies in the field of economic regionalization in the USSR. 1961, 27, 127–148.
- KORCELLI Piotr zob.: Dziewoński K., Korcelli P.: Migracje w Polsce. ...
- KORCELLI P. zob.: Dziewoński K., Korcelli P.: Przedmowa ...
- KORCELLI P. (red.) zob.: Studia nad migracjami ...
- KORCELLI P.: Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski. Functional urban regions within settlement system of Poland. 1981, 140, 189–212.
- KORCELLI P.: Rozwój struktury przestrzennej obszarów metropolitalnych Kalifornii. Evolution of the spatial structure of California metropolitan areas. 1969, 78, ss. 121.
- KORCELLI P., POTRYKOWSKA Alina, BODZAK Danuta: Układ przestrzenny

- i współzależności ośrodków dojazdów do pracy. Spatial patterns and relations between commuting centers. 1981, 140, 213–233.
- KORČAK Jaromir: Immigracionnaja baza češskich gorodov. Immigrations basis of Czech towns. 1961, 27, 233–242.
- KOROLEC Hanna: Procesy brzegowe i zmiany linii brzegowej Jeziora Mikołajskiego. Shore processes and changes in shore lines at Lake Mikołajki. 1968, 73, ss. 68.
- KORTUS Bronisław: Szczekociny. 1957, 9, 371–380.
- KORTUS Janina zob.: Rebeś-Kortus J.
- KOSIŃSKI Leszek (red.) zob.: *Studia geograficzne ...*
- KOSIŃSKI L.: Izucenie zon vlijanija malych gorodov v Pol'sze. Studies on the spheres of influence of small towns in Poland. 1961, 27, 199–210.
- KOSIŃSKI L.: Miasta województwa białostockiego. The towns of the voivodship of Białystok. 1962, 32, ss. 163.
- KOSIŃSKI L.: Migracje ludności w Polsce w latach 1950–1960. Population migration in Poland in 1950–1960. 1968, 72, ss. 107.
- KOSIŃSKI L.: Monografii i materiały. Izłożył soderżanie ... 1957, 9, 508–511.
- KOSIŃSKI L.: Monographs and study material. Summarized by L. Kosiński. 1957, 9, 520–523.
- KOSIŃSKI L.: Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1960. Demographic processes in the recovered territories from 1945 to 1960. 1963, 40, ss. 128.
- KOSIŃSKI L.: Urban geography in Poland and its practical application. 1961, 25, 113–129.
- KOSMOWSKA-SUFFCZYŃSKA Danuta: Rozwój rzeźby w trzeciorzędzie okolic Ostrowca Świętokrzyskiego i Ćmielowa. Tertiary evolution of relief of region of Ostrowiec Świętokrzyski and Ćmielów. 1966, 54, ss. 114.
- KOSTROWICKA Alicja zob.: Krzymowska-Kostrowicka A.
- KOSTROWICKI Andrzej S. (kier.) zob.: *Studium gcoekologiczne rejonu ...*
- KOSTROWICKI A. S. (red.) zob.: *Wybrane zagadnienia teorii i metod ...*
- KOSTROWICKI A. S.: Metoda określania odporności roślin na uszkodzenia mechaniczne powstałe na skutek wydeptywania. The method of estimating the plant species hardiness for mechanical damage due to treading. 1981, 139, 39–72.
- KOSTROWICKI A. S.: Przedmowa. 1987, 147, 7.
- KOSTROWICKI A. S.: Regionalizacja zoogeograficzna Pałcarktyki w oparciu o faunę motyli tzw. większych <Macrolepidoptera>. Zoogeographical regionalization of the Palearctic. 1965, 51, ss. 100.
- KOSTROWICKI A. S.: Stosunki biogeograficzne. 1966, 47, 115–163.
- KOSTROWICKI A. S.: Wprowadzenie. 1987, 147, 9–12.
- KOSTROWICKI A. S.: Wstęp. 1981, 139, 7–10.
- KOSTROWICKI A. S.: Zarys metodyki ekonomicznych i pozaekonomicznych ocen oddziaływania gospodarki wiejskiej na środowisko przyrodnicze. An attempt to evaluate the impact on natural environment by rural land use forms. 1981, 139, 11–38.

- KOSTROWICKI A. S., KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA Alicja, SOLON Jerzy: Pożądane kierunki zagospodarowania. 1987, 147, 116–121.
- KOSTROWICKI A. S., PLIT Joanna, SOLON J.: Przekształcenie środowiska geograficznego. 1987, 147, 108–115.
- KOSTROWICKI Jerzy (ed.) zob.: Land utilization ...
- KOSTROWICKI J. (red.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej ...
- KOSTROWICKI J. (red.) zob.: Studia nad aktywizacją małych miast ...
- KOSTROWICKI J. zob.: Resolution approved ...
- KOSTROWICKI J.: The agriculture problems involved in the Polish land utilization survey. 1962, 31, 59–128.
- KOSTROWICKI J.: Polish land utilization survey. 1961, 25, 45–56.
- KOSTROWICKI J.: Studia nad warunkami aktywizacji małych miast w ramach badań geograficznych nad warunkami rozwoju regionów. 1957, 9, 11–18.
- KOSTROWICKI J.: Studies on conditions of development of small towns within the framework of geographical research into conditions of regional development. Summaries. 1957, 9, 315–317.
- KOSTROWICKI J.: Le survey polonais de l'utilisation du sol. 1962, 31, 31–58.
- KOSTROWICKI J.: Trudy po izučeniju uslovij aktivizacii niebol'sich gorodov v predelach geograficzkich issledovanij uslovij razvitija rajonov. Rezhume. 1957, 9, 503–505.
- KOSTROWICKI J.: Zakończenie. 1978, 127, 481–491.
- KOSTROWICKI J., KULIKOWSKI Roman, SZYRMER Jacek: Składniki produkcji rolniczej. 1978, 127, 181–359.
- KOSTROWICKI J., SZCZĘSNY Roman: Typy rolnictwa. 1978, 127, 428–480.
- KOSTRUBIEC Beniamin: Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej. Problemy metodyczne. Analysis of concentration phenomena in settlement network. Methodical issues. 1972, 93, ss. 117.
- KOTARBA Adam zob.: Kaszowski L., Kotarba A.: Wpływ katastrofalnych wzbrań ...
- KOTARBA A.: Powierzchniowa denudacja chemiczna w wapienno-dolomitowych Tatrach Zachodnich. Superficial chemical denudation in the calcareous-dolomite Western Tatra Mts. 1972, 96, ss. 116.
- KOTARBA A.: Współczesne modelowanie węglanowych stoków wysokogórskich. Na przykładzie Czerwonych Wierchów w Tatrach Zachodnich. The role of morphogenetic processes in modelling high-mountain slopes. 1976, 120, ss. 128.
- KOTARBA A., KASZOWSKI Ludwik, KRZEMIENIŃ Kazimierz: High-mountain denudational system of the Polish Tatra Mountains. 1987, Special Issue no 3, ss. 106.
- KOTARBA A., NOWACZYK Bolesław: The origin of main relief features. 1983, Special Issue no 2, 21–25.
- KOTARBA Maria zob.: Baumgart-Kotarba M.
- KOTER Marek: Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej. Origin of spatial pattern of industrial Łódź. 1969, 79, ss. 117.
- KOWALKOWSKI Alojzy (ed.) zob.: Environment of the Sant Valley ...
- KOWALKOWSKI A. zob.: Starkel L., Kowalkowski A.: Preface ...

- KOWALKOWSKI A.: Altitudinal zonation of soils in the Southern Khangai Mountains. 1980, 136, 65–76.
- KOWALKOWSKI A.: Present-day soil processes. 1980, 137, 56–63.
- KOWALKOWSKI A.: Soils. 1980, 137, 26–37.
- KOWALKOWSKI A.: Soil mosaics. 1983, Special Issue no 2, 57–65.
- KOWALKOWSKI A., MATUSZKIEWICZ Jan M., ROO-ZIELIŃSKA Ewa M., SOLON Jerzy: Soil-vegetation relationships. 1983, Special Issue no 2, 66–72.
- KOWALKOWSKI A., PACYNA Anna: Productivity and utilization of habitats. 1980, 137, 73–78.
- KOWALKOWSKI A., PACYNA A., STARKEL Leszek: Typology and asymmetry of geoecosystems. 1980, 137, 70–73.
- KOWALKOWSKI A., PĘKALA Kazimierz, STARKEL L.: Elements of the past and present-day tendencies. 1980, 137, 66–70.
- KOWALKOWSKI A., PĘKALA K., STARKEL L.: Sheets. 1980, 137, 24–26.
- KOWALSKA Anna: Paleomorfologia powierzchni podplejstocenijskiej niżowej części dorzecza Odry. Paleomorphology of the Sub-Pleistocene surface of the lowland part of the Odra Basin. 1960, 21, ss. 75.
- KOWANETZ Leszek zob.: Hess M., Kowanetz L., Olecki Z.: Main features ...
- KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA Teresa: Promieniowanie pochłonięte na obszarze Polski. Absorbed solar radiation in Poland. 1973, 99, ss. 119.
- KOZŁOWSKI Stanisław J.: Zielona Góra — baza ekonomiczna i powiązania zewnętrzne. Zielona Góra — economic base and external linkages. 1977, 126, ss. 98.
- KRAL Vaclav: Stan aktualny fizycznogeograficznej regionalizacji Czechosłowacji. Der gegenwärtige Stand der physisch-geographischen Gliederung der Tschechoslowakei. 1968, 69, 55–62.
- KRAUJALIS Maria W.: Udział ciepła ze sztucznych źródeł w bilansie cieplnym na obszarze Polski. The share of heat from artificial sources in the heat balance of Poland's territory. 1972, 95, ss. 74.
- KRAWCZYK Barbara: Bilans cieplny ciała człowieka jako podstawa podziału bioklimatycznego obszaru Iwonicza. The heat balance of the human body as a basis for the bioclimatic divide of the health resort Iwonicz. 1979, 131, ss. 71.
- KREMKY-SALONI Janina: Brzeziny. 1957, 9, 241–282.
- KRZEMIEN K. zob.: Kotarba A., Kaszowski L., Krzemiń K.: High-mountain denudational system ...
- KRZYMOWSKA Alicja: Franciszek Szwarzenberg-Czerny, profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego <1847–1917>. Szwarzenberg-Czerny, Professor of Cracov University <1847–1917>. 1954, 3, ss. 69.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A. zob.: Kostrowicki A. S., Krzymowska-Kostrowicka A., Solon J.: Pożądane kierunki zagospodarowania ...
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A.: Charakterystyka społeczno-ekonomiczna. 1987, 147, 22–29.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A.: Terytorialny system rekreacyjny. Analiza struktury i charakteru powiązań. (Studium teoretyczno-metodyczne). Territorial recreation system. An analysis of the structure and character of connectivity. (A theoretical-methodological study). 1980, 138, ss. 121.

- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A.: Zagospodarowanie i ruch turystyczny. 1987, 147, 87-107.
- KUKLIŃSKI Antoni: Struktura przestrzenna przemysłu cegielnianego na Ziemiach Zachodnich w epoce kapitalizmu. Spatial structure of the brickmaking industry in Poland's Western Territories in the capitalist era. 1959, 18, ss. 156.
- KULIKOWSKA Halina: Raciąż. 1957, 9, 425-430.
- KULIKOWSKI Roman (oprac.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej...
- KULIKOWSKI R. zob.: Kostrowicki J., Kulikowski R., Szyrmer J.: Składniki produkcji...
- KULIKOWSKI R., SZYRMER Jacek: Produktywność, towarowość i struktura produkcji rolnej. 1978, 127, 360-427.
- KUNISZ Andrzej: Zarys historii miasta Tarnowa. 1971, 82, 29-34.
- KUROWSKI Stefan: Nowe elementy w geografii ekonomicznej „Trzeciego Świata”. New elements in economic geography of the Third World. 1983, 144, 15-49.
- KUROWSKI S.: The Third World and the socialist countries in the light of the demands of the international economic order. 1981, 141, 69-76.
- KWIATKOWSKA Eugenia zob.: Romahn-Kwiatkowska E.
- LAFERRÈRE Michel: Commentaire d'une carte des migrations alternantes journalières des salariés dans la région Lyonnaise. 1961, 27, 223-231.
- LAND utilization. Methods and problems of research. Proceedings of the International Seminar Poland, 30 V — 8 VI 1960. Użytkowanie ziemi. Metody i problemy badawcze. Materiały z Konferencji Międzynarodowej. Polska, 30 V — 8 VI 1960. Ed. Jerzy Kostrowicki. 1962, 31, ss. 250.
- LESZCZYCKI Stanisław (red.) zob.: Studia geograficzne...
- LESZCZYCKI S. zob.: Resolution approved...
- LESZCZYCKI S.: Badania geograficzne nad osadnictwem w południowej Anatolii. Geographical research into settlement in Southern Anatolia. 1987, 150, ss. 113.
- LESZCZYCKI S.: Foreword. 1961, 27, 9-10.
- LESZCZYCKI S.: (Powitanie uczestników konferencji). 1968, 69, 11.
- LESZCZYCKI S.: Predislovie. 1961, 27, 11-12.
- LESZCZYCKI S.: Problemy ochrony środowiska człowieka. The problems of protecting man's environment. 1974, 108, ss. 85.
- LESZCZYCKI S.: Przedmowa do „Prac Geograficznych”. 1954, 1, 5-6.
- LESZCZYCKI S., EDWARDS K. C.: Foreword. 1961, 25, 7-8.
- LIST of the detailed geomorphological maps exhibited in the Institute of Geography, Jagiellonian University, Kraków. 1963, 46, 133-135.
- LIST of the participants of Anglo-Polish Seminar. 1961, 25, 9-10.
- LISTA uczestników sympozjum. 1968, 69, 111-112.
- LITTERER Mirosława: Zmiany w rozmieszczeniu i strukturze ludności Polski Ludowej w latach 1946 do 1950. Changes in distribution and composition of the population of Peoples Poland in the years 1946-1950. 1955, 16, 8-57.
- LITYŃSKI Marek: Lasy i gospodarka leśna. 1987, 147, 75-86.
- LOMBORINCHEN R. zob.: Klimek K., Lomborinchen R., Starkel L.: Historical review of physico-geographical...
- LYROWA Elżbieta zob.: Iwanicka-Lyrowa E.

- ŁOMNIEWSKI Kazimierz: Zalew Wiślany. The Firth of Vistula. 1958, 15, ss. 106.
- MACAR Paul zob.: Pissart A., Macar P.: Légende de la carte géomorphologique ...
- MAMAKOWA Kazimiera zob.: Starkel L., Klimek K., Mamakowa K., Niedziałkowska E.: The Wisłoka river valley ...
- MANIKOWSKA Barbara: Gleba z interstadiału allerod na tle układu stratygraficznego utworów fazy zstępującej wurm w okolicach Łodzi. Fossil soil from Allerod Interstadial on background of deposits of waning phase of the Würm in Łódź region. 1969, 75, 289–326.
- MAŃKOWSKA Stefania: Der Pendelverker in der Wojewodschaft Kraków als Element der ökonomisch-geografischen Rayonierung. 1961, 27, 211–221.
- MARINOV Christo: Ekonomiko-geografičeskie issledovanija po ekonomičeskomu rajonirovaniju v Bolgarii. Economic-geographical investigations in the field of economic regionalization in Bulgaria. 1961, 27, 15–30.
- MARINOV C.: Metody issledovanija ekonomičeskich svjazej i mežrajonnoego obmena. Methods of investigating economic connections and interregional exchange. 1961, 27, 257–267.
- MARUSZCZAK Henryk: Przebieg zjawisk w strefie peryglacjalnej w okresie ostatniego zlodowacenia w Polsce. The course of phenomena in the periglacial zone during the last glaciation. 1968, 74, 157–200.
- MASHBITS Jakov G. (red.) zob.: Third World ...
- MASHBITS Y. G.: The main directions of changes in the geography of economy and population in the developing countries. 1981, 141, 9–14.
- MATUSIK Marian: Próba typologii i regionalizacji rolnictwa na obszarze Dolnego Powiśla. An attempt at an agricultural typology and regionalization of Lower Powiśle, Northern Poland. 1973, 102, ss. 152.
- MATUSZKIEWICZ Jan M. zob.: Breymeyer A., Grabińska B., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J., Tsogzolma D.: The production-decomposition ...
- MATUSZKIEWICZ J. M. zob.: Kowalkowski A., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Soil vegetation ...
- MATUSZKIEWICZ J. M., ROO-ZIELIŃSKA Ewa M., SOLON Jerzy: Seasonal dynamics of above-ground phytomass. 1983, Special Issue no 2, 73–83.
- MATUSZKIEWICZ J. M., ROO-ZIELIŃSKA E. M., SOLON J.: Stratification of plant biomass. 1983, Special Issue no 2, 84–89.
- MICHEL Pierre: Les cartes géomorphologiques levées dans les bassins du Sénégal et de la Gambie (Afrique occidentale). 1963, 46, 73–81.
- MICHNA Edward: Zróżnicowanie klimatyczne obszaru południowo-wschodniej Polski w świetle temperatur powietrza. 1978, 125, 63–79.
- MIKULSKI Zdzisław zob.: Kondracki J., Mikulski Z.: Hydrografia dorzecza Krutyni.
- MILESKA Maria I.: Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju. Régions de repos et de tourisme en Pologne. Situation présente et possibilités de développement. 1963, 43, ss. 156.
- MISZALSKI Jerzy zob.: Ciołkosz A., Miszalski J.: Wykorzystanie zdjęć lotniczych ...

- MOJSKI Józef E.: Geological section across the Holocene sediments in the northern and eastern parts of the Vistula Deltaic Plain. 1982, Special Issue no 1, 149–169.
- MOJSKI J. E.: Zarys stratygrafii zlodowacenia północnopolskiego (Bałtyckiego) w północnej i środkowej części Polski. Outline of the stratigraphy of North Polish glaciation in North and Middle Poland. 1968, 74, 37–64.
- MONGOLIAN dry steppe geosystems. A case study of Gurvan Turuu area. Results of the Polish-Mongolian physico-geographical Expedition. Vol. III. Edited by Alicja Breymeyer and Kazimierz Klimek. 1983, Special Issue no 2, ss. 123.
- MURAWSKI Tadeusz: Die Rolle der ausführlichen geomorphologischen Karte bei der Bearbeitung der physiographischen Grundlagen der Stadt- und Landbezirksplanung. 1963, 46, 83–87.
- NIEDZIAŁKOWSKA Ewa zob.: Starkel L., Klimek K., Mamakowa K., Niedziałkowska E.: The Wisłoka river valley ...
- NIEDŹWIEDŹ Tadeusz zob.: Brzeźniak E., Niedźwiedź T.: Climate ...
- NIEDŹWIEDŹ T. zob.: Brzeźniak E., Niedźwiedź T.: Processes of energy exchange ...
- NIEDŹWIEDŹ T. zob.: Brzeźniak E., Niedźwiedź T.: Vertical variability ...
- NIEDŹWIEDŹ T. zob.: Hess M., Niedźwiedź T., Obrębska-Starkłowa B.: Stosunki termiczne ...
- NOWACZYK Bolesław zob.: Kotarba A., Nowaczyk B.: The origin of main relief ...
- NOWAK Władysław A.: Rzeźba podczwartorzędowa i ewolucja układu sieci dolinnej w północnośrodkowej części Wyżyny Małopolskiej. The Sub-Quaternary relief and the evolution of the valley system in the north-central part of the Małopolska Upland. 1970, 80, 89–124.
- NOWAKOWSKA Lucyna: Ciechocinek. 1957, 9, 285–300.
- NOWAKOWSKA L.: Piotrków Kujawski i Radziejów. 1957, 9, 323–337.
- OBRĘBSKA-STARKŁOWA Barbara zob.: Hess M., Niedźwiedź T., Obrębska-Starkłowa B.: Stosunki termiczne ...
- OKOŁOWICZ Wincenty: Geomorfologia okolic środkowej Wilii. Geomorphology of the vicinity of the Middle Wilia. 1956, 6, ss. 68.
- OKOŁOWICZ W.: Próba charakterystyki warunków klimatycznych okresu rozwoju wydm śródlądowych w Polsce. An attempt of characterizing climatic conditions of the period of inland-dunes development in Poland. 1969, 75, 19–38.
- OKOŁOWICZ W.: Zachmurzenie Polski. Cloudiness in Poland. 1962, 34, 5–107.
- OLECHNOWICZ-BOBROWSKA Barbara: Częstość dni z opadem w Polsce. Frequency of days with precipitation in Poland. 1970, 86, ss. 75.
- OLECKI Zygmunt zob.: Hess M., Kowanetz L., Olecki Z.: Main features ...
- OLSZEWICZ Bolesław: Geografia polska w okresie Odrodzenia. La géographie polonaise de la Renaissance. 1957, 12, ss. 63.
- OLSZEWSKI Tadeusz: Szczerców. 1957, 9, 339–354.
- OSTATNIE zlodowacenie skandynawskie w Polsce. Last Scandinavian Glaciation in Poland. Red. Rajmund Galon. 1968, 74, ss. 212.
- PACYNA Anna zob.: Kowalkowski A., Pacyna A.: Productivity and utilization ...

- PACYNA A. zob.: Kowalkowski A., Pacyna A., Starkel L.: Typology and asymmetry ...
- PACYNA A.: Vegetation. 1980, 137, 37–47.
- PACYNA A.: Vegetation and the plant vertical zones. 1980, 136, 77–90.
- PAKUŁA Lech: Ośrodek przemysłowy Tarnowa, czynniki jego rozwoju i powiązania produkcyjne. Tarnów industrial centre, factors of its expansion and productive connections. 1971, 82, 107–124.
- PALONKA Krystyna: Zasięg wpływów kulturalnych Tarnowa. Cultural influences of Tarnów. 1971, 82, 143–161.
- PASZYŃSKI Janusz: Investigation of local climate in the Upper Silesian Industrial District. 1961, 25, 83–95.
- PASZYŃSKI J.: Klimat okolic Pińczowa. 1966, 47, 89–114.
- PASZYŃSKI J.: Opady atmosferyczne dorzecza Odry i ich związków z hipsometrią i zalesieniem. Die Niederschläge im Odergebiet und ihre Zusammenhänge mit Höhe und Bewaldung. 1955, 4, ss. 90.
- PASZYŃSKI J., MACHAJ Krystyna: Klimat lokalny. 1959, 19, 75–89.
- PÉČSI Marton zob.: Bulla B., Pécsi M.: Die geomorphologische ...
- PEČSI M.: Fizycznogeograficzny podział Węgier. 1968, 69, 81–82.
- PĘKALA Kazimierz zob.: Kowalkowski A., Pękala K., Starkel L.: Elements of the past ...
- PĘKALA K. zob.: Kowalkowski A., Pękala K., Starkel L.: Sheets ...
- PĘKALA K., ZIĘTARA Tadeusz: Geomorphic processes and the present-day relief transformation. 1980, 137, 63–65.
- PĘKALA K., ZIĘTARA T.: Present-day slope modelling in the Southern Khangai Mountains. 1980, 136, 52–64.
- PISKORZ Henryka: Lesnaja problematika s'emki ispol'zowanija zemel' v Pol'se. Problems of forest land use in Poland. 1962, 31, 129–178.
- PISSART A., MACAR Paul: Légende de la carte géomorphologique du domaine de l'Université de Liège, au Sart Tilman. 1963, 46, 89–93.
- PLASKACZ Jan zob.: Brydak K., Plaskacz J.: Eine kurze Mitteilung ...
- PLIT Florian: Natural environment degradation on African „marginal” lands and „peripheral” areas. 1981, 141, 115–121.
- PLIT Joanna zob.: Kostrowicki A. S., Plit J., Solon J.: Przekształcenie środowiska ...
- POHL Józef: Badania w skali szczegółowej nad efektywnością wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego przez rolnictwo. 1978, 125, 109–121.
- POHL J.: Związki rolniczego użytkowania ziemi ze środowiskiem przyrodniczym we wschodniej części Karpat. 1978, 125, 123–143.
- POKORNY Jerzy, TYCZYŃSKA Maria: Method of evaluation of relief for land planning purposes (on example of the region of Kraków). 1963, 46, 95–99.
- POPOVIC Miroslav: Études de géographie économique sur les régions économiques de la Yougoslavie. 1961, 27, 149–173.
- POTRYKOWSKA Alina zob.: Korcelli P., Potrykowska A., Bodzak D.: Układ przestrzenny ...

- PPROBLEMS of applied geography. Proceedings of the Anglo-Polish Seminar Nieborów, September 15–18 1959. 1961, 25, ss. 148.
- PPROBLEMS of economic region. Papers of the Conference on Economic Regionalization in Kazimierz (Poland), May 29–June 1, 1959. 1961, 27, ss. 360.
- PPROBLEMS of geomorphological mapping. Data of the International Conference of the Subcommittee on Geomorphological Mapping. Poland, 3–12 May, 1962. 1963, 46, ss. 179.
- PPROBLEMY regionalizacji fizycznogeograficznej. Materiały z sympozjum zorganizowanego przez Polskie Towarzystwo Geograficzne w dniach 16–24 września 1966 r. Probleme der Physisch-Geographischen Gliederung. Materialien des Symposiums über Naturräumliche Gliederung, organisiert von der Polnischen Geographischen Gesellschaft vom 16–24 September 1966. 1968, 69, ss. 112.
- PPROCESY i formy wydmowe w Polsce. Dunes processes and forms in Poland. Zbiór prac pod redakcją Rajmunda Galona. 1969, 75, ss. 386.
- PPRÓSZYŃSKI Marek: Gleby. 1959, 19, 51–59.
- PPRUSINKIEWICZ Zbigniew: Gleby wydm śródlądowych w Polsce. The soils of inland dunes in Poland. 1969, 75, 117–144.
- PPRZEDMOWA. 1957, 9, 7–8.
- PPRZEMIANY struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970. Changes in the spatial structure of Polish agriculture 1950–1970. Opracowali pod kier. i red. Jerzego Kostrowickiego: Wiesława Tyszkiewicz, Władysława Stola, Roman Kulikowski, Jacek Szyrmer, Roman Szczęsny. Redakcja kartograficzna Elżbieta Tokarska. 1978, 127, ss. 512.
- PPULINA Marian: Denudacja chemiczna na obszarach krasu węglanowego. Chemical denudation on the carbonate karst areas. 1974, 105, ss. 155.
- PPULINA M.: Zjawiska krasowe we Wschodniej Syberii. Karst phenomena in Eastern Siberia. 1968, 70, ss. 91.
- PPULYARKIN V. A.: Some geographical problems of agricultural intensification in the developing countries. 1981, 141, 101–108.
- RADŁOWSKA Cecylia: Rzeźba północno-wschodniego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich. Relief de la bordure nord-est des Montagnes de S-te Croix. 1963, 38, ss. 178.
- RADŁOWSKA C.: Z geomorfologii okolic Pińczowa. 1966, 47, 17–37.
- RAKITNIKOV A. N.: Izucenie mestnyh osobennostej sel'skogo chozjajstva. The investigation of local characteristic of agricultural economy. 1962, 31, 245–250.
- RATAJSKI Lech: Mapy przemysłu, ich właściwości metodyczne i kartometryczne. Maps of industry — their methodological and cartometrical attributes. 1966, 56, ss. 115.
- RATAJSKI L.: Polska kartografia ekonomiczna XX wieku. Polish economic cartography in the XXth century. 1965, 49, ss. 143.
- RREBEŚ-KORTUS Janina: Knyszyn. 1957, 9, 463–479.
- REFERENCES on the principles of mapping and construction of the detailed geomorphological maps. 1963, 46, 136–137.

- RENNER Gerhard zob.: Schmidt-Renner G.
 THE REPORT of the Meeting. 1961, 25, 11–14.
- RESOLUTION approved by the participants in the Seminar. Stanisław Leszczycki, Kenneth G. Edwards, Jerzy Kostrowicki, Arthur E. Smailes. 1961, 25, 15.
- REZOLUCJA sympozjum w sprawie fizycznogeograficznej regionalizacji, odbytego w Polsce w dniach 16–23 września 1966 r. 1968, 69, 110.
- RICHLING Andrzej: Typy środowiska abiotycznego. 1966, 47, 55–59.
- RICHTER Hans: Stan obecny i tendencje rozwojowe przestrzennego podziału naturalnego w NRD. Stand und Tendenzen der naturräumlichen Gliederung in der DDR. 1968, 69, 63–79.
- ROGALEWSKA Barbara: Tendencje lokalizacyjne zakładowych ośrodków wczasowych w Polsce do 1971 roku. Tendencies in the location of recreation centres controlled by the establishments in Poland, until 1971. 1978, 129, ss. 109.
- ROMAHN-KWIATKOWSKA Eugenia: Lipno. 1957, 9, 167–240.
- ROO-ZIELIŃSKA Ewa M. zob.: Breymeyer A., Grabińska B., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J., Tsogzolma D.: The production-decomposition ...
- ROO-ZIELIŃSKA E. M. zob.: Kowalkowski A., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Soil vegetation ...
- ROO-ZIELIŃSKA E. M. zob.: Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Seasonal dynamics ...
- ROO-ZIELIŃSKA E. M. zob.: Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Stratification of plant biomass ...
- ROSA Bogusław: Obszar południowobałtycki w okresie ostatniego zlodowacenia i w holocenie. The South Baltic area during the last glaciation and the Holocene. 1968, 74, 121–155.
- ROSZKO Ludmiła: Kilka uwag o wydmach zachodniej części Basenu Grudziądzkiego. Some comments on dunes in western part of Grudziądz Basin. 1969, 75, 163–180.
- ROSZKÓWNA L.: Le problème d'érosion du sol sur le territoire de la voïevodie de Bydgoszcz d'après la carte géomorphologique. 1963, 46, 101–108.
- ROSZKO L.: Recesja ostatniego lądolodu z terenu Polski. Recesion of last glaciation inland ice from Poland's territory. 1968, 74, 65–100.
- ROŚCISZEWSKI Marcin (red.) zob.: Różnicowanie się i nowe podziały ...
- ROŚCISZEWSKI M. (red.) zob.: Third World ...
- ROŚCISZEWSKI M.: Kierunki ewolucji rolnictwa w krajach Maghrebu. Trends of agricultural evolution in Maghreb's countries. 1980, 88, ss. 128.
- ROŚCISZEWSKI M.: On new trends of the research into the Third World countries. 1981, 141, 15–22.
- ROŚCISZEWSKI M.: Problemy rozwoju rolnictwa egipskiego. Development problems of Egyptian agriculture. 1967, 59, 63–109.
- ROŚCISZEWSKI M.: Społeczno-gospodarcze uwarunkowanie powstawania nadwyżek ludnościowych w rolnictwie Maroka. Formation of population surplus in Morocco's agriculture — social and economic aspects. 1973, 98, 59–95.
- ROŚCISZEWSKI M.: Stosunki społeczno-własnościowe w rolnictwie Syrii. Changes

- in social relations and ownership structure in the agriculture of Syria. 1967, 59, 29–61.
- ROŚCISZEWSKI M.: Wprowadzenie. Przesłanki kształtowania się nowych podziałów w światowej organizacji przestrzeni społeczno-gospodarczej. 1983, 144, 7–10.
- ROŚCISZEWSKI M., SIEMEK Zuzanna: Zmiany w rolnictwie krajów gospodarczo słabo rozwiniętych. Turcja, Syria, Egipt. Agricultural changes in developing countries. Turkey, Syria, Egypt. 1967, 59, ss. 110.
- ROTNICKI Karol, TOBOLSKI Kazimierz: Główne fazy działalności procesów wydmotwórczych w Kotlinie Grabowskiej na podstawie stratygrafii wydmy w Węglewicach. Main phases of dune-forming processes in Grabów Basin, based on stratigraphy of dune at Węglewice. 1969, 75, 239–247.
- ROUBITSCHKEK Walter: Investigations into the regional pattern of land utilization in the German Democratic Republic. 1962, 31, 200–211.
- ROZLUCKI Wiesław: From modernization to basic needs: in search of a paradigm in development studies of the Third World. 1981, 141, 41–49.
- ROZLUCKI W.: Modernizacja rolnictwa tradycyjnego na przykładzie zielonej rewolucji w Indiach. Modernization of traditional agriculture. An essay on the Green Revolution in India. 1979, 133, ss. 97.
- ROZMIESZCZENIE i migracje ludności a system osadniczy Polski Ludowej. Distribution, migrations of population and settlement system of Poland. Aut.: Kazimierz Dziewoński, Andrzej Gawryszewski, Elżbieta Iwanicka-Lyrowa, Adam Jelonek, Marek Jerczyński. Grzegorz Węclawowicz. 1977, 117, ss. 343.
- RÓŻNICOWANIE się i nowe podziały światowej przestrzeni społeczno-gospodarczej. Differentiation and new divisions of the world socio-economic space. Oprac. zbior. pod red. Marcina Rościszewskiego. 1983, 144, ss. 96.
- RÓŻYCKA Wiesława: Metody oceny warunków fizjograficznych dla potrzeb planowania przestrzennego miast. Methods of evaluating physiographic conditions for town planning purposes. 1971, 90, ss. 203.
- RÜHLE Edward: Podłoże czwartorzędu i jego wpływ na rozmieszczenie i charakter osadów zlodowacenia północnopolskiego (bałtyckiego). Substratum of Quaternary deposits and its influence on distribution and properties of sediments of North Polish (Baltic) Glaciation. 1968, 74, 31–36.
- RYCHŁOWSKI Bogumił: Regionalizacja ekonomiczna. (Zagadnienia podstawowe). Economic regionalization. (Essential problems). 1967, 64, ss. 139.
- RYKIEL Zbigniew: Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski. The place of the macro-urban agglomerations in the socio-economic space of Poland. 1978, 128, ss. 77.
- RYKIEL Z., ŻURKOWA Agnieszka: Migracje między miastami: systemy krajowe i regionalne. Inter-urban migration in Poland: national and regional systems. 1981, 140, 138–188.
- SALONI Janina zob.: Kremky-Saloni J.
- SCHILD Romuald: Uwagi o stratygrafii archeologicznej wydm śródlądowych. On the archeological stratigraphy of the inland dunes. 1969, 75, 145–162.
- SCHMIDT-RENNER Gerhard: Zur regionalen Ökonomik. 1961, 27, 317–330.

- SCHNEIDER Siegfried: Die wirtschaftsräumliche Gliederung in der Bundesrepublik Deutschland. 1961, 27, 267–283.
- SDASYUK G. V.: Inertia of spatial structure of the economy of the colonial type and geographical problems of its overcoming. 1981, 141, 23–32.
- SIEMEK Zuzanna (red.) zob.: Third World ...
- SIEMEK Z. zob.: Jerczyński M., Chaves L. F., Siemek Z.: Studia nad strukturą ...
- SIEMEK Z. zob.: Rościszewski M., Siemek Z.: Zmiany w rolnictwie ...
- SIEMEK Z.: Procesy urbanizacyjne na tle wzrostu gospodarczego współczesnej Turcji. Urbanization in modern Turkey on the background of economic development. 1969, 77, 27–74.
- SIEMEK Z.: Stosunki agrarne a reforma rolna w Turcji. Land ownership system and agrarian reform in Turkey. 1967, 59, 7–27.
- SIEMEK Z.: Struktura urbanizacyjna współczesnej Turcji. The urbanization structure of modern Turkey. 1973, 97, 247–385.
- SIEMEK Z.: Turkey — an example of the dependent development of the Third World countries. 1981, 141, 83–91.
- SIL'VESTROV S. I.: Formy ispol'zovaniya zemel' kak osnova sistemy ich učeta i ocenki. The land use forms as a basis of system of their inventory and evaluation in USSR. 1962, 31, 215–225.
- SKOCZEK Józef: Wpływ podłoża atmosfery na przebieg dobowy bilansu cieplnego powierzchni czynnej. Effect of underlying surface of atmosphere upon diurnal course of heat balance of active surface. 1970, 84, ss. 96.
- SKOTNICKI Maksymilian: Environment and the socio-economic development. 1981, 141, 59–62.
- SKOTNICKI M.: Przyczyny i skutki migracji ze wsi w Afryce Zachodniej. Mali — Górna Wolta. Reasons and consequences of rural labour migration in West-Africa. Mali — Upper Volta. 1973, 98, 97–149.
- SŁUPIK January: Obieg wody w glebie na stokach a rolnicze użytkowanie ziemi. 1978, 125, 93–107.
- SŁUPIK J.: Rola stoku w kształtowaniu odpływu w Karpatach fliszowych. Role of slope in generation of runoff in the flysch Carpathians. 1981, 142, ss. 98.
- SŁUPIK J.: Water circulation. 1980, 137, 52–56.
- SMAILES Arthur E. zob.: Resolution approved ...
- SMAILES A. E.: The urbanization of Britain. 1961, 25, 131–140.
- SOBOLEV L. N.: Charakteristika i učet lesov i estestvennych kormovych ugodij v SSSR. The characteristics and inventory of forests and permanent grasslands in USSR. 1962, 31, 227–235.
- SOJA Roman zob.: Dauksza L., Gil E., Soja R.: The Holocene and present-day ...
- SOJA R.: Areal variability of hydrological condition in the Tsagan-Turutuin-Gol drainage basin, Southern Khangai Mountains. 1980, 136, 41–51.
- SOLON Jerzy zob.: Brey Meyer A., Grabińska B., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J., Tsogzolma D.: The production decomposition budget ...
- SOLON J. zob.: Kostrowicki A. S., Krzymowska-Kostrowicka A., Solon J.: Pożądane kierunki zagospodarowania ...

- SOLON J. zob.: Kostrowicki A. S., Plit J., Solon J.: Przekształcenie środowiska ...
- SOLON J. zob.: Kowalkowski A., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Soil-vegetation ...
- SOLON J. zob.: Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Seasonal dynamics ...
- SOLON J. zob.: Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J.: Stratification of plant biomass ...
- SOLON J.: Stosunki geobotaniczne. 1987, 147, 49–74.
- SPIS wybranych publikacji pracowników Zakładu Geografii Światowych Problemów Rozwoju za ostatnie lata. 1983, 144, 10–13.
- STAN Kristake: Ekonomičeskoe rajonirovanije v Rumynskoj Narodnoj Respublike. Economic regionalization in the Rumunian People's Republic. 1961, 27, 105–113.
- STARKEL Leszek (ed.) zob.: Environment of the Sant Valley ...
- STARKEL L. (ed.) zob.: Evolution of the Vistula ...
- STARKEL L. (red.) zob.: Studia nad typologią ...
- STARKEL L. (red.) zob.: Vertical zonality ...
- STARKEL L. zob.: Dziewański J., Starkel L.: Dolina Sanu ...
- STARKEL L. zob.: Klimek K., Lomborinchen R., Starkel L.: Historical review ...
- STARKEL L. zob.: Klimek K., Starkel L.: Preface ...
- STARKEL L. zob.: Kowalkowski A., Pacyna A., Starkel L.: Typology and asymmetry ...
- STARKEL L. zob.: Kowalkowski A., Pękala K., Starkel L.: Elements of the past ...
- STARKEL L. zob.: Kowalkowski A., Pękala K., Starkel L.: Sheets ...
- STARKEL L.: Aim and method of work. 1980, 137, 11–12.
- STARKEL L.: Altitudinal zones in mountains with continental climates. 1980, 136, 91–96.
- STARKEL L.: Cel, metoda i główne aspekty studiów nad typologią i oceną środowiska geologicznego Karpat i Kotliny Sandomierskiej. 1978, 125, 7–11.
- STARKEL L.: Główne jednostki regionalne i zasady analizy zróżnicowania środowiska. 1978, 125, 13–17.
- STARKEL L.: Introduction. The boundary position of the Sant Valley. 1980, 137, 9–10.
- STARKEL L.: Introduction to the project on the evolution of the Vistula river valley during the last 15 000 years (realized in the IGCP Project No 158-A). 1982, Special Issue no 1, 9–20.
- STARKEL L.: The relief. 1980, 137, 21–23.
- STARKEL L.: Rozwój morfologiczny progów Pogórza Karpackiego między Dębicą a Trzycianą. Morphological development of the escarpment of the Pogórze Karpackie between Dębica and Trzyciana. 1957, 11, ss. 152.
- STARKEL L.: Rozwój rzeźby Karpat fliszowych w holocenie. The development of the Flysch Carpathians relief during the Holocene. 1960, 22, ss. 239.
- STARKEL L.: Rozwój rzeźby polskiej części Karpat Wschodnich (Na przykładzie dorzecza górnego Sanu). Geomorphological development of the Polish Eastern Carpathians. (Upon the example of the upper San basin). 1965, 50, ss. 160.

- STARKEL L.: Typy środowiska wschodniej części Karpat zewnętrznych i Kotliny Sandomierskiej w świetle przeglądu mapy geomorfologicznej. 1978, 125, 51–62.
- STARKEL L.: Uwagi końcowe. 1978, 125, 145–146.
- STARKEL L., KLIMEK Kazimierz, MAMAKOWA Kazimiera, NIEDZIAŁKOWSKA Ewa: The Wisłoka river valley in the Carpathian foreland during the Late-Glacial and the Holocene. 1982, Special Issue no 1, 41–56.
- STARKEL L., KOWALKOWSKI Alojzy: Preface. 1980, 137, 7.
- STARKŁOWA Barbara zob.: Obrębska-Starkłowa B.
- STASIAK Jadwiga: Historia jeziora Kruklin w świetle osadów strefy litoralnej. History of Kruklin Lake as revealed by the deposits of its litoral zone. 1963, 42, ss. 94.
- STASIAKOWA J.: Szata roślinna. 1959, 19, 61–73.
- STASZEWSKI Józef: Die Verbreitung der Bevölkerung nach dem Abstand vom Meer. Eine Bevölkerungsgeographische Studie. Rozmieszczenie ludności kuli ziemskiej według odległości od morza. 1961, 28, ss. 79.
- STASZEWSKI J.: Vertical distribution of world population. Pionowe rozmieszczenie ludności na kuli ziemskiej. 1957, 14, ss. 115.
- STOLA Władysława (oprac.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa ...
- STOLA W.: Nakłady pracy żywej i uprzedmiotowionej. 1978, 127, 45–109.
- STOLA W.: Próba typologii rolnictwa Poniidzia. An attempt at an agricultural typology of Poniidzie in Central Poland. 1970, 81, ss. 143.
- STOLA W.: Użytkowanie ziemi. 1978, 127, 110–180.
- STOPA Maria: Burze w Polsce. Thunder-storms in Poland. 1962, 34, 109–185.
- STRASZEWICZ Ludwik: Analyse des bases du développement des régions économique tirée de l'exemple de la région industrielle de Łódź. 1961, 27, 295–304.
- STRIDA Miroslav: La division économique du territoire de la Tchécoslovaquie. 1961, 27, 31–50.
- STUDIA geograficzne nad aktywizacją małych miast. The geographical studies on the activation of the small towns. Oprac. zbior. pod red.: Kazimierza Dziewońskiego, Marii Kiełczewskiej-Zaleskiej, Leszka Kosińskiego, Jerzego Kostrowickiego, Stanisława Leszczyckiego. 1957, 9, ss. 526.
- STUDIA geograficzne w powiecie pińczowskim. Geographical studies on the Pińczów district. Oprac. zbior. pod kier. Jerzego Kondrackiego. 1966, 47, ss. 193.
- STUDIA nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce. Studies on migrations and settlement system of Poland. Oprac. zbior. pod red.: Kazimierza Dziewońskiego, Piotra Korcellego. 1981, 140, ss. 267.
- STUDIA nad typologią i oceną środowiska geograficznego Karpat i Kotliny Sandomierskiej. Studies in the typology and geographic environment evaluation of the Carpathians and the Sandomierz Basin. Oprac. zbior. pod red. Leszka Starkła. 1978, 125, ss. 165.
- STUDIA z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa. Studies in geography of medium-size cities. Problems of Tarnów. Oprac. zbior. pod red.: Kazimierza Dziewońskiego, Marii Kiełczewskiej-Zaleskiej, Elżbiety Iwanickiej-Lyra. 1971, 82, ss. 274.

- STUDIUM gcoekologiczne rejonu jezior wigierskich. A geo-ecological study of the Wigry lakes region. Oprac. zbior. pod kier. Andrzeja S. Kostrowickiego. 1987, 147, ss. 134.
- SUFFCZYŃSKA Danuta zob.: Kosmowska-Suffczyńska D.
- SZCZEPKOWSKI Jan.: An appraisal of usefulness of „The Geomorphological Map of the Polish Lowland” for regional planning and space economy. 1963, 46, 109–111.
- SZCZEPKOWSKI J.: Koronowo. 1957, 9, 313–322.
- SZCZEPKOWSKI J.: Struktura przestrzenna regionu bydgosko-toruńskiego. Ewolucja i dynamika. Spatial differentiation of the Bydgoszcz—Toruń region. Evolution and dynamics. 1977, 118, ss. 89.
- SZCZĘSNA Teresa zob.: Kozłowska-Szczęsna T.
- SZCZĘSNY Roman (oprac.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa ...
- SZCZĘSNY R. zob.: Kostrowicki J., Szczęsny R.: Typy rolnictwa ...
- SZELIGA Piotr: Zmiany w strukturze geograficznej handlu ropą naftową na rynku europejskich krajów RWPG w latach siedemdziesiątych — przyczyny i konsekwencje. Recent changes in the geographic structure of oil trade in the European CMEA member-countries: causes and consequences. 1983, 144, 79–96.
- SZEWCZYK Janina: Włóka. Pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi. Włóka. (Notion and term considered on background of medieval units of measure). 1968, 67, ss. 113.
- SZLAJFER Feliks: Shaping of spatial organization in Central America in 1850–1930 under the influence of the plantation export-oriented economy. 1981, 141, 109–114.
- SZOSTAK Mieczysław: Pochodzenie jeziora Śniardwy i jego zasoby wodne. Origin of lake Śniardwy and its water resources. 1967, 58, ss. 71.
- SZULC Halina: Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim. Morphogenetic types of rural settlements in Western Pomerania. 1987, 149, ss. 138.
- SZULC H.: Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX wieku i ich geneza. Types of rural settlements of Opole-Silesia at the beginning of 19-th cent. and their origin. 1968, 66, ss. 107.
- SZUMAŃSKI Andrzej: The evolution of the Lower San river valley during the Late Glacial and the Holocene. 1982, Special Issue no 1, 57–78.
- SZUPRYCZYŃSKI Jan: Niektóre zagadnienia czwartorzędu na obszarze Spitsbergenu. Some problems of the Quaternary on Spitsbergen. 1968, 71, ss. 128.
- SZUPRYCZYŃSKI J.: Rzeźba strefy marginalnej i typy deglacji lodowców południowego Spitsbergenu. Relief of marginal zone of glaciers and types of deglaciation of Southern Spitsbergen glaciers. 1963, 39, ss. 163.
- SZYRMER Jacek (oprac.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa ...
- SZYRMER J. zob.: Kostrowicki J., Kulikowski R., Szyrmer J.: Składniki produkcji ...
- SZYRMER J. zob.: Kulikowski R., Szyrmer J.: Produktywność, towarowość ...
- SZYRMER J. H.: Przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960–1970. Changes in the spatial structure

- of the commercial output of individual farming in Poland in 1960–1970. 1980, 134, ss. 95.
- SZYRMER Janusz zob.: Kamiński W., Szyrmer J.: Problematyka społeczno-ekonomiczna ...
- SZYRMER J. zob.: Kamiński W., Szyrmer J.: Środowisko przyrodnicze ...
- ŚWIERCZYŃSKI Konrad: Stosunki geomorfologiczne. 1959, 19, 11–35.
- TCHÓRZEWSKA Beniamina, WIĘCKOWSKA Helena: Stosunki wodne. 1966, 47, 39–53.
- THIRD World geographical problems of development. Proceedings of the III Polish-Soviet Seminar. Warsaw, September 1979. Edited by Marcin Rościszewski, Yakov G. Mashbits and Zuzanna Siemek. 1981, 141, ss. 121.
- TIMAŠEV Anatolij K.: K voprosu ob ekonomiceskom rajonirovanii Pol'si. On the formation of economic regions in Poland. 1961, 27, 305–308.
- TOBJASZ Józef: Wykorzystanie środowiska geograficznego dla hodowli w województwie białostockim. The effective utilization of the physical environment for stock-breeding in the voivodship of Białystok. 1959, 20, ss. 160.
- TOBOLSKI Kazimierz zob.: Rotnicki K., Tobolski K.: Główne fazy działalności ...
- TOBOLSKI K.: Fazy wydmowe w świetle badań palynologicznych — zagadnienie ich liczby i charakterystyka przebiegu. Dune-forming stages in the light of palynological examinations — Problems dealing with the number of stages and the characteristic of their history. 1969, 75, 101–116.
- TOKARSKA Elżbieta (red. kartogr.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa ...
- TOMCZAK Anna: The evolution of the Vistula river valley between Toruń and Solec Kujawski during the Late Glacial and the Holocene. 1982, Special Issue no 1, 109–129.
- TRICART Jean zob.: Klimaszewski M., Tricart J.: General resolution ...
- TRICART J. zob.: Klimaszewski M., Tricart J.: Resolution adopted ...
- TRICART J.: Cartes géomorphologiques et géomorphologie appliquée. L'expérience du centre de géographie appliquée. 1963, 46, 113–120.
- TSERENSODNOM Zimegin zob.: Klimek K., Tserensodnom Z.: The environment of the western part ...
- TSOGZOLMA D. zob.: Brey Meyer A., Grabińska B., Matuszkiewicz J. M., Roo-Zielińska E. M., Solon J., Tsogzolma D.: The production — decomposition budget ...
- TULIPPE Omer: Structures humaines et structures économiques. Méthodes de recherche au sujet de la sphère d'influence des divers centres d'après leur importance régionale. 1961, 27, 177–190.
- TYCZYŃSKA Maria zob.: Pokorny J., Tyczyńska M.: Method of evaluation ...
- TYLKO Jerzy: IIza. 1957, 9, 63–113.
- TYSZKIEWICZ Wiesława (oprac.) zob.: Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa ...
- TYSZKIEWICZ W.: Rolnicze użytkowanie ziemi a formy własności i rozmiary gospodarstw rolnych na Kujawach. Land utilization in relation to the forms of

- land tenure and the size of farms in Kujawy (Central Poland). 1974, 107, ss. 123.
- TYSZKIEWICZ W.:** Struktura agrarna. 1978, 127, 15–44.
- UHORCZAK Franciszek:** Polska przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000. A. Część tekstowa. Poland's general land utilization map in 1:1 000 000 scale. 1969, 17, ss. 36.
- URBANIAK Urszula** zob.: Kobendzina J., Urbaniak U.: Bibliografia wydymowa ...
- URBANIAK U.:** Problematyka wydymowa w Polsce. 1969, 75, 355–368.
- URBANIAK U.:** Wydmy Kotliny Płockiej. Dunes of the Płock Basin. 1967, 61, ss. 79.
- URBANIAK U.:** Zaburzenia w warstwowej strukturze wydym Kotliny Płockiej. Disturbances in the stratification of dunes in the Płock Basin. 1969, 75, 209–237.
- UTKIN Georgy N.:** Basic concepts of regional development and their employment in African countries. 1981, 141, 77–82.
- VERSTAPPEN H. T.:** The application of aerial photograph interpretation in geomorphological research. 1963, 46, 121–126.
- VERTICAL** zonality in the southern Khangai Mountains (Mongolia). Result of Polish-Mongolian physico-geographical expedition. Vol. 1. Edited by Kazimierz Klimek and Leszek Starkel. 1980, 136, ss. 107.
- VVEDENIJE.** 1962, 31, 19–27.
- WALCZAK Wojciech:** Pradolina Nysy i plejstocenijskie zmiany hydrograficzne na przedpolu Sudetów Wschodnich. The outwash valley of the Nysa river and the Pleistocene hydrographic changes in the foreland of the Eastern Sudetes. 1954, 2, ss. 51.
- WARSZYŃSKA Jadwiga:** Rola i funkcje Tarnowa w świetle przewozów towarowych. The role and functions of Tarnów in the light of goods flows. 1971, 82, 125–142.
- WĘŁPA Bogusław:** Zagadnienie struktury wieku ludności Polski Ludowej w roku 1950. Age composition of the population of Peoples Poland in 1950. 1955, 16, 59–113.
- WERNER-WIĘCKOWSKA Helena:** Wody. 1959, 19, 37–49.
- WERWICKI Andrzej** zob.: Jelonek A., Werwicki A.: Struktura przestrzenna ...
- WERWICKI A.:** Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku. Czynniki rozwoju i zagadnienia lokalizacyjne. Białystok region of textile industry before 1945. Development and location problems. 1957, 10, ss. 165.
- WERWICKI A.:** Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce. Internal structure of Polish medium-size towns, voivodship capitals. 1973, 101, ss. 165.
- WĘŁAWOWICZ Grzegorz** zob.: Rozmieszczenie i migracje ludności ...
- WĘŁAWOWICZ G.:** Próba teorii struktury wewnętrznej miast Polski. Studium z ekologii czynnikowej. Towards a theory of intra-urban structures of Polish cities. 1981, 140, 234–267.
- WĘŁAWOWICZ G.:** Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931 i 1970 w świetle analizy czynnikowej. The structure of socio-economic space of Warsaw of 1931 and 1970 in the light of factor analysis. 1975, 116, ss. 120.

- WICIK Bogumił: Geochemical properties of landscapes. 1983, Special Issue no 1, 46-56.
- WICIK B.: Gleby okolic Młodzaw Dużych. 1966, 47, 61-87.
- WIĘCKOWSKA Helena zob.: Werner-Więckowska H.
- WIĘCKOWSKI Kazimierz: Osady denne Jeziora Mikołajskiego. Bottom deposits of Lake Mikołajki. 1966, 57, ss. 112.
- WIĘCKOWSKI K.: Stosunki wodne i ewolucja systemu jezior. 1987, 147, 31-44.
- WINID Bogodar: Kałuszyn. 1957, 9, 393-407.
- WINID B.: Łosice. 1957, 9, 409-424.
- WISE Michael J.: Geography and regional planning in Great Britain. 1961, 25, 29-37.
- WIŚNIEWSKI Edward: The geomorphological evolution of the Vistula river valley between Włocławek and Ciechocinek during the last 15 000 years. 1982, Special Issue no 1, 93-107.
- WIŚNIEWSKI E.: Rozwój geomorfologiczny doliny Wisły pomiędzy Kotliną Płocką a Kotliną Toruńską. Geomorphological development of the Vistula valley between the Plock Basin and the Toruń Basin. 1976, 119, ss. 124.
- WIŚNIEWSKI E.: Struktura i tekstura sandru ostródzkiego oraz teras doiny górnej Drwęcy. Structure and texture of Ostróda outwash and terrace of upper Drwęca valley. 1971, 83, ss. 95.
- WOJCIECHOWSKI Krzysztof: Zagadnienie metody bilansu wodnego Thornthwaite'a i Mathera w zastosowaniu do Polski. The problem of Thornthwaite and Mather's method of water balance in its application to Poland. 1968, 68, ss. 80.
- WÓJCIK Zdzisława: Charakterystyka siedlisk polnych na Pogórzu Beskidu Niskiego metodami biologicznymi. Determination of the field habitats by biological methods on the Low Beskid Foreland. 1977, 121, ss. 111.
- WRÓBEL Andrzej: Nodal regions of passenger traffic in Poland. 1961, 27, 191-194.
- WRÓBEL A.: Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii. The concept of economic region and the theory of geography. 1965, 48, ss. 87.
- WRÓBEL A.: Województwo warszawskie. Studium ekonomicznej struktury regionalnej. The Warsaw voivodship. A study of regional economic structure. 1960, 24, ss. 140.
- WRZOSEK Antoni: Die energetischen Probleme als Beitrag zur ökonomischen Rayonierung. 1961, 27, 309-313.
- WUTTKE Krystyna zob.: Balińska-Wuttke K.
- WYBRANE zagadnienia teorii i metod oceny oddziaływania człowieka na środowisko. The human impact on the natural environment. Selected problems of theory and methods. Oprac. zbior. pod red. Andrzeja S. Kostrowickiego. 1981, 139, ss. 119.
- Z BADAŃ środowiska geograficznego w powiecie mągowskim. Die Untersuchungen des geographischen Milieus im Kreise Mągowo. Oprac. zbior. pod kier. Jerzego Kondrackiego. 1959, 19, ss. 132.
- Z ZAGADNIENÍ ludnościowych krajów gospodarczo słabo rozwiniętych. On population problems in developing countries. Red. odpowiedzialny Tadeusz Żebrowski. 1969, 77, ss. 142.

- ZALEESKA Maria zob.: Kielczewska-Zaleska M.
- ZAWCORA Tadeusz: Porównanie warunków klimatycznych południowo-wschodniej Polski z produkcją rolniczą w świetle zmienności przestrzennej i w przekroju czasowym. 1978, 125, 81–92.
- ZIELLIŃSKA Ewa M. zob.: Roo-Zielińska E. M.
- ZIEMMOŃSKA Zofia: Obieg wody w obszarze górskim na przykładzie górnej części dorzecza Czarnego Dunajca. Water circulation in a mountainous region illustrated by the example of the Czarny Dunajec river basin. 1966, 55, ss. 111.
- ZIEMMOŃSKA Z.: Stosunki wodne w Polskich Karpatach Zachodnich. Hydrographic conditions in the Polish West Carpathians. 1973, 103, ss. 124.
- ZIĘTTARA Tadeusz zob.: Pękala K., Ziętara T.: Geomorphic processes ...
- ZIĘTTARA T. zob.: Pękala K., Ziętara T.: Present-day slope modelling ...
- ZIĘTTARA T.: Położenie miasta i środowisko geograficzne. 1971, 82, 13–28.
- ZIĘTTARA T.: Rola gwałtownych ulew i powodzi w modelowaniu rzeźby Beskidów. Part played by torrential rains and floods on the relief of Beskid Mountains. 1968, 60, ss. 116.
- ZMIANY w rolnictwie tradycyjnym i migracje ludności wiejskiej w krajach rozwijających się. Irak. Maroko. Kraje Afryki Zachodniej. Kraje andyjskie. Changes in traditional agriculture and migration of rural population in developing countries. Iraq. Marocco. West African Countries. Andean Countries. Red. Tadeusz Żebrowski. 1973, 98, ss. 179.
- ŻEBROWSKI Tadeusz (red.) zob.: Z zagadnień ludnościowych ...
- ŻEBROWSKI T. (red.) zob.: Zmiany w rolnictwie ...
- ŻEBROWSKI T.: Przedmowa. 1969, 77, 7.
- ŻEBROWSKI T.: [Wstęp]. 1967, 59, 5.
- ŻEROMSKI Andrzej M.: On research problems of the geography of development (against the example of the Third World countries). 1981, 141, 51–58.
- ŻEROMSKI A. M.: Przeludnienie wsi w krajach andyjskich. The rural overpopulation in Andean countries. 1973, 98, 151–179.
- ŻEROMSKI A. M.: Zarys zmian w rozmieszczeniu ludności Meksyku od rewolucji 1911 r. Changes in the distribution of population in Mexico after the 1911 revolution. 1969, 77, 103–142.
- ŻUCZKOWA W. K. zob.: Gwoździecki N. A., Żuczkowa W. K.: Fizycznogeograficzna regionalizacja ...
- ŻURRIKOWA Agnieszka zob.: Rykiel Z., Żurkowska A.: Migracje między miastami ...
- ŻURRIEK A.: Struktura przestrzenna przepływów ludności miast województwa kieleckiego. Spatial structure of urban migrations in the Kielce voivodship. 1975, 1113, ss. 112.
- ŻURRIEK Sławomir: Geneza zabagnienia pradoliny Biebrzy. Genesis of bog formation in the Biebrza urstromtal. 1975, 110, ss. 107.

STRUKTURY I PROCESY / SPOŁECZNO - DEMOGRAFICZNE